

บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษามือใหม่

พระมหาสมปอง มุทิโต

วัดวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

ชื่อหนังสือ

บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น

สำหรับนักศึกษาใหม่

ISBN 974-8417-06-9

ผู้เรียบเรียง

พระมหาสมปอง มุทิโต

ศูนย์กลางการศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

ศ.พ.ว.ธ. เอ็มเอ็ม ๙๓.๕ คลื่นธรรมะ นำสาระสู่สังคมไทย

วัดวิหารธรรม ๓๓๓ หมู่ ๖ บ้านศรีวิราช ด.โสมเยี่ยม

อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี ๔๑๒๑๐ โทร. ๐๘-๑๓๖๑-๗๗๓๕

facebook วัดวิหารธรรม, sompong.mac@gmail.com

จัดพิมพ์เผยแพร่

ครั้งที่ ๑	๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙	จำนวน	๕๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๒	๑๓ มิถุนายน ๒๕๓๙	จำนวน	๕๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๓	๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒	จำนวน	๑,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๔	๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๓	จำนวน	๑,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๕	๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๕	จำนวน	๑,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๖	๑๙ สิงหาคม ๒๕๔๗	จำนวน	๓,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๗	๓ กันยายน ๒๕๖๒	จำนวน	๓,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่

อารัมภกถา

(พิมพ์ครั้งที่ ๑-๒-๓-๔)

ผู้ประสงค์ศึกษาพระบาลีคือพระไตรปิฎกให้เข้าใจอย่างถูกต้องครบถ้วน ทั้งอรรถและพยัญชนะ ต้องเริ่มต้นด้วยการศึกษาคัมภีร์นิรุตติหรือบาลีใหญ่ทั้ง ๔ คัมภีร์ ดังต่อไปนี้

๑. คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ ว่าด้วยกฎเกณฑ์ของหลักภาษาบาลี
๒. คัมภีร์อภิธานัปทูปิกา ว่าด้วยคำศัพท์ที่มีความหมายต่าง ๆ
๓. คัมภีร์วุดโตทัย ว่าด้วยระเบียบบັນทลักษณ์
๔. คัมภีร์สุโพธาลังการะ ว่าด้วยสำนวนโวหารนัยต่าง ๆ

บรรดาคัมภีร์นิรุตติทั้ง ๔ นี้ คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ใหญ่ที่นักปราชญ์ท่าน นิยมเรียนและสอนสืบทอดกันมาแต่โบราณกาล คือคัมภีร์ไวยากรณ์ ๓ สาย ได้แก่ สายกัจจายนะ สาโมคคัลลานะ และสายสัททนีติ

คัมภีร์ปทรูปลิตธิ เป็นไวยากรณ์บาลีใหญ่สายกัจจายนะคัมภีร์หนึ่ง ที่ นิยมเรียนกันมาก เพราะมีเนื้อหาครบบริบูรณ์ ทั้งไม่ย่อไม่พิสดารเกินไป ง่าย ต่อการทำความเข้าใจ

หนังสือบาลีไวยากรณ์เบื้องต้นเล่มนี้ ย่อเนื้อหามาจากคัมภีร์ปทรูปลิตธิ แล้วเรียบเรียงขึ้นใหม่ เพื่อใช้เป็นสื่อการสอนภาษาบาลีเบื้องต้น ให้ผู้ศึกษาภาษา บาลีเข้าถึงเนื้อหาสาระในพระไตรปิฎกได้ตรงตามพระพุทฺธประสงค์ เหมาะสำหรับ นักศึกษาใหม่ที่จะศึกษาคัมภีร์บาลีใหญ่ต่อไป ที่ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุ คณะ ๒๕ พระนคร กรุงเทพฯ

ขอขอบคุณและอนุโมทนาในทุกกุศลเจตนาของทุกท่าน ที่ได้ร่วมจัดพิมพ์ หนังสือเล่มนี้ออกเผยแพร่ ขอให้ผลานิสงส์นี้จงอำนวยให้ท่านมีปัญญารู้แจ้งใน สัจธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกันเทอญ

พระมหาสมปอง มุทิโต

ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุ

๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

อารัมภกถา

(พิมพ์ครั้งที่ ๕-๖)

เนื่องจากหนังสือเล่มนี้ มีเนื้อหาไม่ย่อและไม่พิสดารเกินไป เหมาะสำหรับผู้เริ่มศึกษาบาลีไวยากรณ์ จึงมีผู้สนใจนำไปใช้เรียนใช้สอน และใช้ประกอบในการเรียนการสอนและสอนบาลีใหญ่จำนวนมาก ทำให้หนังสือที่พิมพ์ออกมาเผยแพร่แต่ละครั้งไม่เพียงพอต่อการแจกจ่าย

การจัดพิมพ์ครั้งที่ ๕ และ ๖ นี้ ได้ปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาที่บกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนมากที่สุด และจะได้มอบให้แก่สถาบันการศึกษา ผู้ศึกษา และผู้สนใจทั่วไป ตามสมควร

ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของทุกท่านที่มีส่วนช่วยให้หนังสือเล่มนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ขอให้ท่านจงมีส่วนแห่งมหาทานิสงส์นี้ด้วยกันทุกประการเทอญ

Tham J. Jirapong

พระมหาสมปอง มุทิโต

ประธานชมรมนิรุกติศึกษา

วัดมหาธาตุฯ คณะ ๒๕

พระนคร กรุงเทพฯ

โทร. ๒๒๔๑๔๑๘, ๒๒๒๒๙๗๙

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๓

อารัมภกถา

(พิมพ์ครั้งที่ ๗)

โสดุชน คือบุคคลผู้ใฝ่ในการศึกษาภาษาบาลีและพระไตรปิฎก ให้ครบถ้วนด้วยอัตราและพยัญชนะ ควรเริ่มต้นจากการศึกษาคัมภีร์นिरुत्ติศาสตร์ อันเป็นคัมภีร์บาลีใหญ่หรือบาลีหลวง ทั้ง ๔ คัมภีร์เหล่านี้ คือ

๑. คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ ว่าด้วยกฎเกณฑ์ของหลักภาษาบาลี มีคัมภีร์กัจจายนะ ปทรูปลัทธิ โมคคัลลานะ และ สัททนีติ เป็นต้น
๒. คัมภีร์อภิธานปัปทีปกา ว่าด้วยคำศัพท์ในอรรถต่างๆ
๓. คัมภีร์วุดโตทัย ว่าด้วยระเบียบบัจฉนลักษณ์ (ร้อยกรอง)
๔. คัมภีร์สุโพธาลังการะ ว่าด้วยการใช้โวหารสำนวนที่ไม่มีโทษ ในการรจนาคัมภีร์ภาคภาษาบาลี

หนังสือบาลีไวยากรณ์เบื้องต้นเล่มนี้ ได้ย่อสรุปเนื้อหามาจากคัมภีร์ปทรูปลัทธิอันเป็นสายของคัมภีร์กัจจายนะ เพื่อใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนภาษาบาลีในเบื้องต้น เหมาะกับนักศึกษามือใหม่ เมื่อได้เรียนบาลีไวยากรณ์เบื้องต้นแล้ว จะสามารถขึ้นไปศึกษาค้นคว้าคัมภีร์บาลีใหญ่ทั้ง ๔ นั้นได้ดี และเป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อจะขยับความรู้ของตนเองขึ้นไปศึกษาชั้นพระไตรปิฎกได้อีกด้วย

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๗ นี้ ได้แก้ไขและเพิ่มเติมเนื้อหาที่เกื้อกูลต่อการศึกษภาษาบาลีด้วยตนเองให้ดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะกัณฑ์สุดท้าย คือ การกัณฑ์ได้แสดงเนื้อหาการกะ และ วาจกะ เพิ่มเข้ามาเป็นพิเศษ

ขอขอบคุณและอนุโมทนาสาธุ ในกุศลเจตนาของทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์หนังสือเพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก สืบไป

พระมหาสมปอง ฐิติโต

พระมหาสมปอง มุทิโต

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คันถรัมภะ	๑
อักษรลักษณะ	๓
๑. สนธิกัณฑ์ สัณญูวาทาน อักษรสุติ สันธิวิธาน	๔
๑.๑. สัณญูวาทาน วิธีเรียกชื่ออักษร	๔
อักษรวิธี	๔
อักษร ๔๑ ตัว	๕
สระ ๘ ตัว	๕
พยัญชนะ ๓๓ ตัว	๕
๑.๒. อักษรสุติ วิธีออกเสียงอักษร	๖
ฐาน ๖	๖
กรณ์ ๔	๗
ปยตนะ ๔	๘
ลิตฺติละ ธนิตะ โฆสะ อโฆสะ วิมุตตะ	๘
การอ่านและการเขียน	๙
พยัญชนะสังโยค	๑๐
๑.๓. สันธิวิธาน วิธีต่ออักษร	๑๒
๑.๓.๑. สรสนธิ	๑๔
๑.๓.๒. พยัญชนสนธิ	๑๖
๑.๓.๓. นิคคหิตสนธิ	๑๙
๒. นามกัณฑ์ นาม = ปกติลิงค์ + วิภัตติ	๒๑
๒.๑. สัทธนาม	๒๑
๒.๒. คุณนาม	๒๒
๒.๓. สัพพนาม	๒๒
๒.๔. ลิงค์	๒๕

๒.๕. การ์นด์	๒๗
๒.๖. วิภัติ	๒๘
๒.๗. วจนะ	๒๙
๒.๘. สัททปทมาลา	๓๐
สัททปทมาลาในปุงลึงค์	๓๑
สัททปทมาลาในอิติลึงค์	๔๓
สัททปทมาลาในนปุงสกลึงค์	๔๘
สัททปทมาลาในสัพพนาม	๕๓
ปฐิสัพพนาม	๕๓
อลิงคสัพพนาม	๕๔
วิเสสนสัพพนาม	๕๕
กีสัททปทมาลา	๖๑
๒.๙. สังขยา	๖๒
สัททปทมาลาในสังขยาสัพพนาม	๖๒
ปกติสังขยา	๖๕
คุณิตปกติสังขยา	๖๖
สัททปทมาลาในปกติสังขยา	๖๘
ปฐณสังขยา	๖๙
๒.๑๐. อพยยศัพท์	๗๐
๑. ปัจจัยันตะ	๗๐
๒. อุปสัค	๗๑
๓. นิบาต	๘๒
นิบาตมีอรรธเดียวกัน	๘๒
นิบาตมีหลายอรรธ	๘๙
นิบาตอรรธต่างๆ	๙๒
๓. สมาสกัณท์ สมาส = นาม+นาม+วิภัตินาม	๙๔

๑. อัပ္พยัภาวสมาส	๙๕
๒. กัมมธารยสมาส	๙๕
๓. ทิคุสมาส	๙๗
๔. ตัปปุริสสมาส	๙๗
๕. พหุพพีหิสมาส	๙๘
๖. ทวันทสมาส	๑๐๐
๔. ตัทธิตกัณท์ ตัทธิต = นาม+ปัจจัย+วิภัตตินาม	๑๐๑
๑. อปัจจัตถิต	๑๐๑
๒. อเนกัตถิต	๑๐๒
๓. ภาวตัทธิต	๑๐๔
๔. วิเสตตัทธิต	๑๐๕
๕. อัสนัตถิต	๑๐๕
๖. สันขยาตัทธิต	๑๐๗
๗. อัပ္พยตัทธิต	๑๐๗
๕. อาขยาตกัณท์ อาขยาต=ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติอาขยาต	๑๐๙
ธาตุ ๘ คณะ	๑๐๙
๑. ภูวาทิคณะ	๑๐๙
๒. รุธาทิคณะ	๑๑๐
๓. ทิวาทิคณะ	๑๑๐
๔. สุวาทิคณะ	๑๑๑
๕. กิยาติคณะ	๑๑๑
๖. คหาติคณะ	๑๑๒
๗. ตนาติคณะ	๑๑๒
๘. จุราติคณะ	๑๑๒
ธาตุ ๒ กลุ่ม	๑๑๓
ปัจจัยในอาขยาต	๑๑๓

ธาตุปัจจัย ๓ กลุ่ม	๑๑๔
วิภัติในอาขยาต	๑๑๕
ตารางแสดงวิภัติ กาล บท บุรุษ วจนะ โยคะ	๑๑๙
สัททปทมาลา	๑๒๐
วัตตมานาวิภัติ	๑๒๐
ปัญจมีวิภัติ	๑๒๒
สัตตมีวิภัติ	๑๒๔
ปโรทวารวิภัติ	๑๒๖
หิยัตตนีวิภัติ	๑๒๖
อัชชตนีวิภัติ	๑๒๗
ภวิสสันตีวิภัติ	๑๒๘
กาลาติปัตติวิภัติ	๑๒๘
กิริยาอาขยาตที่มีใช้มาก	๑๒๙

๖. กิตกัณท์ กิต = ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตตินาม	๑๓๔
ธาตุ	๑๓๔
ปัจจัย	๑๓๔
วิภัติ	๑๓๕
กิต ๒ ประเภท	๑๓๕
กิต ๓ ขั้นตอน	๑๓๕
สาธนะ ๗	๑๓๖
ตัวอย่างนามกิต	๑๓๘
ตัวอย่างกิริยากิต	๑๓๙
ตัวอย่างศัพท์กิตที่มีใช้มาก	๑๓๘
ตัวอย่างนามกิต	๑๓๘

๗. วากยกัณท์ ประโยค = การกะ+วากะ	๑๔๖
วากยะ	๑๔๖

๗.๑. การกะ	นามผู้ทำกริยาให้สำเร็จ	๑๔๖
	การกะโดยย่อ ๒ (๑)	๑๔๗
	การกะโดยย่อ ๒ (๑)	๑๔๗
	การกะโดยย่อ ๖	๑๔๗
	การกะโดยพิสดาร ๒๖	๑๔๘
	กัตตุการกะ ๕	๑๔๘
	กัมมการกะ ๗	๑๔๙
	กรณการกะ ๒	๑๕๐
	สัมปทานการกะ ๓	๑๕๐
	อปาทานการกะ ๕	๑๕๑
	โอกาสการกะ ๔	๑๕๒
๗.๒. วาจกะ	กริยาที่เรียกหาการกะ	๑๕๒
	วาจกะ ๕	๑๕๓
	กริยา ๒	๑๕๔
หลักการแปลบาลีเป็นไทย		๑๕๕
	การแปล ๓ นัย	๑๕๕
	ตัวอย่างฝึกแปล	๑๕๗
	ประโยคบาลี	๑๕๗
	แปลโดยโวหาร	๑๕๘
คำทักทายทักทายบท		๑๖๐
คันถনীติ		๑๖๑

คันถรัมภะ

ปาติภาษา ภาษาบาลี

บาลี หรือ ปาฬิ แปลว่า รักษาไว้, ภาษา แปลว่า ถ้อยคำสำเนียง (ศัพท์และเสียง), เมื่อรวมเข้ากันเป็น ปาติภาษา จึงแปลว่า ภาษาที่รักษาไว้

รักษาอะไรไว้ ? รักษาพระไตรปิฎกไว้

ติปิฎกัม พุทธวจนัม ปาเลตตีติ ปาลี (ปาฬิ).

ภาษาที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ชื่อว่า บาลี

การศึกษาภาษาบาลี หมายถึง การศึกษาภาษาในพระไตรปิฎกอันเป็น คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคำสั่งสอนเหล่านั้น บริสุทธิบริบูรณ์ด้วย อรรถและพยัญชนะ

อรรถ คือ เนื้อความ มี ๓ อย่าง

๑. โลเกียตถะ เนื้อความที่เป็นโลกียธรรม
ได้แก่ โลเกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๔
๒. โลกุตตรัตถะ เนื้อความที่เป็นโลกุตตรธรรม
ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน
๓. โวหารัตถะ เนื้อความที่เป็นโวหารบัญญัติ
ได้แก่ มนุषย ภูเข แม่น้ำ วัตถุ เป็นต้น

ผู้ได้ศึกษาหลักพยัญชนะคืออักษรภาษาบาลีจนเข้าใจดีแล้ว ย่อมเข้าใจในอรรถทั้ง ๓ นี้ได้อย่างถูกต้อง หากไม่เข้าใจหลักพยัญชนะ จะเป็นเหตุให้เข้าใจอรรถทั้ง ๓ นั้นผิดพลาดได้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

“เทวเม ภิกขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย อนฺตรธานาย
สํวตฺตนฺติ. กตฺเม เทว. ทฺวณฺนิกฺขิตฺตณฺจ ปทพฺยณฺชนํ อตฺโถ จ ทฺวณฺนีโต,
ทฺวณฺนิกฺขิตฺตสฺส ภิกขเว ปทพฺยณฺชนสฺส อตฺโถปิ ทฺวณฺนโย โหติ.

เทวเม ภิกขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส จิตฺติยา อสมฺโมสาย อนฺตร-
ธานาย สํวตฺตนฺติ. กตฺเม เทว. สฺวณฺนิกฺขิตฺตณฺจ ปทพฺยณฺชนํ อตฺโถ จ

สุณีโต, สุนิกขิตตสฺส ภิกขเว ปทพฺพญฺชนสฺส อตฺถปิ สฺนโย โหติ.”

(องฺ.ทก. ๒๐/๒๐-๒๑)

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสลาย เพื่อความอันตรายไปแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ บทพญฺชนะที่นำมาไม่ถูกต้อง และเนื้อความที่เข้าใจไม่ถูกต้อง เมื่อบทพญฺชนะนำมาไม่ถูกต้อง แม้เนื้อความก็ย่อมเข้าใจไม่ถูกต้องเช่นกัน

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เสื่อมสลาย ไม่อันตรายไปแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ บทพญฺชนะที่นำมาถูกต้อง และเนื้อความที่เข้าใจถูกต้อง เมื่อบทพญฺชนะนำมาถูกต้อง แม้เนื้อความก็ย่อมเข้าใจถูกต้องเช่นกัน”

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงควรอย่างยิ่งที่ผู้ปรารถนาจะรู้และเข้าใจเนื้อความอย่างถูกต้องครบถ้วนทั้งอรรถและพญฺชนะ ควรศึกษาให้เข้าใจในวิธีของพญฺชนะอันเป็น อักษรวิธี คือ วิธีการจำแนก การอ่าน และการเขียน ซึ่งอักษรภาษาบาลีให้ถูกต้องนั่นเอง เมื่อเข้าใจหลักภาษาดีแล้ว ย่อมเข้าใจเนื้อความได้ดี และเมื่อมีความเข้าใจเนื้อความดี ย่อมสามารถปฏิบัติตามได้ถูกต้องจนถึงความสิ้นทุกข์ได้ หากแม้หลักภาษาบาลียังไม่เข้าใจ จักทำให้สงสัยในเนื้อความและข้อปฏิบัติ นั้นๆ ถ้าปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าพระบาลีคือพระไตรปิฎกอันเป็นหลักคำสั่งสอน ก็ยังมีความสงสัยแทบทุกบท ดังนั้น ท่านพระโมคคัลลานมหาเถระผู้ปรีชาชาญในหลักภาษาบาลีจึงได้กล่าวไว้เป็นคาถาว่า

โย นินฺรุตฺติ น ลิกฺขเขยฺย

ลิกฺขนฺโต ปิฎกตฺตยํ

ปเท ปเท วิกฺขเขยฺย

วเน อนฺธคฺโช ยถา.

(โมคคัลลานปญฺจิกา)

บุคคลใด ไม่ได้ศึกษาคัมภีร์นินฺรุตติอันเป็นหลักภาษาก่อน บุคคลนั้น เมื่อศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก ย่อมสงสัยทุกๆบท ดุจช้างไพรดาบอดเที่ยวไปในป่า

นินฺรุตฺติปฺชีดฺเขียน

หวังเพียงเพียรเรียนพระไตร

ทุกบทย่อมสงสัย

ดุจช้างไพรไรรัดวงตา

สระ ๘			พยัญชนะ ๓๓										สระแม่ ๔	การประสม ๑๒	พยัญ ๑๒ ๓๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒
รัสสะ		ทีฆะ	วรรณ ๒๕					อวรรณ ๘							
			อโหสะ		โหสะ			โหสะ			อโห	วิมุต			
			ลิลิต	อนิต	ลิลิต	อนิต	วิมุต								
อ		อา	ก	ข	ค	ฅ	ง			ห			กัณฐะ	สกะ	สมุสา
	อิ	อี	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ	ย					ดาลุ	ชีวะ-มัส	
			ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	ร	ฬ				มุกตะ	ชีวะ-ปัก	
			ต	ถ	ท	ธ	น	ล			ส		ทันตะ	ชีวะ-หัด	
	อุ	อู	ป	ผ	พ	ภ	ม						โณฐะ	สกะ	สมุสา
		เอ											กัณ-ดา	สกะ+	
		โอ											กัณ-โธ	สกะ+	
								ว					ทัน-โด	สกะ+	
												อ	นาสิก	สกะ	สมุสา
			๑	๒	๓	๔	๕						ลำดับพยัญชนะวรรณ		
สัง	วิ	ว	ผู้รู้					อัสผู้รู้		วิ	ว	ระบ	พ.ม. ๒๒๒		
ปยตนะ ความพยายามออกเสียง ๔															

๑. สันธิกัณท์

สัณญูญาวิธาน อักขรสุติ สันธิวิธาน

สันธิกัณท์ ว่าด้วยเนื้อหาที่ควรศึกษาให้เข้าใจในเบื้องต้น ๓ ตอน คือ (๑) สัณญูญาวิธาน วิธีเรียกชื่ออักษร (๒) อักขรสุติ วิธีออกเสียงอักษร (๓) สันธิวิธาน วิธีต่ออักษรให้เป็นบท

๑.๑. สัณญูญาวิธาน

วิธีการเรียกชื่ออักษร

อักขระ หรือ อักขร แปลว่า ไม่หมด ไม่สิ้น แม้จะมีจำนวนเพียง ๔๑ ตัว ก็ใช้แสดงอรรถได้เรื่อยไป ไม่หมดสิ้น จึงเรียกว่า “อักขระ” หรือ “อักขร” และเรียกว่า “วัณณะ” “การะ” บ้าง

สัณญูญา แปลว่า ชื่อ เหมือนกับคำว่า สมญญา อาชญา อภิธาน นาม อวหย นามเชยฺย อธิวจน เป็นต้น, วิธาน แปลว่า วิธีการ, เมื่อรวมเข้ากันเป็น สัณญูญาวิธาน จึงแปลว่า วิธีการเรียกชื่อ หรือ การเรียกชื่อ ตาม อักขรวิธีที่จะกล่าวต่อไป

สัณญูญาวิธาน วิธีการต่างๆ เกี่ยวกับอักษรภาษาบาลี เช่น วิธีกำหนดจำนวนอักษร วิธีแบ่งอักษรที่ประเภทอักษรที่ออกเสียงได้และไม่ได้ วิธีออกเสียงอักษร วิธีเรียกชื่ออักษร วิธีการอ่านและการเขียนอักษร วิธีต่ออักษร และวิธีซ้อนอักษรเหมือนกันหรือไม่เหมือนกัน เป็นต้น

อักขระ ๔๑ ตัว

อักขระ คืออักษรในภาษาบาลี มี ๔๑ ตัว แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สระ คืออักษรที่เป็นเสียง อ่านออกเสียงได้ จึงเรียกว่า “สระ” และเป็นที่อาศัยของพยัญชนะให้อ่านออกเสียงได้ด้วย จึงเรียกว่า “นิสสยะ” มี ๘

ตัว ๘ เสียง ได้แก่ อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ

๒. **พยัญชนะ** คืออักษรที่มีเนื้อความปรากฏ ทำเนื้อความที่ซ่อนอยู่ให้ปรากฏออกมา จึงเรียกว่า “พยัญชนะ” การอ่านออกเสียงยังต้องอาศัยเสียงของสระ จึงเรียกว่า “นิสสิตะ” มี ๓๓ ตัว ได้แก่ ก ข ค ฅ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อ (พยัญชนะอาศัยเสียงสระ อ จึงเขียนอย่างนี้)

สระ ๘ ตัว

สระ ๘ ตัว แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. **รัสสระ** สระที่ออกเสียงสั้น มี ๓ ตัว คือ อ อิ อุ
๒. **ทิมสระ** สระออกเสียงยาว มี ๕ ตัว คือ อา อี ู เอ โอ

พยัญชนะ ๓๓ ตัว

พยัญชนะ ๓๓ ตัว แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. **พยัญชนะวรรค** คือพยัญชนะที่ถูกจัดไว้ในกลุ่มเดียวกัน โดยจัดอักษรที่มีการออกเสียงอาศัยฐาน กรณฺ์ ปยตนะ เดียวกัน เข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน จึงเรียกว่า “วรรค” มี ๒๕ ตัว จัดเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๕ ตัว ดังนี้

ก ข ค ฅ ง เรียกว่า กวรรค เพราะมี ก อักษรเป็นหัวหน้า
 จ ฉ ช ฌ ญ เรียกว่า จวรรค เพราะมี จ อักษรเป็นหัวหน้า
 ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ เรียกว่า ฎวรรค เพราะมี ฎ อักษรเป็นหัวหน้า
 ต ถ ท ธ น เรียกว่า ตวรรค เพราะมี ต อักษรเป็นหัวหน้า
 ป ผ พ ภ ม เรียกว่า ปวรรค เพราะมี ป อักษรเป็นหัวหน้า

๒. **พยัญชนะอวรรค** คือพยัญชนะที่ไม่ถูกจัดไว้ในกลุ่มเดียวกัน เพราะออกเสียงโดยอาศัยฐาน กรณฺ์ ปยตนะ แยกกัน จึงเรียกว่า “อวรรค” มี ๘ ตัว คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (นิคหิตอาศัยสระ อ จึงอ่านว่า อัง)

๑.๒. อักษรสุติ

วิธีออกเสียงอักษร

อักษรสุติ แปลว่า เสียงของอักษรภาษาบาลี ๔๑ ตัว ผู้สวดจะเปล่งเสียงออกมาได้ ต้องอาศัย ฐาน กรณ และพยตนะ ดุจเสียงระฆัง จะดังขึ้นได้ ต้องอาศัยฐานคือตัวระฆัง กรณคือลูกตุ้มหรือฆ้องสำหรับตี และพยตนะคือความพยายามของผู้ตี

นักศึกษาผู้มีเวลาน้อย ประสงค์ศึกษาโดยย่อ ให้ข้ามหัวข้อ ฐาน ๖ กรณ ๔ พยตนะ ๔ ลีถิสะ ธนิตะ โฆสะ อโฆสะ วิมุตตะ ไปก่อน และไปศึกษาต่อที่หัวข้อ การอ่านและการเขียน ส่วนผู้ประสงค์ศึกษาครบถ้วนด้วย อรรถและพยัญชนะ ควรศึกษาให้ครบทุกหัวข้อไปตามลำดับ

ฐาน ๖

ฐาน คือที่ตั้งที่เกิดของเสียงอักษร มี ๖ คือ

๑. กัญฐาน	ลำคอ	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๒. ตาลูฐาน	เพดานปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๓. มุทฐาน	ปุ่มเหงือกบน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๔. ทันตฐาน	ฟัน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๕. โอฏฐาน	ริมฝีปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๖. นาสิกฐาน	โพรงจมูก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยฐาน ๖

อ อา ก ข ค ฃ ง ห	เกิดที่กัณฐฐาน (กล่องเสียงในลำคอ)
อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย	เกิดที่तालฐาน (เพดานปาก)
ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ร ฬ	เกิดที่มูทฐาน (ปุ่มเหงือกบน)
อุ ฤ ฦ ป ฝ พ ภ ม	เกิดที่โองฐฐาน (ริมฝีปาก)
เอ	เกิดที่กัณฐ+तालฐาน (คอและเพดานปาก)
โอ	เกิดที่กัณฐ+โองฐฐาน (คอและริมฝีปาก)
ว	เกิดที่ทนต์+โองฐฐาน (ฟันและริมฝีปาก)
อํ	เกิดที่นาสิกฐาน (โพรงจมูก)
ง ฌ ญ น ม	เกิดที่สทก+นาสิกฐาน (ฐานเดิมและโพรงจมูก)
อักษรบางตัวเกิดจากฐานเดียว เรียกว่า เอกชะ	
อักษรบางตัวเกิดจาก ๒ ฐาน เรียกว่า ทวิชะ	

กรณี ๔

กรณี คืออวัยวะที่ไปกระทบกับฐานทำให้เกิดเสียงเกิดขึ้น มี ๔ คือ

๑. ชิวหามัชฌกรณี กลางลิ้น กระทบกับतालฐานทำให้เกิดเสียง
๒. ชิวโหปคกรณี ไกลปลายลิ้น กระทบกับมูทฐานทำให้เกิดเสียง
๓. ชิวหคคกรณี ปลายลิ้น กระทบกับทนต์ฐานทำให้เกิดเสียง
๔. สกฐานกรณี ฐานของตน กระทบกับฐานของตนทำให้เกิดเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยกรณี ๔

๑. กลางลิ้น ทำให้เกิดเสียง อิ อี เอ จ ฉ ช ฌ ญ ย
๒. ไกลปลายลิ้น ทำให้เกิดเสียง ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ร ฬ
๓. ปลายลิ้น ทำให้เกิดเสียง ต ถ ท ฒ น ล ว ส
๔. ฐานของตน ทำให้เกิดเสียง อ อา อุ ฤ เอ โอ ก ข ค ฃ ง
ป ฝ พ ภ ม ว ห อํ

นักศึกษาควรฝึกออกเสียงอักษรทุกตัว โดยพยายามให้กรณไปกระทบกับฐานของอักษรด่วนั้นๆ ตามที่จำแนกไว้ ให้ถูกต้องหรือใกล้เคียงมากที่สุด

ปยตนะ ๔

ปยตนะ คือความพยายามในการเปล่งออกเสียง มี ๔ คือ

๑. **สังวตปยตนะ** ความพยายามปิดฐานเปล่งเสียง
๒. **วิภูปยตนะ** ความพยายามเปิดฐานเปล่งเสียง
๓. **ผูกฐปยตนะ** ความพยายามกระทบฐานหนักเปล่งเสียง
๔. **อิสังผูกฐปยตนะ** ความพยายามกระทบฐานเบาเปล่งเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยปยตนะ ๔

๑. ปิดฐาน เปล่งเสียง อ อัม (นิคหิต)
๒. เปิดฐาน เปล่งเสียง อา อิ อี อุ ฤ เอ โอ ส ห ั (อัม อี้ อूं)
๓. กระทบฐานหนัก เปล่งเสียงพยัญชนะวรรคทั้ง ๒๕ ตัว คือ
ก ข ค ง ฉ จ ฉ ฆ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น,
ป ผ พ ภ ม
๔. กระทบฐานเบา เปล่งเสียง ย ร ล ว พ

ลิลิตะ ธนิตะ โฆสะ อโฆสะ วิมุตตะ

อักษรบาลี ๔๑ ตัวนั้น เฉพาะพยัญชนะ ๓๓ ตัว มีการออกเสียงต่างกัน บางตัวออกเสียงอ่อน (นุ่ม) บางตัวออกเสียงแข็ง (กระด้าง) บางตัวออกเสียงก้องกังวาล บางตัวออกเสียงไม่ก้องกังวาล บางตัวออกเสียงทั้งอ่อนทั้งกังวาล เป็นต้น จำแนกได้ดังนี้

จำแนกพยัญชนะ ๓๓ ตัว โดยลิลิตะ ธนิตะ วิมุตตะ

๑. **ลิลิตะ** พยัญชนะที่ออกเสียงอ่อน ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๓ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ก ค, จ ช, ฎ ฌ, ต ท, ป พ

๒. ธนิตะ พยัญชนะที่ออกเสียงแข็ง ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๒ และ ๔ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ข พ, จ ฉ, จ ฌ, ถ ฐ, ผ ภ
๓. วิมุตตะ พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากเสียงสถิตะและธนิตะ ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะอวรรคทั้งหมด คือ ง ญ ณ น ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อ

จำแนกพยัญชนะ ๓๓ ตัว โดยโฆสะ อโฆสะ วิมุตตะ

๑. โฆสะ พยัญชนะที่ออกเสียงก้องวาล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๓, ๔ และ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ค ฆ ง, ช ฌ ญ, ฑ ฒ ณ, ท ฐ น, พ ภ ม และพยัญชนะอวรรค ๖ ตัว คือ ย ร ล ว ห ฬ
๒. อโฆสะ พยัญชนะที่ออกเสียงไม่ก้องวาล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ของวรรคทั้ง ๕ คือ ก ข, จ ฉ, ฎ ฐ, ต ถ, ป ผ และ พยัญชนะอวรรค ๑ ตัว คือ ส
๓. วิมุตตะ พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากความเป็นโฆสะและอโฆสะ ได้แก่ อ (นิคหิต)

การอ่านและการเขียน

การอ่าน อักษรบาฬี ๔๑ ตัวนั้น สระ ๘ ตัว อ่านออกเสียงได้เลยว่า อ อา อิ อี อุ ฤ เอ โอ, ส่วนพยัญชนะ ๓๓ ตัว อ่านออกเสียงยังไม่ได้ ต้องอาศัยสระจึงอ่านออกเสียงได้ว่า ก กา กิ กี ฤ ฌ เก โก เป็นต้น, เฉพาะ (นิคหิต) นั้น อาศัยรัสสระ อ อิ อุ ๓ ตัวเท่านั้น จึงอ่านออกเสียงได้ว่า อ อี อุ, พยัญชนะที่ยังไม่อาศัยสระจะมีจุดอยู่ข้างล่างให้อ่านเป็นสะกด กล้า หรือสะกดควบกล้า ตามหลักพยัญชนะสังโยคในบทที่ ๕ เช่น จกุกิ (จักกั) ภิกขุ (ภิกขุ) พรหฺมา (พระหฺมา) ตสฺมา (ตัสฺมา) เป็นต้น

การเขียน ภาษาบาลีเป็นภาษาที่เข้าได้กับทุกภาษา ประเทศที่รับเอาภาษาบาลีไปศึกษา ก็จะใช้อักษรของตนเขียนให้ออกเสียงเหมือนหรือใกล้เคียงกับภาษาบาลีมากที่สุด แม้ประเทศไทยเราก็คงเช่นกัน เมื่อรับเอาภาษาบาลีมาใช้ในภาษาไทย ก็ใช้อักษรไทยแต่ละยุคเขียนเพื่อให้อ่านออกเสียงตรงกับอักษรภาษาบาลี จึงจำแนกการเขียนได้ ดังนี้

สระเขียนได้ ๒ แบบ

๑. สระลอย สระล้วนๆ ที่ยังไม่มีพยัญชนะประกอบ คือ อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ
๒. สระจม สระที่ใช้ประกอบกับพยัญชนะ คือ - -า -ิ -ี -ุ -ู -เ -โ เวลาเขียนสระจม ตัว อ ที่อยู่ใ้ในสระทั้ง ๘ ตัว จะไม่ปรากฏ เหมือนหายไป เหลือเพียง - -า อยู่หลังพยัญชนะ, -ิ -ี อยู่บน, -ุ -ู อยู่ล่าง, -เ -โ อยู่หน้า

พยัญชนะเขียนได้ ๒ แบบ

๑. พยัญชนะล้วนๆ ที่ยังไม่ได้ประกอบกับสระ ให้เติมจุด (·) ไว้ข้างล่าง เพื่อแสดงความไม่มีสระ เขียนดังนี้ ก ข ค ฌ ง เป็นต้น
๒. พยัญชนะที่ประกอบกับสระแล้ว ให้เขียนดังนี้ ก กา กิ กี กุ ภู เก โก เป็นต้น

พยัญชนะสังโยค

วิธีการซ้อนพยัญชนะ (เทวภาวะ)

พยัญชนะสังโยค คือ พยัญชนะ ๒ ตัว หรือ ๓ ตัว ซ้อนกันโดยไม่มีสระหรือเว้นวรรคคั่นกลาง การซ้อนพยัญชนะท่านเรียกว่า “เทวภาวะ” แต่คน

ทั่วไปมักเรียกว่า ตัวสะกดบ้าง ตัวกล้ำบ้าง และตัวสะกดควบกล้ำบ้าง ซึ่งมีวิธีการซ้อน ๒ อย่าง คือ

๑. สทิสเทวภาวะ ซ้อนตัวอักษรที่เหมือนกัน เช่น

ก ก - จ กก, ค ค - อกค, จ จ - กิจจ, ช ช - วชช,
 ฌ ฌ - ปฌฌา, ฎ ฎ - วฎฎ, ฑ ฑ - กุฑฑ, ฌ ฌ - สุวณณ,
 ต ต - อดต, ท ท - สทท, น น - อนน, ป ป - กปป,
 พ พ - สพพ, ม ม - กมม, ย ย - อยโย, ล ล - โกลล,
 ส ส - อสส.

๒. อสทิสเทวภาวะ ซ้อนตัวอักษรที่ไม่เหมือนกัน เช่น

ก ข - ภิกขุ, ค ฆ - อคฺฆติ, จ ฌ - ปจฺจนา, ช ฌ - สมิชฺฌตุ,
 ฎ ฐ - อฎฺฐ, ฑ ฒ - วุฑฺฒติ, ต ถ - อดถาย, ท ฐ - สิทธิ,
 ป ฝ - ปุပ္ผ, พ ภ - ลพฺภติ, ง ก - สงฺกา, ง ข - กงฺขา,
 ง ค - องค, ง ฆ - สงฺฆ, ง ข ย - สงฺขยา, น ท ร - อินฺทริย.

หลักการซ้อนพยัญชนะ

พยัญชนะตัวที่ ๑ ในวรรคทั้ง ๕ ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ในวรรคของตน (๑ ซ้อน ๑ ซ้อน ๒)

พยัญชนะตัวที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๓ และ ๔ ในวรรคของตน (๓ ซ้อน ๓ ซ้อน ๔)

พยัญชนะตัวที่ ๕ ในวรรคทั้ง ๕ เว้น ง ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑-๒-๓-๔ และ ๕ ในวรรคของตน (๕ ซ้อน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ เว้น ง)

ส่วนพยัญชนะอวรรค ซ้อนตัวเองและตัวอื่นได้มี ๔ ตัว คือ ย ล ว ส ที่เหลือซ้อนกับตัวอื่นได้ทั่วไป เช่น อยโย มลฺล โนพฺพาน (นิพฺพาน) อสฺส มยฺหํ กลฺยาณ ชิวหา อสฺมิ เป็นต้น

๑.๓. สนธิวิธาน

วิธีการต่ออักษร

สนธิวิธาน หรือ สนธิ คือวิธีการนำเอาอักษรของบทหรือศัพท์ ๔ ประเภท คือ นาม อาชยาด อุปสัค และ นิบาต มาต่อให้ติดกันอย่างถูกต้องวิธี

การต่ออักษร ๘ วิธี

การต่ออักษร คือวิธีการต่ออักษรของบท ๘ วิธี ดังคาถาว่า

โลปาเทโส จ อาคโม วิกาโร ปกตีปิ จ
 ทีโฆ รสุโส สญญโคติ สนธิเกหา ปกาสิตา.

ประเภทแห่งวิธีการต่อสนธิ ท่านแสดงไว้ ๘ วิธี คือ

๑. โลปะ (โล) ลบสระ พยัญชนะ นิคคหิต
๒. อาเทสะ (อา) อาเทศ หรือแปลงสระ พยัญชนะ นิคคหิต
๓. อาคมะ (อา) ลงอาคม หรือลงสระ พยัญชนะ นิคคหิต
๔. วิการะ (วิ) วิการ วิปริต หรือทำให้ต่างจากสระเดิม
๕. ปกติ (ป) ปกติไว้ ไม่เปลี่ยนแปลง
๖. ทีฆะ (ที) ทำสระเสียงสั้นให้ยาว
๗. รัสสะ (ร) ทำสระเสียงยาวให้สั้น
๘. สัญญโคทะ (ถ) ซ้อนพยัญชนะ (ตามหลักพยัญชนะสังโยค)

ประโยชน์ของสนธิ ๓

เมื่อต่อสนธิให้ถูกต้องตามวิธีแล้ว จะได้ประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑. ทำให้อักษรและเสียงของอักษรลดน้อยลง
๒. ทำให้มีครูและลหุตรงตามฉันทลักษณ์
๓. ทำให้คำพูดสละสลวย อ่านง่าย สวดง่ายขึ้น

วิธีเรียกชื่ออักษร วิธีออกเสียงอักษร และวิธีต่ออักษร ล้วนเป็นวิธีเกี่ยวกับอักษรที่มีอยู่ในบท ๔ อย่าง ต่อไปนี้

บท ๔

บท จตุพพิธ วุตตํ นามาขยาโตปสคณจ
นิปาตญจาติ วิญญูหิ อสฺโส ชลฺวาภิธาวติ.

ผู้รู้กล่าวว่า บทมี ๔ อย่าง คือ

๑. นาม เช่น อสฺโส ม้า
๒. อาขยาต เช่น ธาวติ รุ่ง
๓. อุปสัค เช่น อภิ เร็วยิ่ง
๔. นิบาต เช่น ชล ทราบมาว่า

๑. นาม หมายถึง บทหรือคำที่น้อมไปสู่เนื้อความเป็นสภาวะ ลักษณะและอาการ มีแสดงไว้ใน (๑) นามกัณฑ์ (๒) สมาสกัณฑ์ (๓) ตัทธิตกัณฑ์ (๔) กิตกัณฑ์

๒. อาขยาต หมายถึง คำกิริยาอาขยาต มีแสดงไว้ในอาขยาตกัณฑ์

๓. อุปสัค หมายถึง คำที่ประกอบอยู่หน้าคำนามและคำกิริยา เพื่อปรุขนามและกิริยาให้มีอรรถพิเศษขึ้น มีแสดงไว้ตอนท้ายในนามกัณฑ์

๔. นิบาต หมายถึง คำอัพยัคัพท์ที่ไม่เปลี่ยนรูป ซึ่งตกแทรกลงไปในระหว่างนามและกิริยา มีแสดงไว้ในนามกัณฑ์

บทสนธิ ๒

บทสนธิ คือบทที่จะทำการต่อสนธิ มี ๒ อย่าง

๑. บทที่มีวิวัตติแยกกัน (นอกสมาส)

เช่น จตฺตาโร อิเม ต่อเป็น จตฺตาโรเม
 เทว อิเม ต่อเป็น เทวเม

๒. บทที่มีวิภัตติรวมกัน จะลบหรือไม่ลบวิภัตติก็ได้ (ในสมาส)

เช่น นิล อุปุปลิ ต่อเป็น นิลุปุปลิ
โสต อาปนโน ต่อเป็น โสตาปนโน

อักษรสนธิ ๓

อักษรสนธิ คืออักษรที่จะนำมาต่อเป็นสนธิมี ๓ อย่าง คือ

๑. สรสนธิ การต่อสระกับสระ
๒. พยัญชนสนธิ การต่อพยัญชนะกับสระหรือกับพยัญชนะ
๓. นิคคหิตสนธิ การต่อนิคคหิตกับสระหรือกับพยัญชนะ

๑.๓.๑. สรสนธิ

สรสนธิ การต่อสระกับสระ มี ๗ วิธี คือ โลปะ อาเทสะ อาคมะ
วิการะ ปกติ ทีฆะ รัสสะ (เว้น สัญญะคะ)

๑. โลปะ ลบสระ มี ๒ วิธี

๑.๑. ลบสระหน้า

เช่น ยสฺส อินฺทฺริยานิ เป็น ยสฺสินฺทฺริยานิ
มาตุ อุปฺภูจัน เป็น มาตุปฺภูจัน
ปณฺณา อินฺทฺริยํ เป็น ปณฺณินฺทฺริยํ

๑.๒. ลบสระหลัง

เช่น อิติ อปิ โส เป็น อิติปิ โส
จกฺขุ อินฺทฺริยํ เป็น จกฺขุนฺทฺริยํ
จตุตาโร อิเม เป็น จตุตาโรเม
ภควา อิติ เป็น ภควาติ

๒. อาทศะ แปลงสระ มี ๒ วิธี คือ

๒.๑. อาทศสระหน้า คือเพราะสระหลัง อาทศ อี เอ เป็น ย, อุ โอ เป็น ว

เช่น	วุตติ อสุต	เป็น	วุตยสุต	(อี เป็น ย)
	เต อสุต	เป็น	ตยสุต	(เอ เป็น ย)
	พหู อาพาโธ	เป็น	พหฺวาพาโธ	(อุ เป็น ว)
	อถ โข อสุต	เป็น	อถ ขวสุต	(โอ เป็น ว)

๒.๒. อาทศสระหลัง คืออาทศ เอ ของ เอว ศัพท์ที่อยู่หลัง ยถา ตถา เป็น ริ บ้าง แล้วทำรัสสระหน้า

เช่น	ยถา เอว	เป็น	ยถริว
	ตถา เอว	เป็น	ตถริว

๓. อากมะ ลงสระใหม่ มี ๒ วิธี คือ

๓.๑. ลงสระ อ คือเพราะพยัญชนะหลัง ให้ลบสระ โอ หน้าแล้ว ลงสระ อ มาใหม่บ้าง

เช่น	โส สิลวา	เป็น	ส สิลวา
	เอโส ธมฺโม	เป็น	เอส ธมฺโม

๓.๒. ลงสระ โอ คือเพราะพยัญชนะหลัง ให้ลบสระ อ หน้าแล้ว ลงสระ โอ มาใหม่บ้าง

เช่น	ปร สตํ	เป็น	ปโรสตํ
	ปร สหสุตํ	เป็น	ปโรสหสุตํ

๔. วิการะ ทำสระให้ต่างจากเดิม มี ๒ วิธี คือ

๔.๑. วิการสระหน้า คือเมื่อลบสระหลังแล้ว วิการสระหน้า คือ อี เป็น เอ, อุ เป็น โอ

เช่น	มุณี อาลโย	เป็น	มุเนลโย
------	------------	------	---------

สุ อตฺถิ เป็น โสตฺถิ

๔.๒. วิการสระหลัง คือเมื่อลบสระหน้าแล้ว วิการสระหลัง คือ อิ เป็น เอ, อุ เป็น โอ

เช่น พนฺธุสฺส อิว เป็น พนฺธุสฺสเสว
 ยถา อุทเก เป็น ยโถทเก

๕. ปกติ ปกติสระไว้ตามเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น โก อิมํ คงเป็น โก อิมํ

๖. ทิมะ ทำสระเสียงสั้นให้ยาว มี ๒ วิธี คือ

๖.๑. ทิมะสระหน้า คือเมื่อลบสระหลังแล้ว ทำทิมะสระหน้าบ้าง

เช่น โลกสฺส อิติ เป็น โลกสฺสาดิ
 สาธุ อิติ เป็น สาธุติ

๖.๒. ทิมะสระหลัง คือเมื่อลบสระหน้าแล้ว ทำทิมะสระหลังบ้าง

เช่น พุทฺธ อนุสฺสติ เป็น พุทฺธานุสฺสติ
 อติ อิตฺโต เป็น อติโต

๗. รัสสะ ทำสระเสียงยาวให้สั้น มีวิธีดังนี้

ถ้ามีพยัญชนะหรือ เหว ศัพท์อยู่หลัง ให้รัสสะสระหน้าบ้าง

เช่น โภวาที นาม เป็น โภวาทินาม
 ยถา เหว เป็น ยถริว

๑.๓.๒. พยัญชนะสนธิ

พยัญชนะสนธิ การต่อพยัญชนะกับพยัญชนะ มี ๕ วิธี คือ โลปะ อาเทสะ อาคมะ ปกติ สัญญะคะ (เว้น วิการะ ทิมะ รัสสะ)

๑. โลปะ ลพพยัญชนะ มี ๑ อย่าง คือ

เมื่อลบสระหลังจากนิคหิตแล้ว ถ้ามีพยัญชนะเหมือนกันซ้อนกัน ๒ ตัว ให้ลบ ๑ ตัว

เช่น	เอว อสุส	เป็น	เอวส์
	ปูปผ อสุสา	เป็น	ปูปผ์สา

๒. อาเทสะ อาเทศพยัญชนะ มี ๔ วิธี คือ

๒.๑. เพราะสระหลัง อาเทศ ตี เป็น จ แล้วซ้อน จ

เช่น	อิติ เอว	เป็น	อิจุเจว
	อิติ อาทิ	เป็น	อิจุจาทิ

เพราะสระหลัง อาเทศ อภิ เป็น อพุภ

เช่น	อภิ อุคฺคจฺจติ	เป็น	อพุภุคฺคจฺจติ
	อภิ อกฺขานํ	เป็น	อพุภกฺขานํ

เพราะสระหลัง อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ

เช่น	อธิ อคฺมา	เป็น	อชฺฌคฺมา
	อธิ โอกาโส	เป็น	อชฺฌโฌกาโส

๒.๒. เพราะสระหลัง อาเทศ ฌ ของ อิธ ที่อยู่หลังจาก เอก์ เป็น ท

เช่น	เอก์ อิธ อหํ	เป็น	เอกมิทาทหํ
------	--------------	------	------------

๒.๓. เพราะสระหรือพยัญชนะข้างหลัง อาเทศพยัญชนะได้ไม่จำกัด

เช่น	สาธฺ ทสฺสนํ	เป็น	สาहु ทสฺสนํ (ธ เป็น ห)
	ทกฺกตํ	เป็น	ทกฺกฏํ (ต เป็น ฏ)
	ปณฺตี	เป็น	ปณฺตี (น เป็น ณ)

๒.๔. เพราะพยัญชนะหลัง อาเทศ อว เป็น โอ

เช่น	อวนทุธา	เป็น	โอนทุธา
------	---------	------	---------

อวกาโส เป็น โอกาโส

๓. **อาคมะ ลงพยัญชนะใหม่** ๙ ตัว คือ ค ุ ย ว ม ฑ ฑ ฑ ฑ ฑ ฑ ฑ (ล)

ค	อาคม	เช่น	ปา เอว	เป็น	ปเคว
ย	อาคม	เช่น	ยถา อิห	เป็น	ยถยิห
ว	อาคม	เช่น	ติงคุล	เป็น	ติวงคุล
ม	อาคม	เช่น	ลหุ เอสสติ	เป็น	ลหุเมสสติ
ฑ	อาคม	เช่น	อุ อคุโค	เป็น	อุทคุโค
ฑ	อาคม	เช่น	อิโต อายติ	เป็น	อิโตนายติ
ฑ	อาคม	เช่น	ยสุมา อิห	เป็น	ยสุมาติห
ฑ	อาคม	เช่น	นิ อนุตร	เป็น	นิรอนุตร
ฑ	อาคม	เช่น	จ อภิณฺวา	เป็น	จพภิณฺวา

๔. **ปกติ ประกิตพยัญชนะไว้ตามเดิม** ไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น สาธุ คงเป็น สาธุ

๕. **สัณฺญะ ซ้อนพยัญชนะใหม่** มี ๒ วิธี คือ

๕.๑. ซ้อนพยัญชนะเหมือนกันตามหลักพยัญชนะสังโยค (บทที่ ๕)

เช่น	อิธ ปโมทติ	เป็น	อิธปฺปโมทติ
	อปมาโท	เป็น	อปฺปมาโท
	วิปยุตโต	เป็น	วิปฺปยุตโต

๕.๒. ซ้อนพยัญชนะต่างกันตามหลักพยัญชนะสังโยค (บทที่ ๕)

เช่น	ปฆรติ	เป็น	ปคฺฆรติ
	ปจฺมณาน	เป็น	ปจฺมชฺฌาน
	ทฺถิกุข	เป็น	ทฺถุพฺปิกุข

๑.๓.๓. นิคคหิตสนธิ

นิคคหิตสนธิ การต่อนิคคหิตกับสระหรือพยัญชนะ มี ๔ วิธี คือ โลปะ อาเทสะ อาคมะ ปกติ (เว้น วิการะ ที่ฆะ รัสสะ สัตถุญคะ)

๑. โลปะ ลบนิคหิต มี ๑ อย่าง คือ

เพราะสระหรือพยัญชนะหลัง ให้ลบนิคหิตข้างหน้าบ้าง

เช่น	ดาส อหิ	เป็น	ดาสาหิ
	อริยสจฺจํ ทสฺสนิ	เป็น	อริยสจฺจํ ทสฺสนิ
	เอตํ พุทฺธานิ สาสฺนํ	เป็น	เอตํ พุทฺธานิ สาสฺนํ

๒. อาเทสะ อาเทคนิคหิต มี ๕ อย่าง คือ

๒.๑. เพราะพยัญชนะวรรคข้างหลัง อาเทคนิคหิตเป็นพยัญชนะตัวสุดท้ายของวรรคนั้นๆ บ้าง

เช่น	เอว โข	เป็น	เอวฺโข
	ตํ ชาตํ	เป็น	ตณฺชาตํ
	ตํ จานํ	เป็น	ตณฺจานํ
	ตํ ตโนติ	เป็น	ตณฺตโนติ
	ตํ ผลํ	เป็น	ตมฺผลํ

๒.๒. เพราะ เอ หรือ ห ข้างหลัง อาเทคนิคหิตเป็น ณ

เช่น	ตํ เอว	เป็น	ตณฺเณว
	ตํ หิ	เป็น	ตณฺหิ

๓. เพราะ ย ข้างหลัง อาเทคนิคหิตกับ ย เป็น ณ แล้วซ้อน ณ

เช่น	สโยโค	เป็น	สณฺโยโค
	สโยชนํ	เป็น	สณฺโยชนํ

๔. เพราะ ล ข้างหลัง อาเทคนิคหิตเป็น ล

เช่น ปลิงค์ เป็น ปลุปลิงค์

๕. เพราะสระข้างหลัง อาเทคนิคหิตเป็น มุ และ ฑ

เช่น ดํ อหํ เป็น ตมหํ
 ยํ อนิจจํ เป็น ยทนิจจํ

๓. อาคมะ ลงนิคหิตใหม่ มีวิธีดังนี้

เพราะสระหรือพยัญชนะข้างหลัง ลงนิคหิตอาคมได้บ้าง

เช่น จกฺขุ อุทปาที เป็น จกฺขุํ อุทปาที
 อวลีโร เป็น อวลีโร

๔. ปกติ ปรกตินิคหิตไว้ตามเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น ธมฺมํ จเร คงเป็น ธมฺมํ จเร

เมื่อรู้วิธีเรียกชื่ออักษร วิธีออกเสียงอักษร และวิธีต่ออักษรดีแล้ว ทั้งหมดล้วนเป็นวิธีเกี่ยวกับอักษรที่มีอยู่ในบท ๔ อย่าง ดังกล่าวแล้ว (ย้อนดูหน้า ๑๓) ต่อไปจะแสดงวิธีของบททั้ง ๔ คือ นาม อุปสัค นิบาต และอาขยาต ไปตามลำดับ ให้ตรงตามพระไตรปิฎก

จบ สนธิกัณฑ์ที่ ๑

๒. นามกัณฑ์

นาม = ปกติลิงค์ + วิภัตตินาม

นาม คือ คำที่น้อมใจผู้ศึกษาไปสู่ความหมายที่ซ่อนอยู่ในทััพพวัตถุอันเป็นตัวจริง และน้อมความหมายของทััพพวัตถุมาซ่อนไว้ในคำนาม(บัญญัติ) มีประโยชน์ต่อการเรียกชื่อ และให้รู้จักสภาวะ ลักษณะ อาการ ซึ่งเป็นปกติของคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของ สถานที่ ต้นไม้ แม่น้ำ ภูเขา ธรรมชาติ เป็นต้น ท่านเรียกว่า “ปกติลิงค์”

นาม หรือ **ปกติลิงค์** มีแหล่งที่มาจากต้นกำเนิด ๓ แหล่ง คือ

๑. **สมาส** คำที่ย่อนนามเข้ากับนาม (นาม+นาม) สำเร็จเป็นนาม
๒. **ตัทธิต** คำที่รวมนามเข้ากับปัจจัย (นาม+ปัจจัย) สำเร็จเป็นนาม
๓. **กิต** คำที่รวมธาตุเข้ากับปัจจัย (ธาตุ+ปัจจัย) สำเร็จเป็นนาม

ปกติลิงค์ หมายถึง สภาวะ ลักษณะ อาการ ที่ซ่อนอยู่ในคำนามที่มาจาก ๓ แหล่งนี้ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ **สุทธานาม** **คุณนาม** และ **สัพพนาม**

คำนามที่เป็นปกติลิงค์ แม้จะมีเสียงและเนื้อความก็จริง แต่ยังไม่ตรงตามพระไตรปิฎก จึงต้องลงวิภัตติ (ดูตารางหน้า ๒๙) เพื่อจำแนกเนื้อความของปกติลิงค์ เพื่อให้ได้เสียงตรงกับอักษรและสื่อเนื้อความตรงตามพระไตรปิฎก

๒.๑. สุทธานาม

สุทธานาม หรือ **วิเสสยนาม** หรือ **นามนาม** คือคำนามล้วนๆ เป็นชื่อของคน สัตว์ วัตถุสิ่งของ สถานที่ สภาวะธรรม เป็นต้น เป็นบทเดียวหรือบทหลักที่ควรขยายเนื้อความให้พิเศษขึ้น มี ๒ อย่าง ดังนี้

๑. **สาธารณนาม** ชื่อทั่วไปไม่เจาะจง คนใด สิ่งใด หรือสถานที่ใด
เช่น มนุสฺโส มนุषย

ธนั ทรัพย์
 นคร เมือง

๒. อสารถนาม ชื่อเฉพาะเจาะจง คน สิ่งของ หรือ สถานที่
 เช่น สารีปุตโต พระสารีบุตร
 สุวณฺณ ทองคำ
 สาวตถิ เมืองสาวัตถิ

สุทธนาม มักมีคำคุณนามมาขยายลักษณะให้พิเศษขึ้นได้อีก

๒.๒. คุณนาม

คุณนาม หรือ วิเสสนนาม คือ คำขยายลักษณะพิเศษของสุทธนามให้
 รู้ว่า ดี ชั่ว สูง ต่ำ ดำ ขาว ยาว สั้น เป็นต้น มี ๓ ระดับ ดังนี้

๑. ปกติ คือ คุณนามระดับธรรมดาไม่มีความพิเศษอะไร

 เช่น กุสโล ภิกขุ ภิกษุผู้ฉลาด
 ปาโป ปาปปรายโน คนชั่ว มุ่งหาแต่กรรมชั่ว

๒. วิเศษ คือ คุณนามระดับพิเศษขึ้นกว่าปกติ จะมี ตร อีย
 อิสิก-ปัจจัย หรือมี อติ-อุปสรรค เป็นเครื่องหมายของคุณนามนั้น

 เช่น ปณฺหิตตโร ฉลาดยิ่ง ฉลาดกว่า
 ปาปิโย ปาปิลโก บาปยิ่ง บาปกว่า

๓. อติวิเศษ คือ คุณนามระดับพิเศษที่สุด จะมี ตม อิฏฺฐ-ปัจจัย หรือ
 มี อติวิย-ศัพท์ เป็นเครื่องหมายของคุณนามนั้น

 เช่น เสยโย, เสฏฺโฐ ประเสริฐที่สุด
 อติวิย โสภมาโน งดงามเหลือเกิน

๒.๓. สัพพนาม

สัพพนาม คือ คำที่ใช้แทนสุทธนาม ทั้งปุงลิงค์ อิตถิลิงค์ นปุงสกลิงค์
 เหมือนเป็นคุณนาม มี ๒๗ ตัว คือ

สพฺพ กตฺร กตม, อุกฺข อิตฺร อญฺญ, อญฺญตฺร อญฺญตม,
ปฺพพฺพ ปฺร อปร, ทกฺขิณ อุตฺตฺร อธฺร, ย ตฺ เอต อิม อมฺ กิ, เอก อุก
ทฺวิ ติ จตุ, ตมฺห อมฺห

ศัพท์พจนานาม ๒๗ ตัว พร้อมคำแปล		
ที่	ศัพท์พจนานาม	คำแปล
๑	สพฺพ	ทั้งหมด ทั้งปวง ทั้งสิ้น สรรพ
๒	กตฺร	ไหน เป็นอย่างไร เป็นไหน อะไรบ้าง
๓	กตม	ไหน เป็นอย่างไร เป็นไหน อะไรบ้าง
๔	อุกฺข	ทั้งสอง ทั้งคู่
๕	อิตฺร	อื่น อื่นอีก อื่นๆ นอกนี้
๖	อญฺญ	อื่น
๗	อญฺญตฺร	อื่น บางอย่าง บางเวลา บางคน คนใดคนหนึ่ง
๘	อญฺญตม	อื่น บางอย่าง บางเวลา บางคน คนใดคนหนึ่ง
๙	ปฺพพฺพ	ก่อน ข้างหน้า เบื้องหน้า ตะวันออก บุรพะ เคย
๑๐	ปฺร	อื่น ตรงข้าม นอกนี้
๑๑	อปร	อื่นอีก
๑๒	ทกฺขิณ	เบื้องขวา ด้านขวา ใต้
๑๓	อุตฺตฺร	เบื้องซ้าย ด้านซ้าย เบื้องบน เหนือ สูง
๑๔	อธฺร	ใต้ ภายใต้ เบื้องล่าง ต่ำ
๑๕	ย	ใด
๑๖	ต	นั้น (วิเสสนะ), เขา มัน (ปุริสสะ)
๑๗	เอต	นั้น นี่
๑๘	อิม	นี้
๑๙	อมฺ	โน้น

๒๐	กี	อะไร ใคร อย่างไร ไหนไร
๒๑	เอก	หนึ่ง เดียว พวกหนึ่ง บางพวก (สังขยา)
๒๒	อุก	ทั้งสอง ทั้งคู่
๒๓	ทวิ	สอง (สังขยา)
๒๔	ติ	สาม (สังขยา)
๒๕	จตุ	สี่ (สังขยา)
๒๖	ตมฺห	ท่าน เธอ คุณ เจ้า (ปริสະ)
๒๗	อมฺห	เรา ข้าพเจ้า ผม ฉัน (ปริสະ)

ศัพท์นามทั้ง ๒๗ ตัวนี้ แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ (๑) ปุริสศัพท์นาม (๒) วิสเสนศัพท์นาม (๓) สังขยาศัพท์นาม

(๑) ปุริสศัพท์นาม

ปุริสศัพท์นาม คือศัพท์นามที่บ่งถึงบุรุษ ในการเล่าเรื่องและสนทนา มี ๓ บุรุษ คือ

๑. ปฐมบุรุษ ใช้ ต ศัพท์นาม แปลว่า เขา มัน เป็นต้น แทนชื่อคนหรือสิ่งที่เราเอ่ยถึง

เช่น โส คามํ คุจฺจติ. เขาไปบ้าน

๒. มัชฌิมบุรุษ ใช้ ตมฺห ศัพท์นาม แปลว่า ท่าน เธอ คุณ เจ้า เป็นต้น แทนชื่อคนที่เราพูดด้วย

เช่น ตมฺเห กุสฺสํ กโรถ. ท่านทั้งหลายจงพากันทำกุศล

๓. อุตตมบุรุษ ใช้ อมฺห ศัพท์นาม แปลว่า เรา ข้าพเจ้า ผม ฉัน เป็นต้น แทนชื่อตนเอง

เช่น อหํ ปญฺจ สีลานิ สมาทียามิ. ข้าพเจ้าสมาทานศีล ๕

(๒) วิเสสนศัพท์

วิเสสนศัพท์ คือศัพท์ที่ใช้แทนและขยายสุทธนามเหมือนเป็นคุณนาม มี ๒ อย่าง

๑. **อนิยมะ** คือวิเสสนศัพท์ที่บอกความไม่แน่นอน มี ๑๓ ตัว คือ สัพพ ทั้งปวง, กตร กตม คนไหน อะไรบ้าง, อุกย ทั้งสอง, อิตร นอกนี้, อญญ อื่น, อญญตร อญญตม คนใดคนหนึ่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่ง, พร อื่น, อปร อื่นอีก, ย ไฉ, เอก หนึ่ง พวกหนึ่ง, กิ ไหน ไฉ

๒. **นิยมะ** คือวิเสสนศัพท์ที่บอกความแน่นอน มี ๘ ตัว คือ

ปุกพ ข้างหน้า, ทกฺขิณ ด้านขวา, อุตฺตร ด้านซ้าย ด้านเหนือ, อตฺร ด้านล่าง ภายใต้, ต นั้น, เอต นั้น, อิม นี้, อมุ โน้น

(๓) สังขยาศัพท์

สังขยาศัพท์ คือศัพท์ที่ใช้นับจำนวนสุทธนาม มี ๕ ตัว คือ เอก หนึ่ง, อุก ทั้งสอง, ทฺวิ สอง, ตติ สาม, จตุสี่

สุทธนาม คุณนาม และศัพท์ ทั้ง ๓ ต้องประกอบด้วยลิงค์ การันต์ วิภัติ และวจนะ จึงสามารถนำไปประกอบในประโยคต่างๆ ได้ เช่น มนุสฺโส, สารีปุตฺโต, สุนทโร, สพฺโพ, โย, โส, ตวฺ, อหํ เป็นต้น

ลิงค์ การันต์ วิภัติ และวจนะ ทั้ง ๔ นี้ จะประกอบรวมอยู่ในสุทธนาม คุณนาม และศัพท์

๒.๔. ลิงค์

ลิงค์ หรือ **ปกติลิงค์** คือ เนื้อความที่บ่งถึงสภาวะ ลักษณะ และอาการ อันซ่อนอยู่ในคำปกติลิงค์หรือในคำนามที่เป็นศัพท์เดิม ซึ่งยังไม่ประกอบด้วยวิภัติ มี ๓ อย่าง คือ

๑. **ปุจฉา** สภาวะ ลักษณะ อาการที่ซ่อนอยู่ รู้ได้ง่าย เหมือน

- ผู้ชาย เรียกว่า ปุ่ลลิ่งค์
๒. อิตถीलิ่งค์ สภาวะ ลักษณะ อาการที่ซ่อนอยู่ รู้ได้ยาก เหมือนผู้หญิง เรียกว่า อิตถीलิ่งค์
๓. นปุ่ลลิ่งค์ สภาวะ ลักษณะ อาการที่ซ่อนอยู่ รู้ได้ไม่ถ่าย ไม่ยาก เรียกว่า นปุ่ลลิ่งค์

ลิ่งค์ ๒ ประเภท

ลิ่งค์อันเป็นเนื้อความที่ซ่อนอยู่ในค่านามนั้น มี ๒ ประเภท

๑. ลิ่งค์โดยชาติกำเนิด คือ ค่านามที่บ่งลิ่งค์ตามปกติของตัวจริง

เช่น	ปุริโส	ชาย	เป็นปุ่ลลิ่งค์
	อิตถี	หญิง	เป็นอิตถीलิ่งค์
	จิตตุ่	จิต	เป็นนปุ่ลลิ่งค์

๒. ลิ่งค์โดยสมมติ คือ ค่านามที่บ่งลิ่งค์ตามสมมุติขึ้น

เช่น	ทาโร	ภรรยา	เป็นปุ่ลลิ่งค์
	ปจวี	แผ่นดิน	เป็นอิตถीलิ่งค์

จำแนกนาม ๓ โดยลิ่งค์ ๓

๑. สุธณนาม บางศัพท์เป็นลิ่งค์เดียว

เช่น	ปุริโส	ชาย	เป็นปุ่ลลิ่งค์อย่างเดียว
	อิตถี	หญิง	เป็นอิตถीलิ่งค์อย่างเดียว
	จิตตุ่	จิต	เป็นนปุ่ลลิ่งค์อย่างเดียว

บางศัพท์เป็นได้ ๒ ลิ่งค์

เช่น	ราชา	พระราชา	เป็นปุ่ลลิ่งค์	} ศัพท์เดียวกัน
	ราชินี	พระราชินี	เป็นอิตถीलิ่งค์	
	โพธิ	โพธิกุมาร	เป็นปุ่ลลิ่งค์	} ศัพท์เดียวกัน
	โพธิ	โพธิญาณ	เป็นอิตถीलิ่งค์	

ทิวโส ทิวส์

วัน

เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒. คุณนามและสัพพนาม เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เพราะต้องเปลี่ยนลิงค์ไปตามสุทธนามที่ตนขยายและใช้แทน

เช่น	กลุยาโณ	ปุริโส	บุรุษดี	เป็นปุงลิงค์
	กลุยาณิ	อิตถิ	หญิงดี	เป็นอิตถิลิงค์
	กลุยาณํ	จิตตํ	จิตดี	เป็นนปุงสกลิงค์
	โส	ปุริโส	บุรุษคนนั้น	เป็นปุงลิงค์
	สา	อิตถิ	หญิงคนนั้น	เป็นอิตถิลิงค์
	ตํ	จิตตํ	จิตดวงนั้น	เป็นนปุงสกลิงค์

๒.๕. การันต์

การันต์ คือสระที่เป็นเสียงสุดท้ายของปกติลิงค์ มี ๗ การันต์ คือ
อ อา อิ อี อุ ู โ (เว้น เอ)

จำแนกลิงค์ ๓ โดยการันต์ ๗

๑. ปุงลิงค์ มีการันต์ ๗ คือ อ อา อิ อี อุ ู โ

เช่น	ปุริส	ชาย	เป็นอการันต์
	สา	สุนัข	เป็นอาการันต์
	อคฺคิ	ไฟ	เป็นอิการันต์
	ทณฺสี	ผู้มีไม้เท้า	เป็นอีการันต์
	ภิกขุ	ภิกษุ	เป็นอุการันต์
	อภิกฺว	ผู้เป็นใหญ่	เป็นูการันต์
	โค	วัว	เป็นโการันต์

๒. อิตถิลิงค์ มีการันต์ ๕ คือ อา อิ อี อุ ู (เว้น อ โ)

เช่น	กณฺญา	สาวน้อย	เป็นอาการันต์
------	-------	---------	---------------

รตติ	กลางคืน	เป็นอิการันต์
อิติ	หญิง	เป็นอิการันต์
ยาคุ	ข้าวยาคุ	เป็นอุการันต์
ขมพู	ต้นหว้า	เป็นอุการันต์

๓. นปฺงสกลิงค์ มีการันต์ ๗ คือ อ อา อิ อี อุ ฌ โอ

เช่น	จิตต	จิต	เป็นอการันต์
	อสุทฺถา	ไม่มีศรัทธา	เป็นอาการันต์
	อญฺจิ	กระดุก	เป็นอิการันต์
	สุขการี	ทำให้มีสุข	เป็นอิการันต์
	อายุ	อายุ	เป็นอุการันต์
	โคตรภู	ข้ามโคตร	เป็นอุการันต์
	จิตตโค	วัวต่าง	เป็นโอการันต์

๒.๖. วิภัติ

กมฺมาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ ลิงฺคตฺถํ วิภชฺหิตฺติ วิภตฺติโย.

คำศัพท์ที่จำแนกอรรถของลิงค์ (ลิงค์ตถะ) โดยกรรมและเอกพจน์เป็นต้น
ชื่อว่า วิภัติ

วิภัติ หมายถึง คำศัพท์ที่เป็นเสียงประกอบอยู่ท้ายปกติลิงค์ ในนามกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ ตัทธิตกัณฑ์ และกิตกกัณฑ์ จำแนกปกติลิงค์ให้มีรูปและอรรถต่างกัน ให้เป็นการกะ ๖ อย่าง คือ กัตตุ (อาลปนะ) กัมมะ กรณะ สัมปทานะ อปาทานะ (สามีสัมพันธะ) และ โอกาสะ เพื่อให้มีเนื้อความสัมพันธ์กับบทอื่นในประโยคเดียวกัน มี ๗ ลำดับ ๑๔ ตัว เป็นเอกพจน์ ๗ พหูพจน์ ๗ ตามตาราง

นามวิภัติ ๗ ลำดับ ๑๔ ตัว พร้อมคำแปล			
ลำดับวิภัติ	เอก.	พหู.	คำแปล
ปฐม (กัตตุ+กัมมะ)	ลิ	โย	อันว่า (หรือไม่แปล)
อาลปน (อาลปนะ)	ลิ	โย	แน่ ดูก่อน ข้าแต่ นี้ (หรือไม่แปล)
หุตติยา (กัมมะ)	อัม	โย	ซึ่ง สู้ ยัง ล้น ตลอด กะ เฉพาะ
ตติยา (กัตตุ-กรรม)	นา	หิ	ด้วย โดย อัน ตาม เพราะ มี ด้วยทั้ง
จตุตถิ (สัมปทานะ)	ส	นัม	แก่ เพื่อ ต่อ สำหรับ
ปัญจมี (อปาทานะ)	สุมา	หิ	แต่ จาก กว่า เหตุ เพราะ
ฉกฺขิ (สามีสัมพันธะ)	ส	นัม	แห่ง ของ เมื่อ บรรดา
สัตตมี (โอภาสะ)	สุมิ	ส	ใน ใกล้ ที่ ครั้นเมื่อ ในเพราะ เหนือ บน บรรดา

นามวิภัติเหล่านี้ มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง เพราะเป็นเครื่องหมายของนามทั้งหมด จึงควรจำไว้ให้ขึ้นใจ

ปฐม กับ อาลปน ใช้วิภัติเดียวกัน

คำแปลวิภัติฝ่ายพหูพจน์ ให้เพิ่มคำว่า “ทั้งหลาย” ด้วย

๒.๗. วจนะ

วจนะ หรือ พจน์ คือวิภัติที่บ่งจำนวนของสัทนามให้รู้ว่ามีน้อยหรือมาก มี ๒ วจนะ คือ

๑. เอกวจนะ หรือ เอกพจน์ บ่งจำนวนของสัทนามว่า หนึ่ง เดียว

เช่น ปุริโส ชายหนึ่งคน ชายคนเดียว

อิติติ หญิงหนึ่งคน หญิงคนเดียว

จิตตัม จิตหนึ่งดวง จิตดวงเดียว

๒. พหูวจนะ หรือ พหูพจน์ บ่งจำนวนของสัทนามว่า มากกว่าหนึ่ง

เช่น **ปฐา** ชายหลายคน (ชายทั้งหลาย)
อิตถิโย หญิงหลายคน (หญิงทั้งหลาย)
จิตตานิ จิตหลายดวง (จิตทั้งหลาย)

เมื่อรู้รายละเอียดของคำนามโดยลิงค์ การันต์ วิภัติ และวจนะแล้ว ต่อไปจะนำเอานามศัพท์ทั้ง ๓ ลิงค์ ๗ การันต์ ๑๔ วิภัติ ๒ วจนะ มาร้อยรวมกันให้เป็นระเบียบเหมือนพวงมาลา เรียกว่า “**นามสัททปทมาลา**” แปลว่า “รวมระเบียบบทของนามศัพท์” เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาบทต่างๆ ของคำนาม

๒.๘. สัททปทมาลา

ระเบียบบทของนามศัพท์ตามลำดับวิภัติ

สัททปทมาลา คือ วิธีจำแนกนามศัพท์ออกเป็นบทๆ ตามลำดับวิภัติ ๑๔ ตัว รวมไว้ด้วยกันอย่างเป็นระเบียบ (ถ้านับอาลปนะด้วยเป็น ๑๖ ตัว) เพื่อให้เห็นรูปศัพท์และเนื้อความที่แตกต่างกันอยู่ในที่เดียวกัน ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการศึกษารียนรู้ และง่ายต่อการนำบทที่จำแนกแล้วไปสัมพันธ์เนื้อความเข้ากับบทอื่น โดยเรียงต่อกันไปตามลำดับ ลิงค์ การันต์ วิภัติ และวจนะ

นามศัพท์ที่เป็นลิงค์และการันต์เดียวกัน มีการจำแนกรูปศัพท์เป็นแบบเดียวกัน ซึ่งจะง่ายต่อการกำหนดรู้

ศัพท์ที่สามารถนำมาจำแนกด้วยนามวิภัติได้นั้น มี ๓ ประเภทใหญ่ ๗ ประเภทย่อย คือ **สมาสนาม ตัทธิตนาม กิตกนาม สุธณนาม คุณนาม สัพพนาม และ สังขยานาม**

ส่วนศัพท์จำพวกอุปสรรคและนิบาต แม้จะประกอบบรรพของวิภัติได้ ก็ประกอบได้เฉพาะบางบรรพ จึงจะไม่นำมาจำแนกให้เห็นเป็นตัวอย่าง เมื่อเรียนไปถึงอุปสรรคและนิบาต ก็จะสามารถเข้าใจได้โดยไม่ยาก

ต่อไปจะยกตัวอย่างการจำแนกนามศัพท์ทั้ง ๗ ประเภท ให้เห็นระเบียบบทอย่างครบถ้วน ตามลำดับลิงค์ การันต์ วิภัติ และวจนะ

ศัพท์พจนานุกรมในปุจฉา

(๑) ปุจฉา อักษรันต์ ปุจฉา ศัพท์พจนานุกรม (บุรุษ, ชาย)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหูวจะ
ปฐม	ปุริโส	ปุริสา
อานน	ปุริส ปุริสา	ปุริสา
ทุติยา	ปุริส	ปุริเส
ตติยา	ปุริเสน	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
จตุตถิ	ปุริสสุต (ปุริสสาย ปุริสตุล)*	ปุริสสน
ปัญจมิ	ปุริสา ปุริสมหา ปุริสสุมา	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
ฉกฺ	ปุริสสุต	ปุริสสน
สัตตมิ	ปุริเส ปุริสมหิ ปุริสสุมิ	ปุริเสสุ

*รูปว่า ปุริสสาย ปุริสตุล มีใช้ในอรรถ ตุ ปัจจย แปลว่า “เพื่อ”

ศัพท์จำแนกตาม

พุทฺธ	พระพุทฺธเจ้า	ธมฺม	พระธรรม
สํข (สงฆ)	พระสงฆ์	โลก	โลก
อาจริย	อาจารย์	มนุสฺส	มนุษย์
ปฺคฺค	บุคคล	ชน	ชน คน
นร	คน	วานร	ลิง
สีห	ราชสีห์ สิงโต	สกุณ	นก
ทารก	เด็กชาย	รูกฺข	ต้นไม้
ปมาท	ความประมาท	จาค	การสละ
โลภ	ความโลภ	โทส	ความโกรธ
โมห	ความหลง	คาม	หมู่บ้าน
ชนปท	ชนบท	นิคม	นิคม เป็นต้น

(๒) ปุณฺณลึงค์ อการันต์ มน ลัททพทมาลา (ใจ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	มโน	มณา
อาลปนะ	มน มณา	มณา
ทุตติยา	มนํ	มเน
ตติยา	มนสา มเนน	มเนहि มเนนิ
จตุตถิ	มนโส มนสฺส	มนานํ
ปัญจมี	มณา มนฺมฺหา มนฺตฺมา	มเนहि มเนนิ
ฉกฺชี	มนโส มนสฺส	มนานํ
สัตตมี	มนสิ มเน มนฺมฺหิ มนฺตฺมึ	มเนสุ

ศัพท์จำแนกตาม

มโน วโจ วโย เตโช ตโป เจโต ตโม ยโส
 อโย ปโย ลีโร ฉนโท สโร อฺโร รโห อโห.
 ใจ วาจา วัย เดช ตบะ ใจ ความมีดี ยศ
 เหล็ก น้ำนม ศีรษะ จันท์ สระน้ำ ออก ที่ลับ วัน

(๓) ปุณฺณลึงค์ อการันต์ คจฺจนฺต ลัททพทมาลา (ผู้ไปอยู่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	คจฺฉํ คจฺจนฺโต	คจฺจนฺโต คจฺจนฺตา
อาลปนะ	คจฺฉํ คจฺฉ คจฺฉา	คจฺจนฺโต คจฺจนฺตา
ทุตติยา	คจฺจนฺตํ	คจฺจนฺเต
ตติยา	คจฺจนฺตา คจฺจนฺเตน	คจฺจนฺเตहि คจฺจนฺเตนิ
จตุตถิ	คจฺฉโต คจฺจนฺตสฺส	คจฺฉตํ คจฺจนฺตานํ
ปัญจมี	คจฺจนฺตา คจฺจนฺตา คจฺจนฺตมฺหา คจฺจนฺตสฺมา	คจฺจนฺเตहि คจฺจนฺเตนิ
ฉกฺชี	คจฺฉโต คจฺจนฺตสฺส	คจฺฉตํ คจฺจนฺตานํ
สัตตมี	คจฺฉติ คจฺจนฺเต คจฺจนฺตมฺหิ คจฺจนฺตสฺมึ	คจฺจนฺเตสุ

ศัพท์จำแนกตาม

คจฉ มห จร ติฏจ

ทท ภณช สณ ปจ

ชย ชีร วจ มีย

สร กุพพ ชป วร.

ผู้ไป ผู้ประเสริฐ ผู้เที่ยวไป ผู้ยืน
ผู้ชนะ ผู้ชรา ผู้กล่าว ผู้ตายผู้ให้ ผู้บริโภค ผู้ฟัง ผู้หุง
ผู้คิดถึง ผู้กระทำ ผู้สวด ผู้ไป

(๔) ปุจฉา อการันต์ ภาวนา สัททพทมาลา (ผู้เจริญ)

วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ภา	ภอนโต ภาวนโต ภาวนตา
อาลปนะ	ภอ ภาวนเต ภาวนต ภาวนตา	ภอนโต ภาวนโต ภาวนตา
ทุตติยา	ภาวนต	ภอนเต ภาวนเต
ตติยา	ภอนตา ภาวนตา ภาวนเตน	ภาวนเตหิ ภาวนเตภิ
จตุตถิ	ภอนโต ภาวนโต ภาวนตสส	ภวนต ภาวนตาน
ปัญจมี	ภาวนตา ภาวนตา ภาวนตมมหา ภาวนตสุม	ภาวนเตหิ ภาวนเตภิ
ฉกฏฐิ	ภอนโต ภาวนโต ภาวนตสส	ภวนต ภาวนตาน
สัตตมี	ภวนติ ภาวนเต ภาวนตมहि ภาวนตสมี	ภาวนเตสุ

(๕) ปุจฉา อการันต์ สมน สัททพทมาลา (สัตบุรุษ)

วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ส สมนโต	สมนโต สมนตา
อาลปนะ	ส ส ส	สมนโต สมนตา
ทุตติยา	สมนต	สมนเต
ตติยา	สตา สมนเตน	สมนเตหิ สมนภิ
จตุตถิ	สโต สมนตสส	สต สมนตาน
ปัญจมี	สตา สมนตา สมนตมมหา สมนตสุม	สมนเตหิ สมนภิ
ฉกฏฐิ	สโต สมนตสส	สต สมนตาน
สัตตมี	สติ สมนเต สมนตมहि สมนตสมี	สมนเตสุ

(๖) ปุ่ลลิ่งค์ อการันต์ ราช สัททพทมาลา (พระราชา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ราชา	ราชาโน
อาลปนะ	ราช	ราชาโน
ทุตिया	ราชานํ ราชํ	ราชาโน
ตติยา	รณฺหา	ราชูหิ ราชูภิ ราชเอหิ ราชเอภิ
จตุตถี	รณฺโห ราชินโน	รณฺหํ ราชูนํ ราชานํ
ปัญจมี	รณฺหา	ราชูหิ ราชูภิ ราชเอหิ ราชเอภิ
ฉกฺชี	รณฺโห ราชินโน	รณฺหํ ราชูนํ ราชานํ
สັตตมี	รณฺเหา ราชินิ	ราชูสุ ราชesu

(๗) ปุ่ลลลค์ อการันต์ มหาราช ลัทธิพทมาลา (พระมหาราช)		
วฤตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	มหาราช	มหาราชาน
อาลปะนะ	มหาราช	มหาราชาน
ทุติยา	มหาราช	มหาราช
ตติยา	มหาราช	มหาราช
จตุตถ	มหาราช	มหาราช
ปัญจมี	มหาราช มหาราชมหา มหาราชสุมา	มหาราช
ฉกฏฐ	มหาราช	มหาราช
สัตตมี	มหาราช	มหาราช

ศัพท์จำแนกตาม

เทวราช	เทวราช, เทพเจ้า	นาคราช	พญานาค
มิกราช	พญาเนื้อ	หัตถราช	พญาหงส์
สีหราช	ราชสีห์	ธมมราช	ราชาแห่งธรรม

คัพพ์เหล่านี้สามารถจำแนกตาม ราช คัพพ์ได้ด้วย

(๘) ปุจฉา อการันต์ อุตต สัทพทมาลา (ตน)		
วิภัติ	เอกวณะ	พหุวณะ
ปฐม	อุตตา	อุตตาน
อาลปะ	อุตต	อุตตาน
ทุตยา	อุตตาน อุตต	อุตตาน
ตติยา	อุตตนา อุตเตน	อุตตเนหิ อุตตเนภิ
จตุตถิ	อุตตโน	อุตตาน
ปัญจมี	อุตตนา	อุตตเนหิ อุตตเนภิ
ฉกฺฉิ	อุตตโน	อุตตาน
สัตตมี	อุตตนิ	อุตเตสุ

อุตตศัพท์ นิยมใช้ในรูปเอกวณะ บางคราวก็ใช้เอกวณะควบกัน ๒ ตัว แทนพหุวณะ เช่น อุตตโน อุตตโน ของตนๆ เป็นต้น

(๙) ปุจฉา อการันต์ พุทฺหม สัทพทมาลา (พหุ)		
วิภัติ	เอกวณะ	พหุวณะ
ปฐม	พุทฺหม	พุทฺหมาน
อาลปะ	พุทฺหม	พุทฺหมาน
ทุตยา	พุทฺหมาน	พุทฺหมาน
ตติยา	พุทฺหมนา	พุทฺหมเนหิ พุทฺหมเนภิ
จตุตถิ	พุทฺหมโน	พุทฺหมาน
ปัญจมี	พุทฺหมนา	พุทฺหมเนหิ พุทฺหมเนภิ
ฉกฺฉิ	พุทฺหมโน	พุทฺหมาน
สัตตมี	พุทฺหมนิ	พุทฺหมเนสุ

ปุงลึงค์ อาการันต์ สา สัททพทมาลา (สุนัข)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	สา	สา
อาลปนะ	ส สา	สา
ทุตिया	ลั	เส
ตติยา	เสน	สาहि सागि
जटुत्ती	ससुस साय	सानं
पञ्चमी	सा ससुमा समुहा	साहि सागि
ज्ज्ञुत्ती	ससुस	सानं
सत्तमी	से समुहि ससुमी	सासु

ศัพท์จำแนกตาม

ปัจจุขณมมา ผู้มีธรรมประจักษ์ คาณทิวธนวา ผู้มีธนูมีข้อมาก

ปุงลึงค์ อิการันต์ อคฺคิ สัททพทมาลา (ไฟ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	อฺคฺคิ (อฺคฺคินิ)*	อฺคฺคี อฺคฺคโย
อาลปนะ	อฺคฺคิ	อฺคฺคี อฺคฺคโย
ทุตिया	อฺคฺคี	อฺคฺคี อฺคฺคโย
ตติยา	อฺคฺคินา	อฺคฺคีหิ อฺคฺคีภิ อฺคฺคิหิ อฺคฺคิภิ
जटुत्ती	อฺคฺคิโน อฺคฺคิสฺส	อฺคฺคินํ อฺคฺคินํ
पञ्चमी	อฺคฺคินา อฺคฺคิมุहा อฺคฺคิสฺมา	อฺคฺคีหิ อฺคฺคีภิ อฺคฺคิหิ อฺคฺคิภิ
ज्ज्ञुत्ती	อฺคฺคิโน อฺคฺคิสฺส	อฺคฺคินํ อฺคฺคินํ
सत्तमी	อฺคฺคิมุหิ อฺคฺคิสฺมี	อฺคฺคีสฺ อฺคฺคิสฺ

* บทในวงเล็บ มีเฉพาะ อคฺคิ ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

มุณี	พระมุณี	อิสิ	ฤๅษี
มณี	แก้วมณี	นิธิ	ชุมทรัพย์
สมาธิ	สมาธิ	ศิริ	ภูเขา
กวี	นักกวี	สารถิ	คนขับรถ
อณฺชลิ	พนมมือ	อหิ	งู
อริ	ข้าศึก	วิธิ	วิธีการ
ปติ	ผู้ปกครอง	อติปติ	ผู้เป็นใหญ่
คหปติ	คฤหบดี, เจ้าของเรือน	อลิ	ดาบ

ปุจฉา อีการันต์ ทณฺฑี สัททพทมาลา (ผู้มีไม้เท้า)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ทณฺฑี	ทณฺฑี ทณฺฑีโน
อาลปนะ	ทณฺฑี	ทณฺฑี ทณฺฑีโน
ทุตติยา	ทณฺฑี (ทณฺฑินิ)*	ทณฺฑี ทณฺฑีโน
ตติยา	ทณฺฑินา	ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ
จตุตถิ	ทณฺฑีโน ทณฺฑิสฺส	ทณฺฑินิ
ปัญจมี	ทณฺฑินา ทณฺฑิมหา ทณฺฑิสฺมา	ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ
ฉกฺฉิ	ทณฺฑีโน ทณฺฑิสฺส	ทณฺฑินิ
สัตตมี	ทณฺฑินิ ทณฺฑิมฺหิ ทณฺฑิสฺมิ	ทณฺฑีสู

* บทในวงเล็บ มีเฉพาะ ที่ณฺฑี ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

เมธาวิ	ผู้มีปัญญา	ธมฺมี	ผู้มีธรรม
หตฺถิ	ช้าง, หัตถิ, ผู้มีวง	โยคี	ผู้มีความเพียร
ญานี	ผู้มีญาณ	จกฺกิ	ผู้มีจักร
ปกฺขิ	นก, ปักข์, ผู้มีปีก	ทกฺขิ	ผู้มีความทุกข์

ทาจิ	ผู้มีเขี้ยว	รฏฺฐิ	ผู้มีแว่นแคว้น
ฉตฺตี	ผู้มีร่ม	มาลี	ผู้มีดอกไม้
ภาคี	ผู้มีส่วน	โภคี	ผู้มีทรัพย์
สามิ	สามิ, เจ้าของ	สสี	ดวงจันทร์
สุชี	ผู้มีความสุข	ธมฺมจารี	ผู้ประพฤติธรรม

(๑) ปุณฺณลึงค์ อุการันต์ ภิกฺขุ สัททพทมาลา (ภิกฺขุ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐฺมา	ภิกฺขุ	ภิกฺขุ ภิกฺขโว
อาลปนะ	ภิกฺขุ	ภิกฺขุ ภิกฺขเว ภิกฺขโว
ทุตฺติยา	ภิกฺขุ	ภิกฺขุ ภิกฺขโว
ตตฺติยา	ภิกฺขุณา	ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ
จตุตฺถิ	ภิกฺขุโน ภิกฺขุสุส	ภิกฺขุณํ ภิกฺขุณํ
ปัญจมี	ภิกฺขุณา ภิกฺขุขมฺหา ภิกฺขุสฺมา	ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ
ฉกฺกฺวิ	ภิกฺขุโน ภิกฺขุสุส	ภิกฺขุณํ ภิกฺขุณํ
สัตฺตมี	ภิกฺขุขมฺหิ ภิกฺขุสฺมี	ภิกฺขุสุ ภิกฺขุสุ

ศัพท์จำแนกตาม

ครุ	ครุ	เหตุ	เหตุ
ชนฺตุ	สัตว์	เสตุ	สะพาน
เกตุ	เกตุ, ยอด	ราหู	ราหู
ภานุ	ดวงอาทิตย์, รัศมี	เวฬุ	ไม้ไผ่
มจฺจุ	ความตาย	พนฺธุ	เครื่องมือตัด
เนรุ, เมรุ	ภูเขาพระสุเมรุ	อุจฺจุ	อ้อย
สินฺธุ	แม่น้ำสินธุ	สฺตฺตุ	ศัตรู
การุ	นายช่าง	รฺรุ	กว้างรฺรุ
ปงฺคุ	คนเปลี่ยน	ปญฺญ	คนฉลาด

(๒) ปุ่ลลลล อูการันต์ สดตุ สัททปทมาลา (พระศาสนา)		
วฤตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	สดตา	สดตาโร
อาลปะนะ	สดถ สดตา	สดตาโร
ทุตยา	สดถาริ	สดถาเร สดตาโร
ตตยา	สดถาราล สดถุนาล	สดถาเรหิ สดถาเรภิ
จตุตถิ	สดถุ สดถุโน	สดถารานํ สดถานํ
ปญจมี	สดถาราล	สดถาเรหิ สดถาเรภิ
ฉฎฐิ	สดถุ สดถุโน	สดถารานํ สดถานํ
สัตตมี	สดถริ	สดถาเรสุ

ศัพทจําแนกตาม

กตตุ	ผู้กระทำ	โสดุ	ผู้ฟัง, ผู้เรียน, นักเรียน
เนตตุ	ผู้่นำไป	ณาดุ	ผู้รู้
ทาดตุ	ผู้ให้	ธาดตุ	ผู้ทรงไว้
นตตุ	หลาน	เกตตุ	ผู้ทำลาย
เจตตุ	ผู้ตัด	วตตุ	ผู้กล่าว
ภตตุ	ผู้เลี้ยง, สามี	เชตตุ	ผู้ชนะ
โพทตุ	ผู้รู้	วิญญาเปตตุ	ผู้ให้รู้
กาเรตตุ	ผู้ให้ทำ	สาเวตตุ	ผู้ให้ฟัง, ผู้ประกาศ

(๓) ปุ่ลลลล อูการันต์ ปิตุ สัททปทมาลา (บิดา)		
วฤตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ปิตาล	ปิตโร
อาลปะนะ	ปิต ปิตาล	ปิตโร
ทุตยา	ปิตริ	ปิตเร ปิตโร

ตติยา	ปิตรา ปิตุนา	ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตูภิ
จตุตถี	ปิตุ ปิตุโน ปิตุสส	ปิตรานํ ปิตานํ ปิตุนํ ปิตุนํ
ปัญจมี	ปิตรา	ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตูภิ
ฉกฺขี	ปิตุ ปิตุโน ปิตุสส	ปิตรานํ ปิตานํ ปิตุนํ ปิตุนํ
สัตตมี	ปิตริ	ปิตเรสุ ปิตูสุ ปิตุสุ

ศัพท์จำแนกตาม

ภาตฺ พี่น้องชาย

(๔) ปุ่ลลิ่งค์ อุการันต์ คณวณฺตุ สัททปทมาลา (ผู้มีคุณ)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	คณวา	คณวโนโต คณวโนตา
อาลปนะ	คณวํ คณว คณวา	คณวโนโต คณวโนตา
ทุติยา	คณวโนตํ	คณวโนเต
ตติยา	คณวโนตา คณวโนเตน	คณวโนเตหิ คณวโนเตภิ
จตุตถี	คณวโนโต คณวโนตสฺส	คณวโนตํ คณวโนตานํ
ปัญจมี	คณวโนตา คณวโนตา คณวโนตมฺหา คณวโนตสฺมา	คณวโนเตหิ คณวโนเตภิ
ฉกฺขี	คณวโนโต คณวโนตสฺส	คณวโนตํ คณวโนตานํ
สัตตมี	คณวโนติ คณวโนเต คณวโนตมฺหิ คณวโนตสฺมี	คณวโนเตสุ

ศัพท์จำแนกตาม

คณวณฺตุ	ผู้มีคุณะ	กุลวณฺตุ	ผู้มีตระกูลดี
ผลวณฺตุ	ต้นไม้มีผลตก	ยสวณฺตุ	ผู้มียศ
ธนวณฺตุ	ผู้มีทรัพย์	สุตวณฺตุ	ผู้มีการศึกษา

ภควนตุ	พระผู้มื้พระภค	หิมวณตุ	ภูเขหิมลลล
พลวณตุ	ผู้มื้กำล้ง	สืลวณตุ	ผู้มื้ศील
ปณวณตุ	ผู้มื้ปัญญา	สดีมนตุ	ผู้มื้สดี
อดีมนตุ	ผู้มื้ปัญญา	คดีมนตุ	ผู้มื้ปัญญา
มดีมนตุ	ผู้มื้ปัญญา	มุดีมนตุ	ผู้มื้ปัญญา
มุดดีมนตุ	ผู้มื้ควมหลุดพ้น	ชุดีมนตุ	ผู้มื้รศมื
ลืรืมนตุ	ผู้มื้ลืรื	กลืมนตุ	ผู้มื้โทษ
หืรืมนตุ	ผู้มื้ควมละออย	ฤดีมนตุ	ผู้มื้รื้การสรลลลล
ยดีมนตุ	ผู้มื้ควมเพียร	สฤจืมนตุ	ผู้มื้ควมสละอ
พลืมนตุ	ผู้มื้พลืกรรม	กลืมนตุ	ชวณน ผู้มื้การไถ
รฤจืมนตุ	ผู้มื้ควมยนิดี	จกขุมนตุ	ผู้มื้จกษ

(๑) ปุ่ลลลล อูการันต์ อภิภู สั้ททปทมลลล (ผู้เป็นใหญ่)		
วิธั้ดี	เอกวจณะ	พหุวจณะ
ปฐม	อภิภู	อภิภู อภิภูโว
อลปนะ	อภิภู	อภิภู อภิภูโว
ทุดีย	อภิภู	อภิภู อภิภูโว
ตดีย	อภิภูน	อภิภูหิ อภิภูภิ
จตุตถี	อภิภูโน อภิภูสส	อภิภูนั
ปัญจมี	อภิภูน อภิภูมห อภิภูสุม	อภิภูหิ อภิภูภิ
จันฐี	อภิภูโน อภิภูสส	อภิภูนั
สั้ตตมี	อภิภูมหิ อภิภูสุมี	อภิภูส

ศั้พทจ่านกตาม

สยมภู	พระสยัมภู, ผู้ดรัสรู้เอง	ปราคิภู	ผู้ปกครองผู้อื่น
เวสสภู	พระเวสสภูพุทธเจ้า		

(๒) ปุงลิงค์ อุการันต์ สัพพณฺณ สัททปทมาลา (ผู้รู้ทุกสิ่ง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	สัพพณฺณ	สัพพณฺณ สัพพณฺณโน
อาลปนะ	สัพพณฺณ	สัพพณฺณ สัพพณฺณโน
ทุตติยา	สัพพณฺณ	สัพพณฺณ สัพพณฺณโน

ที่เหลือจำแนกตาม อภิภู ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

กตณฺณ	ผู้กตัญญู	ปารคฺช	ผู้ถึงฝั่ง
ธมฺมณฺณ	ผู้ธรรม	มคฺคณฺณ	ผู้รู้ทาง
อตฺตณฺณ	ผู้ประโยชน์	กาลณฺณ	ผู้รู้กาลเวลา
รตฺตณฺณ	ผู้รัตรี	มตฺตณฺณ	ผู้รู้ประมาณ
วิณฺณ	ผู้รู้	ตณฺณ	ผู้รู้ความจริง
โลกวิทู	ผู้รู้แจ้งโลก	อนตคฺช	ผู้ถึงที่สุด

ปุงลิงค์ โอการันต์ โค สัททปทมาลา (วัว, โค)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	โค	คาโว คโว
อาลปนะ	โค	คาโว คโว
ทุตติยา	คาวุ คาว คว	คาโว คโว
ตติยา	คาเวน คเวน	โคทิ โคภิ
จตุตถี	คาวสุต ควสุต	คว คูนัน โคนัน
ปัญจมี	คาวา คาวมหา คาวสุมา ควา ควมหา ควสุมา	โคทิ โคภิ
ฉกฺขี	คาวสุต ควสุต	คว คูนัน โคนัน

ลัตตมี	คาเว ความมุหิ คาวสุมี คเว ควมุหิ ควสุมี	คาเวสุ คเวสุ โคสุ
--------	--	-------------------

ศัพท์พจนานุกรมในอิตถีลึงค์

อิตถีลึงค์ อาการันต์ กณฺญา สัทพพจนานุกรม (สาวน้อย)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	กณฺญา	กณฺญา กณฺญาโย
อาลปะนะ	กณฺเณ	กณฺญา กณฺญาโย
ทุตติยา	กณฺณ	กณฺญา กณฺญาโย
ตติยา	กณฺณาย	กณฺณาหิ กณฺณาภิ
จตุตถี	กณฺณาย	กณฺณานํ
ปัญจมี	กณฺณาย	กณฺณาหิ กณฺณาภิ
ฉกฺชี	กณฺณาย	กณฺณานํ
ลัตตมี	กณฺณาย กณฺณายํ	กณฺณาสุ

ศัพท์จำแนกตาม

สทฺธา	ความเชื่อ	เมธา	ปัญญา	ปณฺญา	ปัญญา
วิสุชา	ความรู้	จินฺตา	ความคิด	มนฺตา	ความคิด
วีณา	พิน	ภิกฺษา	ข้าว	ตณฺหา	ตัณหา, ความอยาก
คฺงคา	แม่น้ำ	มายา	มารยา	อิจฺฉา	ความปรารถนา
นาวา	เรือ	เมตฺตา	เมตตา	มตฺตา	มาตรา, ประมาณ
คาถา	คาถา	เลขา	รอยเขียน	ลิกฺษา	ข้อควรศึกษา
คฺีวา	คอ	สาชา	กิ่งไม้	วิสาชา	นางวิสาชา, ชื่อดาว
ชีวฺหา	ลิ้น	วาจา	คำพูด	ฉายา	ร่มเงา
สาลา	ศาลา	มาลา	พวงดอกไม้	เวลา	เวลา
ปฺุชา	การบูชา	เวทนา	เวทนา	สณฺญา	สัญญา

เจตนา	เจตนา	ปชา	หมู่สัตว์	เทวดา	เทวดา
ปริสา	บริษัท	ชฎา	ชฎา, ตัณหา	กรรณา	กรรณา
กถา	ถ้อยคำ	ปปา	ศาลาน้ำดื่ม	สีมา	ขอบเขต
ชายา	ภรรยา	ลลิกา	ไขข้อ	ปภา	รัศมี, แสงสว่าง
ตุลา	ตราขัง	ลีลา	ท่าทาง	ขมา	ความอดทน
ลีลา	ก้อนหิน	สุรา	เหล้า, สุรา	กลา	ส่วน (เลี้ยว)
วสุธา	แผ่นดิน	คุหา	ถ้ำ	อจจวรา	นางอัปสร
ซุณหา	แสงจันทร์	นาสา	จมูก	อีหา	ความพยายาม
ทิสา	ทิศ	มณฺขุสา	หีบ, ตู้	ลาลา	น้ำลาย
มุสา	เมา	โทลา	ชิงช้า	ขตฺติยา	กษัตริ์
ลีลา	ยอด	วิลีลา	ถนน, ซอย	สุธา	อาหารทิพย์
นิทุทา	การหลับ	ลตา	เถาวัลย์	วาสนา	วาสนา
สภา	ที่ประชุม	โคธา	เหี้ย		

อิตถิลิงค์ อิการันต์ รตฺติ สัททปทมาลา (ราตรี)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	รตฺติ	รตฺติ รตฺติโย (รตฺโย)*
อาลปนะ	รตฺติ	รตฺติ รตฺติโย
ทุติยา	รตฺติ	รตฺติ รตฺติโย
ตติยา	รตฺติยา	รตฺติหิ รตฺติภิ รตฺติหิ รตฺติภิ
จตุตถี	รตฺติยา	รตฺตินํ รตฺตินํ
ปัญจมี	รตฺติยา (รตฺยา)*	รตฺติหิ รตฺติภิ รตฺติหิ รตฺติภิ
ฉกฺชี	รตฺติยา	รตฺตินํ รตฺตินํ
สัตตมี	รตฺติยา รตฺติยํ (รตฺยํ รตฺยา รตฺติ รตฺโต)*	รตฺติสุ รตฺติสุ

* บทในวงเล็บ มีเฉพาะ รตฺติ คัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

ปตฺติ	ทหารบก	ยุตฺติ	ความสมควร	วุตฺติ	คำอธิบาย
กิตฺติ	เกียรติ, ชื่อเสียง	มุตฺติ	ความหลุดพ้น	ปีติ	ปิติ
ขนฺติ	ความอดทน	กนฺติ	ความพอใจ	สนฺติ	ความสงบ
ตนฺติ	แบบแผน	ลิตฺติ	ความสำเร็จ	พฺพุติ	ปัญญา
สุทฺธิ	ความบริสุทธิ์	อิทฺธิ	ความสำเร็จ	ภุมิ	แผ่นดิน
วฺพุติ	ความเจริญ	นนฺทิ	ความเพ็ดเพลิน	โพธิ	โพธิญาณ
ชาติ	ชาติ, การเกิด	สูติ	การเกิด	ปสฺสูติ	การเกิด
สาณิ	ผ้าผ่อน	ทิจฺจิ	ความเห็น	ปาฬิ	บาลี
วฺพุตฺติ	ความเจริญ	ตฺถุจฺจิ	ความยินดี	คฺคิ	การไป
นาฬิ	ทะนาน, กระตอง	เกฬิ	กีฬา, การเล่น	มฺคิ	ความรู้
สฺคิ	ความระลึก	จฺคิ	ความตาย	ยฺวุติ	ผู้หญิง
อิติ	ความเพียร	รฺคิ	ความพอใจ	องฺคฺคิ	นิ้ว
รฺจฺจิ	รัศมี	รฺคฺคิ	รัศมี	อสฺนิ	สายฟ้าผ่า
ฐฺลิ	ตุลย์, ฝุ่น	วฺหิ	ข้าวเปลือก เป็นต้น		

อิตฺถิลิงค์ อีการันต์ อิตฺถิ สัททพทมาลา (หญิง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐฺมา	อิตฺถิ	อิตฺถิ อิตฺถิโย
อาลปนะ	อิตฺถิ	อิตฺถิ อิตฺถิโย
ทฺตฺติยา	อิตฺถิยํ อิตฺถิ	อิตฺถิ อิตฺถิโย
ตฺตฺติยา	อิตฺถิยา	อิตฺถิหิ อิตฺถิภิ
จตฺตฺติ	อิตฺถิยา	อิตฺถินํ
ปัญจมี	อิตฺถิยา	อิตฺถิหิ อิตฺถิภิ
ฉฺฉฺฉฺ	อิตฺถิยา	อิตฺถินํ
สํตตฺมี	อิตฺถิยา อิตฺถิยํ	อิตฺถิสฺ

ศัพท์จำแนกตาม

มहीं	แผ่นดิน	วาปี	สระน้ำ
ปาณลี	ต้นแคฝอย	กทลี	ต้นกล้วย
มณีนี	หม้อน้ำ	นารี	ผู้หญิง
กุมารี	เด็กหญิง	ตฤณี	หญิงสาว
พราหมณีนี	นางพราหมณี	สซี	เพื่อนหญิง
กิณนรี	กิณนรี	นาคี	นางนาค
เทวี	เทพธิดา, มเหสี	ยักชี	นางยักษ์
กากี	อีกา	กุกกุณี	แม่ไก่
ปลูวี่, ปลวี่	แผ่นดิน	คาวี	แม่โค
คุณวดี	หญิงมีคุณ	สีลวดี	หญิงมีศีล
กุลวดี	หญิงมีตระกูล	ยสวดี	หญิงมียศ
รูปวดี	หญิงมีรูปงาม	สติมดี	หญิงมีสติ
โคตมี	นางโคตมี	ภิกษุณี	ภิกษุณี
คหปตานี	แม่บ้าน	ยักขินี	นางยักษ์
เมธาวินี	หญิงมีปัญญา	ปิยภาณินี	หญิงพูดจาไพเราะ
ธมฺมจารินี	หญิงผู้ประพฤติธรรม	ภูตวานี	หญิงผู้กล่าวตามจริง
อุตตฺวาที	หญิงผู้บอกประโยชน์	ธมฺมวาที	หญิงผู้บอกธรรม

(๑) อิตถิลิงค์ อุการันต์ ยาคู สัททปทมาลา (ข้าวต้ม)

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ยาคู	ยาคู ยาคูโย
อาลปนะ	ยาคู	ยาคู ยาคูโย
ทุติยา	ยาคู	ยาคู ยาคูโย
ตติยา	ยาคูยา	ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคูหิ ยาคูภิ
จตุตถี	ยาคูยา	ยาคูนํ ยาคูนํ

ปัญจมี	ยาคุยา	ยาคุหิ ยาคุภิ ยาคุหิ ยาคุภิ
ฉัฏฐี	ยาคุยา	ยาคุนํ ยาคุนํ
สัตตมี	ยาคุยา ยาคุยํ	ยาคุสุ ยาคุสุ

ศัพท์จำแนกตาม

กาสุ	รุ, ชอง, หลุม, บ่อ	ธาตุ	ธาตุ
เณ	แม่โคนม	ททท	โรคกลาก
กณ	โรคเกลื้อน	กเรณ	ช้างพัง
รชช	เชือก	สสสุ	แม่ยาย แม่สามี

(๒) อิตถีลึงค์ อุการันต์ มาตุ สัททพทมาลา (มารดา)		
วิภัตติ	เอกรวณะ	พหุวณะ
ปฐมา	มาตา	มาตโร
อาลปะนะ	มาต มาตา	มาตโร
ทุตติยา	มาตริ	มาตเร มาตโร
ตติยา	มาตรา มาตุยา (มตุยา)*	มาตเรหิ มาตเรภิ มาตฺหิ มาตฺภิ มาตฺหิ มาตฺภิ
จตุตถี	มาตุ มาตฺสฺส มาตุยา	มาตฺรานํ มาตฺานํ มาตฺนํ มาตฺนํ
ปัญจมี	มาตรา มาตุยา	มาตเรหิ มาตเรภิ มาตฺหิ มาตฺภิ มาตฺหิ มาตฺภิ
ฉัฏฐี	มาตุ มาตฺสฺส มาตุยา	มาตฺรานํ มาตฺานํ มาตฺนํ มาตฺนํ
สัตตมี	มาตริ	มาตเรสุ มาตฺสุ มาตฺสุ

* บทในวงเล็บ มีเฉพาะ มาตุ ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

อิตฺ, ทฺหิตฺ ลูกสาว

อิติถิลิङ्क อุการันต์ ชมพู สัททปทมาลา (ต้นหว่า)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ชมพู	ชมพู ชมพูโย
อาลปนะ	ชมพู	ชมพู ชมพูโย
ทุตติยา	ชมพู	ชมพู ชมพูโย
ตติยา	ชมพูยา	ชมพูหิ ชมพูภิ
จตุตถิ	ชมพูยา	ชมพูนิ
ปัญจมิ	ชมพูยา	ชมพูหิ ชมพูภิ
ฉกฺฉิ	ชมพูยา	ชมพูนิ
สัตตมิ	ชมพูยา ชมพูย	ชมพูสุ

ศัพท์จำแนกตาม

วฐ	หญิงสาว	สรภ	แม่น้ำสรภ
สรพู	ตุ๊กแก, จิ้งจก	จมู	ทหารราบ
สุดนุ	หญิงร่างกายงาม	วามูร	หญิงขางาม
กจฺฉ	โรคหิด	สุภ	หญิงค้ำวาม
นาคนาสุร	หญิงขาเรียวงามดุจวงช้าง	ภ	แผ่นดิน

สัททปทมาลาในนปฺงสกลิङ्ค

(๑) นปฺงสกลิङ्ค อุการันต์ จิตฺต สัททปทมาลา (จิต)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	จิตฺต	จิตฺตา จิตฺตานิ
อาลปนะ	จิตฺต	จิตฺตา จิตฺตานิ
ทุตติยา	จิตฺต	จิตฺเต จิตฺตานิ
ตติยา	จิตฺเตน	จิตฺเตหิ จิตฺเตภิ

จิตตเถ	จิตตตส	จิตตาน
ปัญจมี	จิตตา จิตตมหา จิตตสมา	จิตเตหิ จิตเตภิ
นัจจ	จิตตตส	จิตตาน
ลัตตมี	จิตเต จิตตมहि จิตตสมี	จิตเตสุ

ศัพท์จำแนกตาม

บุญ	บุญ, กุศล	บาป	บาป, อกุศล
ผล	ผล, ผลไม้, วิบาก	รูป	รูป, รูปร่าง
สาธน	ความสำเร็จ	โสธ	หู, เครื่องฟัง
ฆาน	จุมูก	สุข	ความสุข
ทุกข	ความทุกข์	การณ	เหตุ
ทาน	การให้	สึล	ศีล
ธน	ทรัพย์	ฉาน	ฉาน
มูล	มูล, ราก, ราคา	พล	กำลัง
ชาล	ซ้าย, แห	มมงคล	มงคล
นพิน	ดอกบัว	ลึงค	ลึงค์, ซ่อน, เพศ
มุข	หน้า, ปาก	องค	อวัยวะ, องค์
อมพุช	ดอกบัว	ปลิน	ทราย
ธณ	ข้าวเปลือก	ชล	น้ำ
ปท	บท, นิพพาน	หิรณ	เงิน
อมต	นิพพาน	ปทุม	ดอกบัว
ปณณ	ใบไม้, หนังสือ	สุสาน	สุสาน
วน	ป่า	อาวธ	อาวธ
หทย	หัวใจ, หทัยวัตถุ	จีวร	ผ้าจีวร
วตถ	ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม	กุล	ตระกูล
อินทริย	อินทริย์	นยน	นัยน์ตา
วทน	หน้า	ยาน	ยาน, พาหนะ

อุทาน	อุทาน	ปาน	น้ำดื่ม
โลห	เหล็ก	รตน	แก้ว
ปีจ	เก้าอี้	อนฺท	ไซ
มรณ	ความตาย	ภตฺต	ข้าวสวย, อาหาร, ภัตฺร
ฅาณ	ฅาณ, ปัญญา	อารมฺมณ	อารมณ์
อรณฺณ	ป่า	ตณ	นิพพาน
นคร	เมือง	ตฺร	ฝั่งน้ำ
ฉตฺต	ฉัตร, ร่ม, เห็น	อุทก	น้ำ

(๒) นปฺงสกลิงค์ อการันต์ กมฺม สัททปทมาลา (กรรม)

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐฺมา	กมฺมํ	กมฺมา กมฺมานิ
อาลปนะ	กมฺม	กมฺมา กมฺมานิ
ทุตฺยา	กมฺมํ	กมฺเม กมฺมานิ
ตตฺยา	กมฺมฺนา กมฺมฺนา กมฺเมน	กมฺเมหิ กมฺเมหิ
จตฺตถิ	กมฺมฺโน กมฺมฺสฺส	กมฺมานํ
ปัญฺจมี	กมฺมฺนา กมฺมา กมฺมฺมฺหา กมฺมฺสฺมา	กมฺเมหิ กมฺเมหิ
ฉฺฉฐิ	กมฺมฺสฺส	กมฺมานํ
สํตตฺมี	กมฺมฺนิ กมฺเม กมฺมฺมฺหิ กมฺมฺสฺมี	กมฺเมสุ

ศัพท์จำแนกตาม

ถาม กำลัง

อทุก ทางไกล

นปฺงสกลิงค์ อการันต์ อสฺสทฺธา สัททปทมาลา (ไม่ศรัทธา)

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐฺมา	อสฺสทฺธํ	อสฺสทฺธา อสฺสทฺธานิ

ที่เหลือจำแนกเหมือน จิตฺต ศัพท์

นปฺสงฺกฺลิ่งค์ อีการันต์ อฏฺจิ สัททพทมาลา (กระดุก, เมล็ด)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	อฏฺจิ	อฏฺจิ อฏฺจินิ
อาลปนะ	อฏฺจิ	อฏฺจิ อฏฺจินิ
ทุตฺติยา	อฏฺจิ	อฏฺจิ อฏฺจินิ
ตตฺติยา	อฏฺจินา	อฏฺจิหิ อฏฺจิกิ อฏฺจิหิ อฏฺจิกิ
จตุตถิ	อฏฺจิโน อฏฺจิสฺส	อฏฺจินํ อฏฺจินํ
ปญฺจมี	อฏฺจินา อฏฺจิมหา อฏฺจิสฺมา	อฏฺจิหิ อฏฺจิกิ อฏฺจิหิ อฏฺจิกิ
ฉกฺขิ	อฏฺจิโน อฏฺจิสฺส	อฏฺจินํ อฏฺจินํ
สัตตมี	อฏฺจิมฺหิ อฏฺจิสฺมี	อฏฺจิสฺ อฏฺจิสฺ

ศัพท์จำแนกตาม

สตฺถิ	ชาอ่อน	ทธิ	นมลัม
วาริ	น้ำ	สปปิ	เนยใส
อกฺขิ, อจฺฉิ	นัยน์ตา	อจฺฉิ	เปลวไฟ

นปฺสงฺกฺลิ่งค์ อีการันต์ สุขการี สัททพทมาลา (ทำให้มีความสุข)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	สุขการิ	สุขการี สุขการินิ
อาลปนะ	สุขการิ	สุขการี สุขการินิ
ทุตฺติยา	สุขการี	สุขการี สุขการินิ

ที่เหลือจำแนกเหมือน ทณฺฑี ศัพท์

นปฺงสกลิงค์ อุการันต์ อายุ สัททปทมาลา (อายุ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	อายุ	อายุ อายุนิ
อาลปนะ	อายุ	อายุ อายุนิ
ทุตติยา	อายุ	อายุ อายุนิ
ตติยา	อายุสา อายุนา	อายุหิ อายุภิ อายุหิ อายุภิ
จตุตถิ	อายุโน อายุสุส	อายุนํ อายุนํ
ปัญจมี	อายุนา อายุมหา อายุสุมา	อายุหิ อายุภิ อายุหิ อายุภิ
ฉกฺจฺจิ	อายุโน อายุสุส	อายุนํ อายุนํ
สัตตมี	อายุมหิ อายุสุมี	อายุสุ อายุสุ

ศัพท์จำแนกตาม

จกฺขุ	นัยน์ตา	ทารุ	ท่อนไม้
มธุ	น้ำผึ้ง, น้ำตาล	พินทุ	จุด, หยดน้ำ
อมพุ	น้ำ	ติปุ	ดีบุก
มตุถุ	เนยเหลว	วตุถุ	วัตถุ, เรื่อง
ชตุ	ครึ่ง	อสุสุ	น้ำตา

นปฺงสกลิงค์ อุการันต์ โคตรฎฺ สัททปทมาลา (จิตข้ามโคตร)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	โคตรฎฺ	โคตรฎฺ โคตรฎฺนิ

ที่เหลือจำแนกเหมือน อภิภู ศัพท์

นปฺงสกลิงค์ โอการันต์ จิตฺตโค สัททปทมาลา (วิวต่าง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	จิตฺตคฺ	จิตฺตคฺ จิตฺตคฺนิ

ที่เหลือจำแนกเหมือน อายุ ศัพท์

ศัพท์พจนานุกรมในศัพท์พจนานุกรม

การจำแนกปริศนศัพท์พจนานุกรม และวิเศษนศัพท์พจนานุกรม มีรูปแบบต่างกันทั้ง ๓ ลักษณะ ส่วน ตมฺห และ อมฺห ศัพท์ มีรูปแบบเหมือนกันทั้ง ๓ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

ปริศนศัพท์พจนานุกรม

(๑) ปุจฉา อักษรันต์ ต ศัพท์พจนานุกรม (เขา, นั้น)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐม	โส	เน เต
ทุติยา	นํ ตํ	เน เต
ตติยา	เนน เตन	เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ
จตุตถิ	อสุส นสุส ตสุส	เนสํ เนसानํ เตสํ เตसानํ
ปัญจมี	อสุมา นมฺหา นสุมา ตมฺหา ตสุมา	เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ
ฉกฺข	อสุส นสุส ตสุส	เนสํ เนसानํ เตสํ เตसानํ
ลัตตมี	อสุมี นมฺหิ นสุมี ตมฺหิ ตสุมี	เนสุ เตสุ

(๒) อิตถีอักษรันต์ ตา ศัพท์พจนานุกรม (เขา, เธอ, นั้น)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐม	สา	นา ตา นาโย ตาโย
ทุติยา	นํ ตํ	นา ตา นาโย ตาโย
ตติยา	นาย ตาย	นาหิ นาภิ ตาหิ ตาภิ
จตุตถิ	ติสฺสํ ตสฺสํ อสฺสํ นสฺสํ ติสฺสา ตสฺสา อสฺสา นสฺสา นาย ตาย	นาสํ นาสานํ ตาสํ ตาสานํ
ปัญจมี	นาย ตาย	นาหิ นาภิ ตาหิ ตาภิ

ฉวิฐี	ติสฺสาย ตสฺสาย อสฺสาย นสฺสาย ติสฺสา ตสฺสา อสฺสา นสฺสา นาย ตาย	นาลํ นาสานํ ตาลํ ตาसानํ
สััตตมี	ติสฺสํ ตสฺสํ อสฺสํ นสฺสํ นายํ ตายํ	นาสุ ตาสุ

(๓) นปฺงสกลิงค์ อการันต์ ต สัททปทมาลา (นั้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	นํ ตํ	นานิ ตานิ
ทุติยา	นํ ตํ	นานิ ตานิ

ที่เหลือจำแนกเหมือนนปฺงลิ่งค์

อลิงคศัพท์นาม

อลิงค์ อการันต์ ตุมฺห สัททปทมาลา (ท่าน, เธอ, คุณ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ตฺวํ ตฺวํ	ตุมฺहे โว
ทุติยา	ตฺวํ ตํ ตฺวํ ตฺวํ	ตุมฺหากํ ตุมฺहे โว
ตติยา	ตยา ตฺวยา เต	ตุมฺहेหิ ตุมฺहेหิ โว
จตุตถี	ตุมฺหํ ตว ตฺยํ เต	ตุมฺหํ ตุมฺหากํ โว
ปัญจมี	ตยา	ตุมฺहेหิ ตุมฺहेหิ
ฉวิฐี	ตุมฺหํ ตว ตฺยํ เต	ตุมฺหํ ตุมฺหากํ โว
สััตตมี	ตฺยิ ตฺวฺยิ	ตุมฺहेสุ

อสังค์ อการันต์ อมฺห สัททปทมาลา (ข้าพเจ้า, ผม, ดิฉัน, เรา)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมมา	อหิ	มยํ อมฺเห โน
ทุติยา	มมํ มํ	อมฺหากํ อมฺเห โน
ตติยา	มยา เม	อมฺहेहि อมฺहेहि โน
จตุตถิ	อมฺหํ มม มยฺหํ มมํ เม	อมฺหํ อมฺหากํ อสฺமாகํ โน
ปัญจมี	มยา	อมฺहेहि อมฺहेहि
ฉกฺชี	อมฺหํ มม มยฺหํ มมํ เม	อมฺหํ อมฺหากํ อสฺமாகํ โน
สัตตมี	มยิ	อมฺहेสุ

วิเสสนสัพพนาม

(๑) ปุจฉา อการันต์ สัพพ สัททปทมาลา (ทั้งปวง)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมมา	สพฺโพ	สพฺเพ
อาลปนะ	สพฺพ สพฺพา	สพฺเพ
ทุติยา	สพฺพํ	สพฺเพ
ตติยา	สพฺเพน	สพฺเพहि สพฺเพहि
จตุตถิ	สพฺพสฺส	สพฺเพสํ สพฺเพสานํ
ปัญจมี	สพฺพมฺหา สพฺพสฺมา	สพฺเพहि สพฺเพहि
ฉกฺชี	สพฺพสฺส	สพฺเพสํ สพฺเพสานํ
สัตตมี	สพฺพมฺหิ สพฺพสฺมี	สพฺเพสุ

(๒) อิตถีลิงค์ อาการันต์ สพฺพา สัททปทมาลา (ทั้งปวง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	สพฺพา	สพฺพา สพฺพาย
อาลปนะ	สพฺเพ	สพฺพา สพฺพาย
ทุตติยา	สพฺพ	สพฺพา สพฺพาย
ตติยา	สพฺพาย	สพฺพาหิ สพฺพาหิ
จตุตถี	สพฺพสฺสา สพฺพาย	สพฺพาสํ สพฺพาสานํ
ปัญจมี	สพฺพาย	สพฺพาหิ สพฺพาหิ
ฉกฺชี	สพฺพสฺสา สพฺพาย	สพฺพาสํ สพฺพาสานํ
สัตตมี	สพฺพสฺสํ สพฺพาย	สพฺพาสู

(๓) นปุงสกลิงค์ อาการันต์ สพฺพ สัททปทมาลา (ทั้งปวง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	สพฺพ	สพฺพานิ
อาลปนะ	สพฺพ	สพฺพานิ
ทุตติยา	สพฺพ	สพฺพานิ

ที่เหลือเหมือนนปุงสกลิงค์

ศัพท์จำแนกตาม

กตร, กตม	ไหน อะไรว้าง	อุภย ทั้งสอง ทั้งคู่
อิตร	นอกจากนี้	อญฺณ อื่น
อญฺญตร, อญฺญตม	คนใดคนหนึ่ง	ย ใด

(๑) ปุงลึงค์ อการันต์ ปุพฺพ สัททปทมาลา (ข้างหน้า, ก่อน)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหูวจนะ
ปฐมา	ปุพฺโพ	ปุพฺเพ ปุพฺพา
อาลปนะ	ปุพฺพ	ปุพฺเพ ปุพฺพา
ทุติยา	ปุพฺพํ	ปุพฺเพ
ตติยา	ปุพฺเพน	ปุพฺเพहि ปุพฺเพภิ
จตุตถี	ปุพฺพสฺส	ปุพฺเพสํ ปุพฺพसानํ
ปัญจมี	ปุพฺพา ปุพฺพมฺหา ปุพฺพสฺมา	ปุพฺเพहि ปุพฺเพภิ
ฉกฺชี	ปุพฺพสฺส	ปุพฺเพสํ ปุพฺพesanํ
สັตตมী	ปุพฺเพ ปุพฺพมฺหิ ปุพฺพสฺมี	ปุพฺเพสุ

(๒) อิตติลึงค์ อาการันต์ ปุพฺพฯ สัททปทมาลา (ข้างหน้า, ก่อน)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหูวจนะ
ปฐมา	ปุพฺพฯ	ปุพฺพฯ ปุพฺพฯโย

ที่เหลือเหมือน สฟุพา คัพท์

(๓) นปงสกลิงค์ อการันต์ ปุพฺพ สัททปทมาลา (ข้างหน้า, ก่อน)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ปุพฺพ	ปุพฺพานิ
อาลปนะ	ปุพฺพ	ปุพฺพานิ
ทุติยา	ปุพฺพ	ปุพฺพานิ

ที่เหลื่อจำแนกเหมื่อนปุงลิงค์

ศัพท์จำแนกตาม

ปร

๒๖

อปปร

อื่นอีก

ทกฺขิณ ช้างขวา, ทิศใต้ อุตฺตร ช้างซ้าย, ทิศเหนือ
 อธฺร ช้างล่าง, ภายใต้
 สัพพนามตั้งแต่นี้ไป ไม่มีอาลปนะ

(๑) ปุ่ลลิ่งค์ อการันต์ เอต สัททพทมาลา (นั่น, นี่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐฺมา	เอโส	เอเต
ทุติยา	เอตํ	เอเต

ที่เหลือเหมือน สพุพ คัทพ์ ปุ่ลลิ่งค์

(๒) อิตถीलิ่งค์ อการันต์ เอตฯ สัททพทมาลา (นั่น, นี่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐฺมา	เอสา	เอตา เอตาโย
ทุติยา	เอตํ	เอตา เอตาโย
ตติยา	เอตาย	เอตาหิ เอตาภิ
จตุตถี	เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย	เอตาสํ เอตาสานํ
ปัญจมี	เอตาย	เอตาหิ เอตาภิ
ฉฎฐี	เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย	เอตาสํ เอตาสานํ
สัตตมี	เอติสฺสํ เอตายํ	เอตาสู

(๓) นปุ่ลลิ่งค์ อการันต์ เอต สัททพทมาลา (นั่น, นี่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐฺมา	เอตํ	เอตานิ
ทุติยา	เอตํ	เอตานิ

ที่เหลือจำแนกเหมือนปุ่ลลิ่งค์

(๑) ปุจฉา อักษรันต์ อิม สัททพทมาลา (นี้)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐม	อัย	อิม
ทุติยา	อิม	อิม
ตติยา	อิมินา อเนน	เอहि เอภิ อิมเอहि อิมเอภิ
จตุตถิ	อิมสฺส อสฺส	เอสํ เอสานํ อิมเอสํ อิมเอसानํ
ปัญจมี	อิมมฺหา อิมสฺมา อสฺมา	เอहि เอภิ อิมเอहि อิมเอภิ
ฉกฺฉิ	อิมสฺส อสฺส	เอสํ เอสานํ อิมเอสํ อิมเอसानํ
สทตฺถิ	อิมมฺหิ อิมสฺมิ อสฺมิ	เอสฺ อิมเอสฺ

(๒) อิตถีอักษรันต์ อิม สัททพทมาลา (นี้)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐม	อัย	อิม อิมาย
ทุติยา	อิม	อิม อิมาย
ตติยา	อิมาย	อิมहि
จตุตถิ	อสฺสาย อิมิสฺสาย อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย	อิมาสํ อิมเอसानํ
ปัญจมี	อิมาย	อิมहि
ฉกฺฉิ	อสฺสาย อิมิสฺสาย อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย	อิมาสํ อิมเอसानํ
สทตฺถิ	อิมิสฺสา อิมิสฺสํ อสฺสํ อิมิสฺสา อิมาย	อิมาสฺ

(๓) นปฺงสกลอักษรันต์ อิม สัททพทมาลา (นี้)		
วิภัติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐม	อิทํ อิม	อิมานิ
ทุติยา	อิทํ อิม	อิมานิ

ที่เหลือจำแนกเหมือนปุจฉา

(๑) ปุณฺณลึงค์ อุการันต์ อมฺ สัททพทมาลา (โน้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	อมฺ อมฺ	อมฺ
ทุติยา	อมฺ	อมฺ
ตติยา	อมฺนา	อมฺหิ อมฺภิ อมฺหิ อมฺภิ
จตุตถี	อมฺสฺส อทฺสฺส	อมฺสํ อมฺสํ อมฺสํ อมฺสํ
ปัญจมี	อมฺมฺหา อมฺมฺหา	อมฺหิ อมฺภิ อมฺหิ อมฺภิ
ฉกฺฉี	อมฺสฺส อทฺสฺส	อมฺสํ อมฺสํ อมฺสํ อมฺสํ
สทฺตมี	อมฺมฺหิ อมฺมฺหิ	อมฺสฺ อมฺสฺ

(๒) อิตถิลึงค์ อุการันต์ อมฺ สัททพทมาลา (โน้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	อมฺ อมฺ	อมฺ อมฺโย
ทุติยา	อมฺ	อมฺ อมฺโย
ตติยา	อมฺยา	อมฺหิ อมฺภิ
จตุตถี	อมฺสฺสา อมฺยา	อมฺสํ อมฺสํ
ปัญจมี	อมฺยา	อมฺหิ อมฺภิ
ฉกฺฉี	อมฺสฺสา อมฺยา	อมฺสํ อมฺสํ
สทฺตมี	อมฺสฺสํ อมฺยํ	อมฺสฺ

(๓) นปฺปงฺกลึงค์ อุการันต์ อมฺ สัททพทมาลา (โน้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	อมฺ	อมฺ อมฺนิ
ทุติยา	อมฺ	อมฺ อมฺนิ

ที่เหลือจำแนกเหมือนปฺปงฺกลึงค์

กิสัททปทมาลา

จินโต กา โก จ กิสัทโท อปฺปกตฺตสฺส วาโจ
 ยการยฺตุโต อาทิมฺหิ สกตฺตสฺส วาโจ
 อจินโต จ อยาทิ จ ปุจฉาวจกสมฺมโต.

กิสัททที่มี จ อยู่ท้ายเป็น โกจิ กาจิ กัญจิ เป็นต้น มีอรรถว่า “น้อย”,

กิสัททที่มี ย อยู่หน้า และมี จ อยู่ท้ายเป็น โย โกจิ ยา กาจิ ยัญจิ (ยญฺกัญจิ) เป็นต้น มีอรรถว่า “ทั้งหมดทั้งสิ้น”,

กิสัททอย่างเดียวกันเป็น โก กา ก็ เป็นต้น มีอรรถคำถามว่า “ใคร อะไร อย่างไร ที่ไหน เมื่อไร หรือ”

ข้อสังเกต กิสัทท เมื่ออาเทศเป็น ก แล้ว มีการจำแนกวิภัตติเหมือน สัพพ ศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ ต่างแต่ในปุงสกลิงค์เอกะเท่านั้นที่มีรูปเป็น ก็

(๑) ปุจฉา กิสัทท-ยปฺพพ-จิฉนตปทมาลา (ทั้งหมดทั้งสิ้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	โย โกจิ	เย เกจิ
ทุติยา	ยํ กญฺจิ	เย เกจิ
ตติยา	เยน เกนจิ	เยहि เกหิจิ
จตุตถี	ยสฺส กสฺสจิ	เยสํ เกสญฺจิ
ปัญจมี	ยสฺมา กสฺมาจิ	เยहि เกหิจิ
ฉกฺขี	ยสฺส กสฺสจิ	เยสํ เกสญฺจิ
สัตตมี	ยสฺมี กสฺมีญฺจิ ยสฺมี กิสฺมีญฺจิ	เยสุ เกสุจิ

(๒) อิตถิลิงค์ กีสัทท-ยปุปพ-จิอันตปทมาลา (ทั้งหมดทั้งสิ้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ยา กาจิ	ยา กาจิ
ทุติยา	ยํ กณฺจิ	ยา กาจิ
ตติยา	ยาย กายจิ	ยาหิ กาหิจิ
จตุตถี	ยสุสา กสฺสาจิ ยาย กายจิ	ยาสํ กาสณฺจิ
ปัญจมี	ยาย กายจิ	ยาหิ กาหิจิ
ฉกฺขี	ยสุสา กสฺสาจิ ยาย กายจิ	ยาสํ กาสณฺจิ
สัตตมี	ยสุสํ กสฺสณฺจิ ยายํ กายณฺจิ	ยาสุ กาสฺจิ

(๓) นปฺปสกลิงค์ กีสัทท-ยปุปพ-จิอันตปทมาลา (ทั้งหมดทั้งสิ้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	ยํ กิณฺจิ	ยานิ กานิจิ
ทุติยา	ยํ กิณฺจิ	ยานิ กานิจิ

ที่เหลือเหมือนนปฺปสกลิงค์

๒.๙. สังขยา

สังขยา ที่เป็นสัพพนาม เป็นคำสำหรับนับจำนวนสุทธานาม มี ๕ ตัว คือ เอก อุก ทฺวิ ติ จตุ ส่วนสังขยาที่สูงกว่านี้สำหรับนับจำนวนทั่วไป มี ๒ จำพวก คือ ปกติสังขยา และ ปุณฺณสังขยา

สัททปทมาลาในสังขยาสัพพนาม

สังขยาสัพพนาม ๕ ตัว คือ เอก อุก ทฺวิ ติ จตุ มีวิธีจำแนกวิภัตติเหมือนสัพพนามทั่วไป

เอก สัทพทมาลา (หนึ่ง, เดียว)			
	ปุจฉา	อิติปิโส	นปุจฉา
วิ.	เอกวจนะ	เอกวจนะ	เอกวจนะ
ป.	เอโก	เอกา	เอก
ท.	เอก	เอก	เอก
ต.	เอเคน	เอกาย	เอเคน
จตุ.	เอกสุส	เอกสุสา เอกิสสุสา เอกาย	เอกสุส
ปัญ.	เอกมฺหา เอกสฺมา	เอกาย	เอกมฺหา เอกสฺมา
ฉ.	เอกสุส	เอกสุสา เอกิสสุสา เอกาย	เอกสุส
ส.	เอกมฺหิ เอกสฺมิ	เอกสุสํ เอกิสสุสํ เอกาย	เอกมฺหิ เอกสฺมิ

ทวิ สัทพทมาลา ๓ ลิงค์ (สอง)	
วิภัตติ	เอกวจนะ
ปจฺจมา	เทว เทว
ทุตฺติยา	เทว เทว
ตตฺติยา	ทวิหิ ทวิภิ
จตุตฺถิ	ทวินัน ทวินัน
ปัญจมิ	ทวิหิ ทวิภิ
ฉกฺขิ	ทวินัน ทวินัน
สํตตมิ	ทวิส

อุก สัทพทมาลา ๓ ลิงค์ (ทั้งสอง)	
วิภัตติ	พหุวจนะ
ปจฺจมา	อุโก อุเก
ทุตฺติยา	อุโก อุเก

ตติยา	อุโหทิ อุโหภิ อุเภทิ อุเภภิ
จตุตถี	อุภินนํ
ปัญจมี	อุโหทิ อุโหภิ อุเภทิ อุเภภิ
ฉัฏฐี	อุภินนํ
สัตตมี	อุโหสุ อุเภสุ

ติ สัททพทมาลา ๓ ลิงค์ (สาม)

ลิงค์	ปุงลิงค์	อิตถิลิงค์	นปุงสกลิงค์
วิภัตติ	พหุจนะ	พหุจนะ	พหุจนะ
ปฐมา	ตโย	ติสฺโส	ตีณิ
ทุติยา	ตโย	ติสฺโส	ตีณิ
ตติยา	ตีหิ ตีภิ	ตีหิ ตีภิ	ตีหิ ตีภิ
จตุตถี	ติณณํ ติณณนํ	ติสฺสนนํ	ติณณํ ติณณนํ
ปัญจมี	ตีหิ ตีภิ	ตีหิ ตีภิ	ตีหิ ตีภิ
ฉัฏฐี	ติณณํ ติณณนํ	ติสฺสนนํ	ติณณํ ติณณนํ
สัตตมี	ตีสุ	ตีสุ	ตีสุ

จตุ สัททพทมาลา (สี่)

๓ ลิงค์	ปุงลิงค์	อิตถิลิงค์	นปุงสกลิงค์
วิภัตติ	พหุจนะ	พหุจนะ	พหุจนะ
ปฐมา	จตุตาโร จตุโร	จตสฺโส	จตุตาริ
ทุติยา	จตุตาโร จตุโร	จตสฺโส	จตุตาริ
ตติยา	จตุหิ จตุภิ จตุพฺภิ	จตุหิ จตุภิ	จตุหิ จตุภิ จตุพฺภิ
จตุตถี	จตฺตุนนํ	จตสฺสนนํ	จตฺตุนนํ
ปัญจมี	จตุหิ จตุภิ จตุพฺภิ	จตุหิ จตุภิ	จตุหิ จตุภิ จตุพฺภิ

จตุรัส	จตุรัส	จตุรัส	จตุรัส
จัตุรัส	จัตุรัส	จัตุรัส	จัตุรัส

ปกติสังขยา

ปกติสังขยา คือ คำที่ใช้นับจำนวนตามธรรมดา ดังนี้

เอก	๑	เอกวิสตติ	๒๑
ทุวิ	๒	ทุวิวิสตติ พาววิสตติ	๒๒
ติ	๓	เตวิสตติ	๒๓
จตุ	๔	จตุวิสตติ	๒๔
ปญจ	๕	ปญจวิสตติ	๒๕
ฉ	๖	ฉพพิสตติ	๒๖
สตต	๗	สตตวิสตติ	๒๗
อฏฐ	๘	อฏฐวิสตติ	๒๘
นว	๙	เอกุนตีสติ	๒๙
ทส	๑๐	ตีส ตีสติ	๓๐
เอกาทส	๑๑	เอกตตีส	๓๑
ทวาทส พารส	๑๒	ทวตตีส พตตีส	๓๒
เตรส	๑๓	เตตตีส	๓๓
จตุททส จุททส โจททส	๑๔	เอกุนจตุตาฬีส	๓๔
ปญจทส ปญณรล	๑๕	จตุตาฬีส ตาฬีส	๔๐
โสฬส	๑๖	เอกจตุตาฬีส	๔๑
สตตรส	๑๗	เทวจตุตาฬีส	๔๒
อฏฐารล	๑๘	เตจตุตาฬีส	๔๓
เอกุนวิสตติ ญุนวิสตติ	๑๙	ปญญาส ปญณาส	๕๐
วิสต วิสตติ	๒๐	สญจิส	๖๐

สตตติ	๗๐	สหสุส	๑,๐๐๐
อสีติ	๘๐	ทสสหสุส นหุต	๑๐,๐๐๐
นวุติ	๙๐	สตสหสุส ลกฺข	๑๐๐,๐๐๐
สต	๑๐๐	ทสสตสหสุส	๑,๐๐๐,๐๐๐

คุณิตปกตีสังขยา

คุณิตปกตีสังขยา คือ คำใช้นับจำนวนตามปกติที่มีการคุณ ดังนี้

ปกตีสังขยา	คุณด้วย	ชื่อสังขยา	เลข	เลขศูนย์
หนึ่ง	(ไม่มีคุณ)	๑	-	
สอง ถึง เก้า	”	ทฺวิ ถึง นว	๒-๙	-
หนึ่ง	คุณ ลิป	ทส	๑	๑
ลิป	”	สต	๑	๒
ร้อย	”	สหสุส	๑	๓
พัน	”	ทสสหสุส, นหุต	๑	๔
หมื่น	”	สตสหสุส, ลกฺข	๑	๕
แสน	”	ทสสตสหสุส	๑	๖
แสน	คุณ ร้อย	โกฏิ	๑	๗
แสน โกฏิ	”	ปโกฏิ	๑	๑๔
แสน ปโกฏิ	”	โกฏิบุปโกฏิ	๑	๒๑
แสน โกฏิบุปโกฏิ	”	นหุต	๑	๒๘
แสน นหุต	”	นินฺนหุต	๑	๓๕
แสน นินฺนหุต	”	อกฺโขภิ	๑	๔๒
แสน อกฺโขภิณี	”	พินฺทุ	๑	๔๙
แสน พินฺทุ	”	อพฺพุท	๑	๕๖
แสน อพฺพุท	”	นิรพฺพุท	๑	๖๓
แสน นิรพฺพุท	”	อหห	๑	๗๐

แสน อหห	”	อพพ	๑	๗๗
แสน อพพ	”	อญญ	๑	๘๔
แสน อญญ	”	โสคนุติก	๑	๙๑
แสน โสคนุติก	”	อุปปุลล	๑	๙๘
แสน อุปปุลล	”	กุมุท	๑	๑๐๕
แสน กุมุท	”	ปุณฺฑริก	๑	๑๑๒
แสน ปุณฺฑริก	”	ปทุม	๑	๑๑๙
แสน ปทุม	”	กถาน	๑	๑๒๖
แสน กถาน	”	มหากถาน	๑	๑๓๓
แสน มหากถาน	”	อสงฺเขยยุย	๑	๑๔๐

อพพทาทิปทุมาวสานํ สัตตกรณามเตยฺยญฺจํ.

อพพท ถึง ปทุม เป็นชื่อของสัตตกรที่หนาวจัด

จตุตถาสตํ สุนฺณํ อสงฺเขยยุยนฺติ วุจฺจติ.

เลขศูนย์ ๑๔๐ ตัว เรียกว่า อสงฺเขยยุย (อสงฺไชย)

คาถาจำแนกสังขยาโดยลึงค์ ๓ วนะ ๒

ทวาทโย อญฺจารสนฺตา ดิลิงฺเค พหฺวาทกา

วีสตฺยาที นวตฺยนฺตา อิตฺถิลิงฺเควาทกา

สตาทิ อสงฺเขยยุยนฺตา นปฺปัสกา ทฺวิวาทกา

โกฏิตตฺยมกฺโขภินิ อิตฺถิลิงฺคา ทฺวิวาทกา.

ทฺวิ (๒) ถึง อญฺจารส (๑๘) เป็น ๓ ลึงค์ พหฺวาทจะ

เอกฺขนวีสติ (๑๙) ถึง อญฺจนวฺติ (๙๘) เป็น อิตฺถิลิงค์ เอกวาทจะ

เอกฺขนสต (๙๙) ถึง อสงฺเขยยุย เป็นนปฺปัสกลิงค์ ๒ วนะ

โกฏิ ปโกฏิ โกฏิปปโกฏิ อกฺโขภินิ เป็นอิตฺถิลิงค์ ๒ วนะ

จำแนกสังขยาโดยนาม ๓

เอก ถึง จตุ	เป็นสัพพนาม
ปญจ ถึง อฏฺฐจนฺตติ	เป็นคุณนาม
เอกุณสต ขึ้นไป	เป็นสุทธนาม

สัททปทมาลา ในปกติสังขยา

ปกติสังขยา ตั้งแต่ ปญจ ถึง อสงฺเขยยุย ไม่เป็นสัพพนาม จึงมีวิธี
จำแนกต่างจากสัพพนาม ดังนี้

ปญจ สัททปทมาลา ๓ ลิงค์	
วิภัตติ	พหูวนะ
ปฐมา	ปญจ
ทุติยา	ปญจ
ตติยา	ปญจหิ
จตุตถิ	ปญจนนํ
ปัญจมี	ปญจหิ
ฉกฺขี	ปญจนนํ
สัตตมี	ปญจสุ

จ ถึง อฏฺฐจารส ให้จำแนกวิภัตติตาม ปญจ

เอกุณวีส สัททปทมาลา เป็นอิตถิลิงค์อย่างเดียว	
วิภัตติ	เอกวนะ
ปฐมา	เอกุณวีสํ
ทุติยา	เอกุณวีสํ
ตติยา	เอกุณวีสาย

จตุตถิ	เอภวนวีสาย
ปัญจมี	เอภวนวีสาย
ฉัฏฐี	เอภวนวีสาย
สัตตมี	เอภวนวีสาย

ตั้งแต่ วิส ถึง เอภวนปณณาส จำแนกวิภัตติตาม เอภวนวีส

เอภวนวีสติ ถึง เอภวนจนวนุตี มี ตี อยู่ท้ายให้จำแนกตาม รตติ ฝ่าย
เอภวนจนะ, ถ้ามี ส อยู่ท้ายให้จำแนกตาม เอภวนวีส, ถ้ามี อี ลงท้ายให้จำแนก
ตาม อิตถิ ฝ่ายเอภวนจนะ

เอภวนสต ถึง อสจเขยยุย ให้จำแนกตาม จิตต ทั้ง ๒ วนะ
โกฏี ปโกฏี โกฏีบุปโกฏี ให้จำแนกตาม รตติ ทั้ง ๒ วนะ
อกุโฆภินิ ให้จำแนกตาม อิตถิ ทั้ง ๒ วนะ

ตัวอย่างปุจฉา

ปุจฉา คือ คำที่ใช้เน้นให้เต็มหรือนับตามลำดับ ดังนี้

ปุจฉา	อิตถิลิงค์	นปุจฉาลิงค์	แปล
ปจโม	ปจมา	ปจम्	ที่ ๑
ทุติโย	ทุติยา	ทุติยัม	ที่ ๒
ตติโย	ตติยา	ตติยัม	ที่ ๓
จตุตถโ	จตุตถา จตุตถิ	จตุตถัม	ที่ ๔
ปญจโม	ปญจมา ปญจมี	ปญจम्	ที่ ๕
ฉฎฐโ	ฉฎฐา ฉฎฐี	ฉฎฐัม	ที่ ๖
สตตโม	สตตมา สตตมี	สตตัม	ที่ ๗
อญจโม	อญจมา อญจมี	อญจัม	ที่ ๘
นวมโ	นวมมา นวมมี	นวมัม	ที่ ๙
ทสโม	ทสมา ทสมี	ทสัม	ที่ ๑๐

เอกาทสโม	เอกาทสี เอกาทสี	เอกาทสมํ	ที่ ๑๑
ทวาทสโม พารสโม	ทวาทสี พารสี	ทวาทสมํ พารสมํ	ที่ ๑๒
เตรสโม	เตรสี	เตรสมํ	ที่ ๑๓
จตุททสโม จุททสโม	จตุททสี จาตุททสี	จตุททสมํ	ที่ ๑๔
ปณฺณรสโม ปณฺจทสโม	ปณฺณรสี ปณฺจทสี	ปณฺณรสมํ	ที่ ๑๕
โสฬสโม	โสฬสี	โสฬสมํ	ที่ ๑๖
สตฺตฺรสโม สตฺตทสโม	สตฺตฺรสี	สตฺตฺรสมํ	ที่ ๑๗
อฏฺฐารสโม อฏฺฐาทสโม	อฏฺฐารสี	อฏฺฐารสมํ	ที่ ๑๘
เอกฺกนวิสฺติโม	เอกฺกนวิสฺติมา	เอกฺกนวิสฺติมํ	ที่ ๑๙
วีสฺติโม	วีสฺติมา	วีสฺติมํ	ที่ ๒๐

ปुरुณสังขยา จัดเป็นคุณนาม มีใช้ทั้ง ๓ ลิงค์ เป็นเอกวจนะอย่างเดียว ให้จำแนกตามสุทธานามในลิงค์และการันต์นั้นๆ

๒.๑๐. อัพยยศัพท์

อัพยยศัพท์ คือศัพท์ที่คงรูปเดิมไว้ ไม่เปลี่ยนรูปไปตามลิงค์ การันต์ วิภัติ และวจนะ มี ๓ อย่าง คือ ปัจจยันตะ อุปสัค และนิบาต

๑. ปัจจยันตะ

ปัจจัยันตะ คือศัพท์ที่มีปัจจัย ๒๒ ตัว อยู่สุดท้าย มี ๒ อย่าง คือ วิภัตติปัจจัยันตะ และ ตเวตฺตนาทิจปัจจัยันตะ

๑.๑. วิภัตติปัจจัยันตะ

วิภัตติปัจจัยันตะ ประกอบปัจจัยไว้หลังสุทธานามและสัพพนามแทนวิภัตติ มีอรรถเหมือนวิภัตติ เมื่อสำเร็จรูปแล้ว จัดเป็นอัพยยศัพท์ มี ๓ อย่าง คือ

๑. ไตปัจจัย ประกอบหลังสุทธานามและสัพพนาม มีอรรถดติยาวิภัตติ

แปลว่า “ข้าง, โดย” เช่น ปุจฉา ข้างหน้า, ปุจฉา ข้างหลัง. มีอรรถาธิบายมีวิภัติ แปลว่า “แต่, จาก” เช่น ตโต จานโต แต่ที่นั่น, จากที่นั่น

๒. ปัจจัย ๙ ตัว คือ ต ร ธ ห ฐ ธิ หี ห์ หิ ญจ ญว ประกอบหลังสัพพนาม มีอรรถาธิบายมีวิภัติ แปลว่า “ใน...” เช่น ตตฺร ตตฺถ ใน...นั้น, อิห อิธ ใน...นี้, สพฺพธิ ใน...ทั้งปวง, กุหิ กุหิ กุหิ ญจ กว ใน...ไหน

๓. ปัจจัย ๗ ตัว คือ ทา ทานิ รหิ ฐนา ทาจนํ ชช ชชฺช ประกอบหลังสัพพนาม มีอรรถาธิบายมี แปลว่า “ในกาล, ในเวลา” เช่น สทา ในกาลทุกเมื่อ, อิทานิ เอตฺรหิ ในเวลานี้ บัดนี้, อฐนา ในกาลนี้, กุทาจนํ ในกาลไหน, อชช ในวันนี้, พรชช ในวันอื่น

๑.๒. ตเวตฺตนาทิจปัจจัยนตะ

ตเวตฺตนาทิจปัจจัยนตะ มีตเวตฺตนาทิจปัจจัย ๕ ตัว คือ ตเว ตฺ ตุน ตฺวา ตฺวาน ประกอบหลังธาตุ เมื่อสำเร็จแล้ว จัดเป็นอัพยัคค์พท์ มี ๒ อย่าง คือ

๑. ปัจจัย ๒ ตัว คือ ตเว ตฺ ลงหลังจากธาตุ มีอรรถาธิบายมีวิภัติ แปลว่า “เพื่อ” เช่น กาทเว กาทฺ เพื่อกระทำ เป็นต้น

๒. ปัจจัย ๓ ตัว คือ ตุน ตฺวา ตฺวาน ลงหลังจากธาตุ ใช้ในอดีตกาล แปลว่า “แล้ว” เช่น กาทุน กตฺวา กตฺวาน กระทำแล้ว เป็นต้น

ส่วน อิตฺติชิตกปัจจัยนนาม ปัจจัยในตัทธิต ปัจจัยในอาชยาด และปัจจัยในกิต (เว้น ตเวตฺตนาทิจปัจจัย) ไม่จัดเป็นอัพยัคค์พท์

๒. อุปสัค

อุปสัค คือศัพท์ที่ใช้ประกอบหน้านามเหมือนเป็นคุณนามและประกอบหน้ากริยาเหมือนเป็นกริยาวิเศษณะ ทำให้มีอรรถาธิบายขึ้น วิเคราะห์ว่า “อุปเจจนามกริยานํ อุตถํ สชฺชนตฺติ อุปสคฺคา บทที่เข้าไปปรุงแต่งเนื้อความของนามและกริยา ชื่อว่าอุปสัค” มี ๒๐ ตัว คือ

ป ปรา นิ นี อู ทู สํ, วิ อว (โอ) อนุ ปริ อธิ อภิ ปติ (ปฏฺ),
 สุ อา อติ อปี อป อฺป

ตารางอุปสรรค อรรถ อุทาหรณ์ และคำแปล

ป อุปสรรค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
ปการ	ปณฺญา	รู้ทั่ว
อาทิกมฺม	วิปฺปกตํ	ทำค้างไว้
ปธาน	ปณฺตี	สูงสุด, ประณีต
อิสฺสรีย	ปฏฺ อยํ เทสฺส	ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ
อนุโตภาว	ปกฺขิตตํ	ใส่เข้าไป
วิโยเค	ปวาสี	แยกกันอยู่
ตปฺปร	ปาจริโย	บูรพาจารย์
ภุสฺตถ	ปวฺทุทธกาโย	ผู้มีร่างกายใหญ่โต
สมฺภว	ปภาติ	เริ่มต้น, เกิดขึ้น
ติตฺติ	ปหฺตมนฺนํ	ข้าวมากเพียงพอ
อนาวิล	ปสนฺนมุทกํ	น้ำใสสะอาด
ปตุณ	ปณฺหิตํ	ตั้งความปรารถนา เป็นต้น
ปรา อุปสรรค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
ปริหานิ	ปฺราภโว	ความเสื่อม
ปราชย	ปฺราชิโด	ปราศ, แผ่
คติ	ปฺรายนํ	การไปสู่ภพหน้า
วิกฺกม	ปฺรกกมฺติ	ก้าวไปข้างหน้า, ก้าวหน้า
อามสน	อญฺคฺสฺส ปฺรามสนํ	การลบล้างอวัยวะ เป็นต้น

นิ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
นิสฺเสส	นิรุตฺติ	คำที่กล่าวโดยไม่เหลือ
นิคฺคต	นิกฺกิลเโส	ปราศจากกิเลส
	นินฺยยาติ	ออกไป
นิหฺรณ	นิทฺธารณํ	การถอดถอน, การถอยออก
อนฺโตปเวสน	นิชาโต	ฝั่งไว้
อภาว	นิมฺมกฺขิกํ	(รังผึ้ง) ไม่มีตัวอ่อน
นิเสธ	นิวาเรติ	ห้ามไว้
นิกฺขนฺต	นิพฺพานํ	สภาวะอันออกจากตัณหา
ปาตุภาว	นิมฺมิต्तํ	เนรมิต, บัณฑิต
อวธารณ	นิจฺจโย	การตัดสิน
วิภช	นิทฺเทโส	การชี้แจง, การแสดงโดยพิสดาร
อุปมา	นิทฺสฺสนํ	อุทาหรณ์, การเปรียบเทียบ
อุปธารณ	นิสํมณํ	การพิจารณา
อวสาน	นิฏฺฐิตํ	จบ, อวสาน
แจก	นิปฺโปณ	ฉลาด เป็นต้น
นิ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
นิหฺรณ	นิหฺรติ	นำออก
อวธารณ	นิวฺรณํ	กีดขวาง, กันไม่ให้บรรลุความดี
อุ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อุคฺคต	อุคฺคจฺฉติ	ขึ้นไป

อุทกมม	อาสนา อฏฺฐิโต	ลุกขึ้นจากที่นั่ง
	อุกฺเขโป	ยกขึ้น
ปธาน	อุตฺตโม	ประเสริฐ, สูงสุด
	โลกุตฺตโร	ธรรมอันเหนือโลก
วิโยค	อุพฺพาสิตो	ถูกแยกจากกัน
สมภว	อุพฺภโต	เกิดขึ้นแล้ว
อตฺถลาม	อุปฺปนฺโน ฌาณํ	ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
สตฺติ	อุสฺสหติ คนฺตุํ	อาจ (สามารถ) เพื่อจะไป
สรูปกณ	อุทฺทิสฺติ สุตฺตํ	สวดพระสูตร เป็นต้น
ทุ อุปสัค		
อรรธ	อุทาหรณ์	คำแปล
อโสภณ	ทุคฺคนฺโธ	มีกลิ่นเหม็น
อภาว	ทุพฺภิกฺโข	อาหารขาดแคลน, ทุพภิกขภัย
กฺุจฺจิต	ทุกฺกณฺโ	ทำความเสียหาย, ทำไม่สมควร
อสมิทฺติ	ทุสฺสสฺสํ	ข้าวกล้าไม่สมบูรณ์
กิจฺจ	ทุกฺกรํ	ทำยาก, ลำบาก
วิรูปตา	ทุพฺพณฺโณ	ผิวพรรณไม่งาม
	ทุมฺมุโข	หน้าไม่สวย, หน้าป้าง เป็นต้น
ส อุปสัค		
อรรธ	อุทาหรณ์	คำแปล
สโมธาน	สนฺธิ	การต่อ, เชื่อมโยง
สมฺมา	สมาธิ	สมาธิ, จิตตั้งมั่น, ตั้งไว้ดี
สม	สมฺปยุตฺโต	ประกอบอยู่เสมอ
สมนฺตภาว	สํกิญฺณา	เกลื่อน, กระจายกระจาย

	สมมูลปนา	พูดเลียบเคียง
สงคต	สงคโม	สังคม, พบปะ, ไปมาหาสู่
สงเชป	สมาโส	การย่อ
ภุสตุถ	สารตโต	กำหนดจัด, ตัดหาจัด
สทตุถ	ส่วาโส	การอยู่ร่วมกัน
อปปตุถ	สมคโม	ราคาถูก
ปภว	สมภโว	เกิดขึ้น
อภิมุขภว	สมมุขิ	ต่อหน้า, เฉพาะหน้า
สงคห	สงคณหาติ	สงเคราะห์, รวบรวม
ปิธาน	ส่วต	ปิด, ครอบ, ล้อมรวม, ระวัง
ปนุปนุณกรณ	สนธาวติ	วิ่งไปเรื่อยๆ, ท่องเที่ยว
สมิทธิ	สมปนโน	สมบูรณ์, เพียบพร้อม เป็นต้น

วิ อุปสัค

อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
วิเสส	วิมุตติ	ความหลุดพ้น
	วิสิฏโฐ	พิเศษ, ประเสริฐ
วิวิธ	วิมติ	ความสงสัย
	วิจิตร	วิจิตร, ลาย, ต่าง
วิรุทธ	วิวาโท	การทะเลาะ, ความขัดแย้ง
วิคต	วิมล	ปราศจากมลทิน
วิโยค	วิปยุตโต	แยกจากกัน, ไม่ประกอบ
วิรูปตา	วิรูป	รูปไม่งาม, รูปแปลกตา เป็นต้น

อว อุปลัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อโธภาค	อวกุชิตตจกฺขุ	ทอดสายตาลงต่ำ, มองต่ำ
วิโยค	โอมุกฺกอุปาหโน	ถอดรองเท้าแล้ว
	อวโกกิลํ วนํ	ป่าที่นักดูเหว่าจากไป
ปริภาว	อวชานนํ	การดูหมิ่น, ดูถูก
	อวมณฺณติ	ดูหมิ่น
ชานน	อวคฺจฺจติ	ย่อมรู้
สุทุติ	โวทานํ	ชาวสะอาด, หมดจด
นิจฺฉย	อวธารณํ	การตัดสิน
เทส	อวกาโส	สถานที่โล่งแจ้ง
ถะยฺย	อวหาโร	การลัก, ขโมย เป็นต้น
อนฺ อุปลัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อนฺคต	อนเวยติ	ติดตามไป
อนฺุปจฺฉินฺน	อนฺุสฺโย	อนฺุสั้ย, กิเลสในกันบึงหัวใจ
ปจฺจาสทฺทตฺถ	อนฺุรถํ	ฝุ่นที่ปลิวตามหลังรถ
ภุสฺตถ	อนฺุรตฺโต	กำหนดจัด, มักยินดี
สาทิสุส	อนฺุรูปิ	สมควร, มีสภาพเหมือนกัน
หีน	อนฺุสํริปฺตํ ปณฺณวณฺโต	ผู้มีปัญญาดียิ่งกว่าพระสารีบุตร
ตติยตฺถ	นทิมนฺววลิตา เสนา	กองทัพตั้งเรียงรายตามแม่น้ำ
ลกฺขณ	รฺกฺโข อนฺุ วิชฺโชตเต วิชฺชุ	ฟ้าแลบสว่างที่ต้นไม้

อิตถมมุตตูกุขาน	สาธุ เทวทโต มาตร อนุ	นายเทวทตดีเฉพาะกับมารดา
ภาค	ยเทตถ ม อนุ ลียา, ตัม ทียตุ	ในทรัพย์ทั้งหมดนั้น ทรัพย์ใด เป็นส่วนของเรา จงให้ทรัพย์นั้น
วิจฺญา	รุกข์ รุกข์ อนุ วิชฺโชตเต จนนโ	ดวงจันทร์ส่องสว่าง ที่ต้นไม้ทุก ต้น เป็นต้น

ปริ อุปสัค

อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
สมนฺตโตภาว	ปริวฺโต	แวดล้อม, ห้อมล้อม
ปริจฺเฉท	ปริญฺเณยฺย	ควรกำหนดรู้
วชฺชน	ปริหรติ	หลีก, เว้น
อาलिํคน	ปริสฺสขติ	กอด
นิวาสน	วตฺถํ ปริธฺสฺสติ	นุ่งห่มผ้า
ปฺปชา	ปาริจริยา	การรับใช้
โกชน	ภิกฺขุํ ปริวิสฺติ	อังคาสภิกษุ
อวชานน	ปริภาวติ	ดูหมิ่น
โทสกุขาน	ปริภาสติ	บริภาษ, ตัดพ้อ, ต่อกว่า, ต่ำ
ลกฺขณ	รุกข์ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺช	ฟ้าแลบสว่างที่ต้นไม้ เป็นต้น

อติ อุปสัค

อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อติก	อติสํ	อติศีล, ศีลที่ยิ่งหรือเคร่งครัด
อิสฺสร	อติปติ	อติบดี, ผู้เป็นใหญ่
อุปริภาว	อติโรหติ	งอกขึ้น
	ปถวี อติเสสฺสติ	จักนอนทับแผ่นดิน
อติภวน	อติภาวติ	ครอบครอง, ปกครอง, ครองงำ

อชฺฌายน	พฺยากรรมมธีเต	สวตคัมภีร์ไวยากรณ์
อธิฏฺฐาน	ภุมิกมฺปาที อธิฏฺจาติ	อธิษฐานให้แผ่นดินไหวเป็นต้น
นิจฺจน	อธิโมกฺโข	การตัดสิน
ปาปฺพน	โมคคฺชนนฺธํ อธิคฺจฺจติ	ได้กองโมคคทรัพย์ เป็นต้น
อภิ อุปลัก		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อภิมุขภาว	อภิมุโข	ต่อหน้า, เฉพาะหน้า, มุ่งตรง
	อภิกุมฺมติ	ก้าวไปข้างหน้า, เดินหน้า
วิสิฏฺฐ	อภิมฺโม	ธรรมอันประเสริฐสุด
อติก	อภิวสฺสติ	ฝนตกหนัก
อุทฺถกมฺม	อภิริหติ	ขึ้นไป
กฺล	อภิชาโต	เกิดในตระกูลดี
สารูป	อภิริโป	รูปร่าง, หล่อ, สวย
วนฺทน	อภิวาเทติ	กราบ, ไหว้ เป็นต้น
ปติ อุปลัก		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
ปติคฺค	ปจฺจกฺโข	ประจักษ์, ชัดเจน
ปฏฺิโลม	ปติโสโต	ทวนกระแส
ปตินิธิ	อาจารย์โต ปติ สิสฺโส	ศิษย์เป็นตัวแทนจากอาจารย์
ปติทาน	เตลตฺถิกสฺส มตํ ปติททาติ	ให้น้ำมันเปรี๊ยะแทน แก่ผู้ ต้องการ น้ำมัน
นิเสธ	ปฏฺิเสธนํ	การปฏิเสธ, การห้าม
นิวตฺตน	ปฏฺิกุมฺมติ	กลับ, เดินกลับ
สาทิสฺส	ปฏฺิริรูปกํ	รูปเหมือน
ปติกรณ	ปติกาโร	ตอบแทน, ทำคืน

อาทาน	ปติคุณหาติ (ปฏฺิ-)	รับเอา
ปติโพธ	ปฏฺิเวธ	ปฏฺิเวธ, รู้แจ้ง, การแทงตลอด
ปฏฺิจจ	ปจฺจโย	เหตุ, ปัจจัย เป็นต้น
สุ อุปสัค		
อรรธ	อุทาหรณ์	คำแปล
สุญฺจุ, สมฺมา	สุคโต	ผู้เสด็จไปดี, เสด็จไปโดยชอบ
สุขตฺถ	สุกโร	ทำงาน, สะดวกสบาย เป็นต้น
อา อุปสัค		
อรรธ	อุทาหรณ์	คำแปล
อภิมุขภาว	อาคจฺจติ	มา
อุทฺธกมฺม	อาโรหติ	ขึ้น
มริยาทา	อาปพฺพตา เขตฺตํ	นาจรตฺถูเขา
อภิวธิ	อาภุมารํ ยโส กจฺจายนสฺส	ชื่อเสียงของพระกัจจายนะ แผ่ไปถึงเด็ก
ปตฺติ	อาปตฺติมาปฺนโน	ต้องอาบัติ
อิจฺจนา	อาภงฺขา	หวัง, ต้องการ
ปริสฺสชน	อาลิจฺคนํ	การกอด
อาทิกมฺม	อารมฺโภ	การริเริ่ม, การเริ่มต้น
คหณ	อาทียติ	ถูกถือเอา
	อาลมฺพติ	หิ้วไป, ห้อยไว้, รับเอา
นิवास	อาวสโถ	ที่อยู่, บ้าน
สมิป	อาสนนํ	ใกล้
อวหาน	อามนฺเตมิ	เรียกมา, เรียกหา เป็นต้น

อติ อุปลัก		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อติกุมน	อติโรจติ อมฺเหติ	รุ่งเรืองกว่าพวกเรา
	อติโต	ล่วงเลยไปแล้ว
อติกุนต	อจฺจนฺตํ	เกินขอบเขต, เกินประมาณ
อติสย	อติกุสโล	ฉลาดยิ่ง
กุสฺตถ	อติกุโกโธ	โกรธจัด
	อติวุฑฺธิ	เจริญมาก เป็นต้น
อปี อุปลัก		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
สมุทฺทาวนา	อปี ทิพฺเพสฺส กาเมสฺส	แม้ในกามอันเป็นทิพย์
	เมรุมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา คจฺเจยฺย	เจาะแม้เขาพระสุเมรุไป คงจะเจ็ย
อเปกฺขา	อยมฺปิ ธมฺโม อนิยโต	แม้อาบัตินี้ก็ไม่แน่นอน
สมุจฺฉย	อิติปิ อรหํ	เพราะเหตุนี้ จึงทรงเป็นพระ อรหันต์
	อนฺตมฺปิ อนฺตคฺคณฺมฺปิ อาทาย	หมายเอาทั้งไส้ใหญ่และไส้น้อย อาทาย
ครห	อปี อมฺหากํ ปณฺชิตก	นี่บัณฑิตน่าเกลียดของพวกเรา
ปญฺห	อปี ฆนฺเต ภิกฺขุ ลกฺขิตถ	ผู้เจริญ ท่านได้ภิกษาบ้างหรือไม่
อป อุปลัก		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อปคต	อปมาโน	ผู้ปราศจากมานะ
	อปโต	หลีกไปแล้ว
ครห	อปคพฺโง	มีครรภ์เลว

วชน	อปสลาย อายนดิ วานิชา	พวกพ่อค้าเดินอ้อมศาลามา
ปฐา	วทุธาปจายี	มีปรกดินอบน้อมต่อผู้ใหญ่
ปทุสน	อปรชฌมติ	ประทุษร้าย, ประพฤติผิด
อุป อุปสัค		
อรรณ	อุทาหรณ์	คำแปล
อุปคณ	นิสินัน วา อุปนิสีเทย	เข้าไปนั่งใกล้ผู้นั่งอยู่แล้วบ้าง
สมีป	อุปนคร	ใกล้เมือง
อุปตติ	สคค โลก อุปปชชติ	เข้าถึงโลกสวรรค์
	อุปตติโต อิกขตติ อุปเกชา	รอดูตามสมควร ชื่อว่าอุปเกชา
สทิส	อุปมาน อุปมา	การเปรียบเทียบ ชื่อว่าอุปมา
อติ	อุปขาริ โทณ	(ปริมาณเท่ากัน) นับทะนาน มากกว่าขาริ
อุปริภา	อุปสมปนโน	ผู้ถึงความเป็นผู้สูงสุด, ผู้ได้รับอุปสมบท
อนสน	อุปวาโส	การอยู่จำ, สมาทานงดอาหาร
โทสกุขาน	ปร อุปวทติ	กล่าวหาผู้อื่น
สณ	อุปสคโค	ชื่ออุปสัค
ปพพกม	อุปกโม	ก้าวไปข้างหน้า, พากเพียร
	อุปกาโร	ทำก่อน, ผู้มีอุปการคุณ
ปฐา	พทุธุปฏาโก	อุปฐากพระพุทธเจ้า, เข้าเฝ้า พระพุทธเจ้า
	มาตูปฏาน	การเลี้ยงดูมารดา
คยหการ	โสเจยยปจจุฏาน	ปรากฏโดยความเป็นผู้สะอาด

ภูสตุถ	อุปาทานิ	การยียดถือ, การติด
	อุปายาโส	ความลำบากอย่างหนัก
	อุปนิสฺสโย	ที่อาศัยอยู่, อุปนีสัย เป็นต้น

๓. นิบาต

นิบาต คือ ศัพท์ที่ตกลงระหว่างนามศัพท์บ้าง กริยาศัพท์บ้าง มีรูปคงเดิม ในลิงค์ทั้ง ๓ ในวิภัติทั้ง ๗ และในวจนะทั้ง ๒ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ นิบาตอรรถเดียวกัน นิบาตหลายอรรถ และนิบาตในอรรถต่างๆ

กลุ่มที่ ๑ นิบาตอรรถเดียวกัน

กลุ่มนิบาตหลายศัพท์มีอรรถเดียวกันนี้ บางตัวมีอรรถของวิภัตตินามประกอบอยู่ เรียกว่า “วิภัตยัตถนิบาต” บางตัวไม่มีอรรถของวิภัตตินามประกอบ เรียกว่า “อวิภัตยัตถนิบาต”

วิภัตยัตถนิบาต

นิบาตมีอรรถวิภัตตินาม

นิบาตที่มีอรรถของวิภัตตินาม แบ่งกลุ่มตามที่มีอรรถวิภัตติเดียวกัน มี ๘ อรรถ คือ

๑. อรรถอาลปนะ

นิบาต	คำแปล	นิยมใช้
ยคุเม	ขอเดชะ, ขอโอกาส	เป็นคำที่สามัญชนเรียกเจ้านายชั้นสูง, เป็นคำที่ภิกษุรูปหนึ่งขอโอกาสต่อสงฆ์
ภานุเต	ท่านผู้เจริญ	เป็นคำที่คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้น้อย เรียก บรรพชิตผู้ใหญ่

ภทฺทนต์	ท่านผู้เจริญ	เป็นคำที่คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้น้อย เรียก บรรพชิตผู้ใหญ่
อาวุโส	ผู้มีอายุ	เป็นคำที่บรรพชิตผู้ใหญ่ เรียกบรรพชิตผู้น้อย หรือเรียกคฤหัสถ์
โภ, อมโภ	ผู้เจริญ	เป็นคำเรียกผู้ชายด้วยวาจาสุภาพ
ภทฺเท	นางผู้เจริญ, น้องสาว	เป็นคำเรียกผู้หญิงด้วยวาจาสุภาพ
เร, อเร	เว้ย, ไว้ย	เป็นคำเรียกคนเลว คนชั้นต่ำ
ภณ	พนาย	เป็นคำที่เจ้านายเรียกผู้อยู่ใต้บังคับของตน
เช	แม่, เธอ	เป็นคำเรียกสาวใช้

๒. อรรถปฐมา

อตฺถิ	มีอยู่	สกุภา	อาจ, สามารถ
ลพฺภา	พึงได้, ควรได้	ทิวา	กลางวัน
ภิชฺโย	ยิ่ง	นโม	ความนอบน้อม

๓. อรรถทุติยา

ทิวา	ทั้งวัน	ภิชฺโย	ให้ยิ่ง	นโม	ซึ่งความนอบน้อม
------	---------	--------	---------	-----	-----------------

๔. อรรถตติยา

สํ, สยํ, สามิ	ด้วยตนเอง, เอง	สมฺมา	ด้วยดี, โดยชอบ
กินฺติ	ด้วยเหตุไร	ปทฺโส	โดยบท
สุตฺตโส	โดยสูตร	ทฺกฺขโต	โดยลำบาก
อนิจุโต	โดยไม่แน่นอน	ทฺวิธา	โดยสองส่วน
เอกธา	โดยส่วนเดียว		

๕. อรรถจตุตถิ (ตเว ตุ ปัจจย)

กาดเว, กาดุ เพื่อทำ	ทาดเว, ทาดุ เพื่อให้
กาเรตุ เพื่อให้ทำ	ทาเปตุ เพื่อให้ถวาย

๖. อรรถปัญจมี (โส โต ปัจจย)

ทิมโส จากด้านยาว	โอรโส จากฝั่งนี้
ราชโต จากพระราช	โจรโต จากโจร

๗. อรรถสัตตมี

สมนตา ในทุกที่, ในที่รอบๆ	สามนตา ในที่ใกล้, ในที่รอบๆ
ปริโต ในที่รอบๆ	สมนตโต ในที่รอบๆ
อภิโต ในข้างหน้า	เอกซมฺ ในสิ่งเดียว
เอกมนฺโต ในที่หนึ่ง, ณ ที่สมควร	เหตุจฺ ในภายใต้, ภายใต้
อุปริ ในเบื้องบน, เบื้องบน	อุทฺธึ ในเบื้องบน, เบื้องบน
อโธ ในภายใต้, เบื้องล่าง	ติริยํ ในที่ขวาง, ขัดขวาง
สมมุขา ในที่เฉพาะหน้า, ต่อหน้า	ปรมุมุขา ในที่ลับหลัง
อาวิ ในที่แจ้ง	รโห ในที่ลับ
ติโร ในข้างหนึ่ง	อุจฺจํ ในที่สูง
นีจํ ในที่ต่ำ	อนฺโต ในภายใน
อนฺตรา ในระหว่าง	อชฺฌตฺตํ ในภายใน
พหิทฺธา, พหิทฺธา, พหิทฺธิ, พหิ ในภายนอก, ข้างนอก	อารา, อารกา ในที่ไกล
ปาริ ในฝั่งนั้น	โอรํ ในฝั่งนี้
ปจฺจา ในภายหลัง	ปุเร ในกาลก่อน
หุรํ ในโลกอื่น	เปจฺจ ในโลกหน้า

อรรณตัตตมี (โต ตร ถ ติ ว หี ห์ หิณจน ห ฐ ปัจจย)

เอกโต	ในผู้เดียว	ปุโรโต	ในข้างหน้า
ปสฺสโต	ในข้าง	ปจฺจโต	ในข้างหลัง
สีสโต	บนศีรษะ	ปาทโต	บนเท้า, ที่เท้า
อคุคโต	บนยอด	มุลโต	ที่โคน, ที่ราก, ใต้ควง
ยตร, ยตถ	ในที่ใด	ตตร, ตตถ	ในที่นั้น
สพฺพติ	ในที่ทั้งปวง	อิห, อิธ	ในที่นี้
กุหี, กุห	ในที่ไหน	กุหิณจน, กว	ในที่ไหน

๘. อรรณกาลตัตตมี

อด	ครั้งนั้น	หิโย	วันวาน, เมื่อวาน
ปาโต	รุ่งเช้า, ในเวลาเช้า	ทิวา	ในเวลากลางวัน
สมฺปติ	เดี๋ยวนี้, ขณะนี้	ภุตปุพฺพ, ปุรา	ในกาลก่อน
อายติ	ต่อไป, ข้างหน้า	อชฺช	ในวันนี้
สุเว, เสว	ในวันพรุ่งนี้	อปรชฺช, ปรชฺช	ในวันอื่น
ปรสุเว	ในวันมะรืน	ปเร	ในกาลอื่น
สชฺช	ในขณะนั้น	สಾಯ	ในเวลาเย็น
กาล	ในกาล	ทิวา	ในเวลากลางวัน
นตฺต	ในเวลากลางคืน	กลล	ในเวลาสมควร
นิจฺจ, สตต	ในกาลเป็นนิตย์	อภินฺท, อภิกฺขณ	เนื่องๆ
มฺห	พลัน, พล่าม	มฺหตฺต	ชั่วครู, ครูเดียว
ยทา	ในกาลใด	ตทา	ในกาลนั้น
กทา	ในกาลเช่นไร	สทา	ในกาลทุกเมื่อ

อวิภัตยัตถนิบาต

นิบาตไม่มีอรรถวิภัตตินาม

นิบาตที่ไม่มีอรรถของวิภัตตินามประกอบ มี ๑๔ หมวด คือ

๑. อรรถปริจเฉทะ (กำหนด)

กิว	เพียงไร	ยาวตา	มีประมาณเพียงใด
ยาว	เพียงใด	ดาวตา	มีประมาณเพียงนั้น
ดาว	เพียงนั้น	กิตฺดาวตา	มีประมาณเท่าไร
ยาวเทว	เพียงใดนั้นเทียว	เอตฺตดาวตา	มีประมาณเท่านั้น
ดาวเทว	เพียงนั้นนั้นเทียว	สมนฺตา	โดยรอบ

๒. อรรถปฎิภาคะ (อุปมา-อุปไมย)

ยถา	ฉันใด	ตถา, เหว	ฉันนั้น
ยเถว	ฉันใดนั้นเทียว	ตเถว	ฉันนั้นนั้นเทียว
ยถริว	ฉันใดนั้นเทียว	ตถริว	ฉันนั้นนั้นเทียว
เอวเมว, เหวเมว	ฉันนั้นนั้นเทียว	วีย, อิว	ราวกะ, เพียงดัง
ยถาปิ	แม้ฉันใด	เสยฺยยถาปิ	แม้ฉันใด
ยถานาม	ชื่อฉันใด	ตถานาม	ชื่อฉันนั้น
ยถาหิ	ฉันใดแล	ตถาหิ	ฉันนั้นแล
ยถาจ	ฉันใดแล	ตถาจ	ฉันนั้นแล
เสยฺยยถาปิ นาม	ชื่อแม้ฉันใด		

๓. อรรถปฎิเสธะ (ปฏิเสธ, ห้าม)

น	ไม่	เวย	เท่านั้น
โน	ไม่	วินา	เว้น, ห้าม
มา	อย่า	อญฺญตฺร	เว้น

ว	เท่านั้น	อ	ไม่, ไม่ใช่
หลั	อย่า	อลั	พอ, อย่าเลย, สามารถ, ประดับ

๔. อรรถอนุสสวณะ (เล่าลือ, ได้ยินมา)

กิริ, ขลุ, สุกุ ได้ยินว่า, เขาเล่าว่า, ฟังมาว่า, ทราบว่า

๕. อรรถปริกัปปะ (วิตก, กังวล)

เจ	หากว่า	อล	ถ้าว่า
สเจ	ถ้าว่า	ยณฺณ	กระไรหนอ
ยทิ	ผิวว่า	อปเปว นาม	ชื่อแม่เฒ่า, อะไรแน่ะ

๖. อรรถปัญหา (คำถาม)

กี, วา หรือ	นฺ	มิใช่หรือ, ใช่หรือไม่
กถึ อย่างไ	อุทาหุ	หรือว่า
กจฺจิ หรือ, แลหรือ	อาทุ	หรือว่า
นุ หรือ, หรือหนอ	เสยฺยถิ	อย่างไรนี้
กิณฺนุ อะไรหรือ	กิสฺ	อะไร, อย่างไร

๗. อรรถสัมปฏิจฉณะ (รับคำ)

อาม, อามนฺตา	เออ, ครึบ, ค่ะ	สาธุ	ดีแล้ว
เอว	อย่างนั้น	โอปาโยกั	สมควร
ปติรูปั	สมควร, เหมาะสม	ลหุ	ดี, ตามสบาย

๘. อรรถโจทณะ (เตือน)

อิงฆ	เชิญเกิด	หนท, ตคฺฆ	เอาเกิด
------	----------	-----------	---------

๙. อรรถวากยารัมภะ (ต้นข้อความ)

จ	อนึ่ง, ก็, จริงอยู่	ปน	ส่วนว่า, ก็
วา	หรือ, หรือว่า	อปิ	แม้
หิ	ก็, จริงอยู่, เพราะว่า	อปิจ	เออ ก็
ตุ	ส่วน, ส่วนว่า, ก็	อลวา	อีกอย่างหนึ่ง

๑๐. อรรถสังสยะ (ความสงสัย)

อปุเปว	อย่างไร	อปุเปวนาม	ชื่ออย่างไร	นุ	หรือไม่
--------	---------	-----------	-------------	----	---------

๑๑. อรรถเอกังสะ (ส่วนเดียว)

อทฐา, อดฺยทตฺถ, ตคฺช, ชาตุ, กามํ, สสฺกํ	แน่แท้, จริงๆ, ส่วนเดียว
---	--------------------------

๑๒. อรรถสีฆะ (รวดเร็ว)

ชิปปิ, อรํ, ลหุ, อาลํ, ตฺถณฺณิ, อจิรํ, สีมํ, ตฺริตํ	เร็ว, ด่วน, พลัน, ไม่นาน
---	--------------------------

๑๓. อรรถปทปุรณะ หรือ วจนาลังการะ (เติมให้เต็ม ประดับคำ)

นิบาตเหล่านี้คือ อถ ชลฺ วต วถ อถฺ อสฺสฺ ยคฺเม หิ จรฺหิ นํ
 ตํ วา จ ตฺ ว โว ปน หเว กิ ว ห ตโต ยถา นุ สฺ สฺทํ โข เว หํ เอนํ
 เสยฺยถิํ เป็นต้น เติมใส่ให้เต็มระหว่างบท เพื่อความสละสลวยแห่งถ้อยคำ
 สำนวน ไม่มีเนื้อความพิเศษอะไร

๑๔. บทที่มี ตฺน ตฺวา ตฺวาน ปัจจย

ปสฺสิตฺน, ปสฺสฺย, ปสฺสิตฺวา, ปสฺสิตฺวาน, ทิสฺวา, ทิสฺวาน		พบแล้ว, เห็นแล้ว, ประสบแล้ว, ชมแล้ว, เยี่ยมแล้ว	
ทสฺเสตฺวา	แสดงแล้ว	ทาตฺน, ทตฺวา, ทตฺวาน ให้แล้ว	
อุปาทาย	ถือเอาแล้ว	ทาเปตฺวา ให้ถวายแล้ว	

วิญญาเปตวา	ให้รู้แล้ว	วิเจยฺย	พิจารณาแล้ว
วิเนยฺย	แนะนำแล้ว	นิหจฺจ	เบียดเบียนแล้ว
สเมจฺจ	ถึงดีแล้ว	อเปจฺจ	หลีกไปแล้ว
อารพฺภ	เริ่มแล้ว, ปรารภแล้ว	อาคมฺม	มาแล้ว, อาศัยแล้ว

กลุ่มที่ ๒ นิบาตหลายอรรถ ๑๗ ตัว

จ วา อถ ขลฺล วตฺติ ตฺวํ หํ อิติ ยถา เอวํ อโห นาม สาธุ กิร ญฺน
 ตฺวํ นิบาตเหล่านี้ แต่ละศัพท์มีอรรถหลายอย่าง

จ ศัพท์ มีอรรถ ๕ อย่าง

๑. สมฺมจฺจย รวบรวม มี ๓ อย่าง
 - ก. กุริยาสมฺมจฺจย รวบรวมกิริยา

เช่น ตฺวํ ปจาทิ จ ภุชฺสาติ จ.
 ทำนจฺงหฺงและจฺงกิน
 - ข. การกสมฺมจฺจย รวบรวมนาม

เช่น สารีปุตฺโต จ โมคฺคฺลลาโน จ ธมฺมํ เทเสติ.
 พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะแสดงธรรม
 - ค. วากฺยสมฺมจฺจย รวบรวมประโยค

เช่น สารีปุตฺโต จ ธมฺมํ เทเสติ,
 โมคฺคฺลลาโน จ ธมฺมํ เทเสติ.
 พระสารีบุตรแสดงธรรม
 พระโมคคัลลานะก็แสดงธรรม
๒. อนฺวาจย รวบรวมวากยะหลังที่มีกิริยาต่างจากวากยะหน้า

เช่น ทานํ เทหิ, สีสฺสญจ รกฺษาติ.
 ทำนจฺงให้ทาน และรักษาศีล

๓. อิตริตรโยค รวบรวมโดยได้เนื้อความแยกกัน (อสมาหารทวนท)

เช่น จนฺโท จ สุริโย จ จนฺทสุริยา.

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

๔. สมาหาร รวบรวมโดยได้เนื้อความรวมกัน (สมาหารทวนท)

เช่น มุขญจ นาสิกกา จ มุขนาสิก.

ปากและจมูก

๕. อวธารณ ห้ามเนื้อความที่ไม่ได้กล่าวถึง

เช่น พยุชนนตสฺส โจ ญปฺปจฺเจสุ จ.

เพราะ ฉ ปัจจยเท่านั้น จึงอาเทศพยุชนะที่สุดธาตุ
เป็น จ

วา ศัพท์ มีอรรถ ๔ อย่าง

๑. วิกปฺปน ไม่แน่นอน

เช่น เทโว วา มาโร วา.

เป็นเทพหรือเป็นมาร

๒. อุปมาน เปรียบเทียบ

เช่น มธฺ วา มณฺเฑตี พาโล.

คนพาลย่อมสำคัญผิดว่าเหมือนน้ำผึ้ง

๓. สมุจฺจย รวบรวมบท

เช่น ราชโต วา โจรโต วา ภย.

ภัยจากพระราชาและจากโจร

๔. ววตฺถิตวิภาสา กล่าวกำหนดวิธี ๓ อย่าง คือ แน่ ไม่แน่ และไม่มี

เช่น วา ปโร อสฺฐปา.

ลบสระหลังจากสระที่มีรูปไม่เหมือนกันบ้าง

อถ คัพท มื่อรรถ ๓ อย่าง

ปญหา คำถาม	อนนตริย ไม่มีระหว่าง, ต่อไป	อธิกาล กำหนดกาล
------------	-----------------------------	-----------------

ขล คัพท มื่อรรถ ๓ อย่าง

ปฏิสเสธ ปฏิเสธ	อวธารณ ห้าม	ปสิทฺธิ สำเร็จ
----------------	-------------	----------------

วต คัพท มื่อรรถ ๔ อย่าง

เอกัส อย่างเดียว	เขต ลำบาก, เหน็ดเหนื่อย
อนุกมฺป อนุเคราะห์	สงฺกปฺป คิด, ดำริ, รำพึง

หิ คัพท มื่อรรถ ๒ อย่าง

เหตุ เหตุ	อวธารณ ห้าม, จำกัด
-----------	--------------------

ตุ คัพท มื่อรรถ ๓ อย่าง

วิเสส แตกต่าง, พิเศษ	เหตุ เหตุ	นิวตฺตน ห้าม
----------------------	-----------	--------------

หํ คัพท มื่อรรถ ๒ อย่าง

วิสาท เหน็ดเหนื่อย	สมฺภม ตกใจ
--------------------	------------

อิติ คัพท มื่อรรถ ๓ อย่าง

วากฺยปริสมตฺติ มีเท่านั้น, ด้วยประการฉะนี้	
เหตุ เพราะเหตุนั้น	นิทฺสฺสน แสดง, ว่า

ยถา คัพท มื่อรรถ ๔ อย่าง

โยคฺคตา ความสมควร	วิจฺญา คำซ้ำ
ปทตฺถานตฺวิตฺต กล่าวเท็จอรรถของบท	นิทฺสฺสน แสดง

เอวํ ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

อุปเทศ	แนะนำ	ปัญหา	คำถาม	นิทสฺสน	แสดง
--------	-------	-------	-------	---------	------

อโห ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

ครห	ดำหนิ, นินทา	ปสฺสน	สรรเสริญ, ชื่นชม	ปตฺถน	ปรารภนา
-----	--------------	-------	------------------	-------	---------

นาม ศัพท์ มีอรรถ ๔ อย่าง

ครห	ดำหนิ	ปสฺสน	สรรเสริญ, ชื่นชม	สญฺญา	ชื่อ	ปัญหา	ถาม
-----	-------	-------	------------------	-------	------	-------	-----

สาธุ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

ปสฺสน	สรรเสริญ, อนุโมทนา	ยาจน	ขอ, อ้อนวอน
-------	--------------------	------	-------------

กิริ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

อนุสฺสวน	ได้ยินมา	อสุสฺสฺสฺส	ไม่เชื่อถือ
----------	----------	------------	-------------

นูน ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

อนฺมาน	คาดคะเน	อนฺสฺสรณ	คล้อยตาม	ปริวิตฺต	คิด, กังวล
--------	---------	----------	----------	----------	------------

ธฺวํ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

ถิริ	มั่นคง	อวธารณ	ห้าม, จำกัด
------	--------	--------	-------------

กลุ่มที่ ๓ นิบาตอรรถต่างๆ

อาวี	แจ้ง	อญฺญตฺต	โดยแท้
อโธ	อนึ่ง	อุจฺจํ	สูง
อทุธา	แน่แท้, แน่นอน	อารา	ไกล
อวสฺสํ	แน่แท้	สจฺฉิ	แจ้ง

ปูน	อีก	กัญจาปี	แม่น้อย, แม็กจีจริง
สาม, สย	เอง	อโห	โอ, อือ
กวจิ	บ้าง	นิจ	ต่ำ, เตี้ย
มิจจา	ผิด	นูน	แน่น, แน่นอน
มูธา	เปล้า	นานา	ต่างๆ, นานา
มูสา	เท็จ	กียโย, กียโยโส	โดยยิ่ง, มาก
สกี	คราวเดียว	สตกษตตุ	ร้อยครั้ง
ปจจา	ภายหลัง	ปฏจาย	จำเดิม, เริ่มต้น, ตั้งแต่
สห, สหุธิ	พร้อม, กับ	ปฏติ	จำเดิม, เริ่มต้น, เป็นต้น
สนิก	ค่อยๆ, เบาๆ	ปูนปน	บ่อยๆ, หลายครั้ง
ปฏิกจเจว	ก่อนเที่ยว	เสยยถิ	อะไรบ้าง
วินา, ริเต	เว้น	วิสุ	ต่างหาก, แขนกหนึ่ง
ทญจุ, กุ	น่าเกลียด	ปูน	อีก
อีสก	น้อย	จิร, จิรส	กาลนาน
ปฤ	มาก, ต่างหาก	หา	หา, โอไม่น่าเลย
ตุนหิ	นิ่ง	อลิก	หลอกลวง, เหลาะแหละ
อติ	เพราะเหตุนี้, ว่า....ดังนี้, ชื่อ, ด้วยประการฉะนี้	ปเคว	จะป่วยกล่าวไปโย, กล่าวให้ป่วยกาล, ก่อนเที่ยว
		สุตติ	สวัสดิ, ความสบาย

๓. สมาสกัณฑ์

สมาส = นาม+นาม+วิภัตตินาม

สมาส คือ วิธีย่อนามศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ให้เข้าเป็นบทเดียวกัน โดยใช้วิธีในสนธิและวิธีในนามมาทำการย่อ เมื่อย่อตามวิธีถูกต้องดีแล้ว จะได้สมาส ๒ อย่าง ลักษณะ ๓ อย่าง และชื่อ ๖ อย่าง ดังนี้

สมาส ๒ อย่าง

๑. ลุตฺตสมาส สมาสที่ลบวิภัตติของศัพท์หน้า

เช่น กจฺจินสฺส ทฺสฺส กจฺจินทฺสฺส.

ผ้าเพื่อจจฺจิน ชื่อว่า จจฺจินทฺสฺส

๒. อลุตฺตสมาส สมาสที่ไม่ลบวิภัตติของศัพท์หน้า

เช่น ปรสฺส ปทํ ปรสฺสปทํ.

บทเพื่อผู้อื่น ชื่อว่า ปรสฺสปท

ลักษณะของสมาส ๓ อย่าง

๑. ประกอบเข้าเป็นบทเดียวกัน

๒. มีวิภัตติตัวเดียวกัน

๓. สวดให้เป็นบทเดียวกัน (ไม่เว้นวรรคกลางสมาส)

ชื่อของสมาส ๖

สมาส ว่าโดยชื่อมี ๖ คือ อพยฺยยีภาวะ กัมมธารยะ ทิกฺข ตปฺปุริสะ
พหฺพพีหิ และทวันทะ (ย่อจำว่า อพฺย-กมฺม-ทิกฺข-ตปฺป พหฺพทวนฺทา สมาสกา)

ต่อไป จะแสดงวิธีการย่อตามลำดับสมาส ๖ ดังนี้

๑. อภัยยิภาวสมาส

อภัยยิภาวสมาส คือสมาสที่มีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน บทสำเร็จเป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์ มี ๒ อย่าง คือ

๑. อุปสรรคปुพพกะ มีอุปสรรคเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

เช่น นครสฺส สมีปี อุปนฺคร.
ที่ใกล้แห่งเมือง ชื่อว่า อุปนฺคร

๒. นิปาตปुพพกะ มีนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

เช่น ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเจโท ยาวชีว.
กำหนดเพียงใดแห่งชีวิต ชื่อว่า ยาวชีว

๒. กัมมธารยสมาส

กัมมธารยสมาส คือสมาสที่ย่อสุทธานามกับสุทธานาม สุทธานามกับคุณนาม หรือคุณนามกับคุณนาม ที่มีวิภัตติและวจนะเหมือนกันเข้าด้วยกัน เหมือนกรรมทรวงไว้ซึ่งกัตตาและกิริยา มี ๙ อย่าง คือ

๑. วิเสสนปुพพปะ มีบทวิเสสนะอยู่หน้า

เช่น มหนฺโต จ โส บุริโส จาติ มหาบุริโส.
บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหาบุริส

๒. วิเสสนุตฺตรปะ มีบทวิเสสนะอยู่หลัง

เช่น สาริปฺตโต จ โส เถโร จาติ สาริปฺตตฺตเถโร.
พระสารีบุตรผู้เถระ ชื่อว่า สาริปฺตตฺตเถร

๓. วิเสสนโนภยปะ มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ

เช่น สิตํ จ อุณฺหํ จาติ สิตฺตฺตุนฺหํ.
เย็นและร้อน ชื่อว่า สิตฺตฺตุนฺห

๔. อุปมานุตตรปะทะ มีบทหลังเป็นอุปมา

เช่น มุณี จ โส สीโห จาติ มุนีसीโห.
พระมุณีเพียงดังสีหะ ชื่อว่า มุนีสีห

๕. สัมภวานาปุพพปะทะ มีบทหน้าประกอบด้วย อิติ ศัพท์ ในอรรถ
ยกขึ้นแสดง

เช่น ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ.
ความรู้ว่าธรรม ชื่อว่า ธมฺมพุทฺธิ

๖. อวธารณปุพพปะทะ มีบทหน้าประกอบด้วย เอว ศัพท์ เพื่อห้ามเนื้อ
ความอื่น

เช่น สทุธฺตา เอว ธนํ สทุธฺตาธนํ.
ศรัทธาเท่านั้นเป็นทรัพย์ ชื่อว่า สทุธฺตาธน

๗. นินิปาดปุพพปะทะ มี น นิบาตเป็นบทหน้าเพื่อปฏิเสธบทหลัง

เช่น น มนุสฺสโ ส อมนุสฺสโ.
ไม่ใช่มนุษย์ ชื่อว่า อมนุสฺส

๘. กุปุพพปะทะ มี กุ นิบาตเป็นบทหน้าในอรรถนารังเกียจ

เช่น กุจฺฉิตฺโต ปุริโส กापุริโส.
บุรุษผู้นารังเกียจ ชื่อว่า กापุริส

๙. ปาทิปุพพปะทะ มี ป อุปสัคเป็นต้นเป็นบทหน้า

เช่น ปธานํ วจนํ ปาวจนํ.
คำที่เป็นประธาน ชื่อว่า ปาวจน
อโสกณฺโณ กตํ ทุกฺกณฺโณ.
กรรมที่ทำไม่ดี ชื่อว่า ทุกฺกณฺ

๓. ทิคุสมาส

ทิคุสมาส คือกัมมธารยสมาสที่มีสังขยาเป็นบทหน้า เหมือนคำว่า “ว้าว ๒ ตัว” มี ๒ อย่าง คือ

๑. **สมาหารทิคุ** ทิคุสมาสที่ย่อสังขยาเข้ากับนามศัพท์ในลิงค์ต่างๆ ที่เป็นพหูวนะ สำเร็จเป็นนปฺงสกลิงค์เอกวจนะ

เช่น ดโย โลกา ติโลกิ.
โลกทั้ง ๓ ชื่อว่า ติโลก

๒. **อสมอาหารทิคุ** ทิคุสมาสที่ย่อสังขยาเข้ากับนามศัพท์ สำเร็จเป็นลิงค์ และวจนะตามบทหลัง

เช่น จตสุโส ทิสา จตุทฺทิสา.
ทิสทั้ง ๔ ชื่อว่า จตุทฺทิสา

๔. ตัปฺปริสสมาส

ตัปฺปริสสมาส คือสมาสที่ย่อนาม ๒ บทที่มีวิภัตติต่างกัน เข้าเป็นบทเดียวกัน เหมือนคำว่า “บุรุษของเขา” มี ๖ อย่าง ตามลำดับตั้งแต่ทุติยาวิภัตติถึงสัตตมวิภัตติ ดังนี้

๑. **ทุติยาตฺปฺปริส** บทหน้าประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ

เช่น สรณํ คโต สรณคโต.
ผู้ถึง (ซึ่งพระพุทธเจ้าว่าเป็น) สรรณะ ชื่อว่า สรณคต

๒. **ตติยาตฺปฺปริส** บทหน้าประกอบด้วยตติยาวิภัตติ

เช่น พุทฺธเณน ภาสิตโต พุทฺธภาสิตโต.
(พระธรรม) อันพระพุทธเจ้าทรงภาษิตแล้ว ชื่อว่า พุทฺธภาสิต

๓. **จตุตถิตตฺปฺปริส** บทหน้าประกอบด้วยจตุตถีวิภัตติ

เช่น กจินสุส ทุสสฺ กจินทุสสฺ.

ผ้าเพื่อกจิน ชื่อว่า กจินทุสส

๔. ปัญจมีตัมปฺริสะ บทหน้าประกอบด้วยปัญจมีวัฏติ

เช่น โจรมหา ภยํ โจรภยํ.

ภัยจากโจร ชื่อว่า โจรภย

๕. จัญฐิตัมปฺริสะ บทหน้าประกอบด้วยจัญฐิวัฏติ

เช่น พุทฺธสฺส สาวโก พุทฺธสาวโก.

สาวกของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทฺธสาวก

๖. สัตตมีตัมปฺริสะ บทหน้าประกอบด้วยสัตตมีวัฏติ

เช่น วเน ปุปฺผํ วณฺณปุปฺผํ.

ดอกไม้ในป่า ชื่อว่า วณฺณปุปฺผ

๕. พหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส คือสมาสที่มีบทอื่นเป็นประธาน เหมือนคำว่า “ผู้มีข้าวเปลือกมาก” มี ๔ อย่าง คือ

๑. ทวิบาทตุลยาธิกรณะ บททั้ง ๒ มีเนื้อความเข้าเป็นอันเดียวกันในอรรถวิภัตติทั้ง ๖ มีทุตยาวิภัตติ เป็นต้น

เช่น อาคตา สมณา อิมํ สํฆารามนฺติ อาคตสมฺโน. (สํฆารามโ)
สมณะมาสู่อารามนี้ ฉะนั้น อารามนี้จึงชื่อว่า อาคตสมณ

ทิจฺจา ธมฺมา เยน สมณฺเณน โสยํ ทิจฺจธมฺโม. (สมฺโน)
ธรรมอันสมณะใดเห็นแล้ว สมณะนั้นชื่อว่า ทิจฺจธมฺม

ทินฺโน สฺสฺโก ยสฺส รณฺโณ โสยํ ทินฺนสฺสฺโก. (ราชา)
ภาษีอันเขาให้แล้วแก่พระราชใด พระราชานั้นชื่อว่า ทินฺนสฺสฺก

นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคฺคตชน. (คาโม)
คนออกไปแล้วจากหมู่บ้านนั้น หมู่บ้านนั้นชื่อว่า นิคฺคตชน

ชีณา อาสวา ยสฺส ภิกขุสฺส โสยํ ชีณาสโว. (ภิกขุ)

อาสวะของภิกษุได้สิ้นแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่า ชีณาสว

สมฺปนฺนานิ สสฺसानิ ยสฺมิ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสฺสโส.

ข้าวกล้ำในชนบทใดอุดมสมบูรณ์ ชนบทนั้นชื่อว่า สมฺปนฺนสฺส

๒. ทวิปทภินนาธิกรณะ บททั้ง ๒ มีเนื้อความของวิภัตติต่างกัน

เช่น จตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ จตฺตปาณิ. (ปุริโส)

บุรุษผู้มีร่มในมือ ชื่อว่า จตฺตปาณิ

๓. ติปทะ บททั้ง ๓ มีเนื้อความวิภัตติเดียวกัน

เช่น มตฺตา พหโว มาตงฺกา อสฺมินฺติ มตฺตพฺพมาตงฺคํ. (วนํ)

ป่าที่มีช้างตกมันมาก ชื่อว่า มตฺตพฺพมาตงฺค

๔. นิบาตปฺพปทะ บทหน้าเป็น น นิบาตปฺวิเสธ

เช่น นตฺถิ เอตฺสฺส สโมติ อสฺโม. (ภควา)

พระพุทธเจ้าไม่มีผู้เสมอเหมือน ชื่อว่า อสฺม

๕. สหปฺพปทะ บทหน้าเป็น สห นิบาต

เช่น สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก. (ธมฺโม)

ธรรมที่เป็นไปพร้อมด้วยเหตุ ชื่อว่า สเหตุก

๖. อุปมาปฺพปทะ บทหน้าเป็นอุปมา

เช่น กาโก วีย สฺวโร อยฺนฺติ กากสฺวโร. (ปุริโส)

บุรุษผู้กล้าเหมือนกา ชื่อว่า กากสฺวโร

๗. สังขโยภยปทะ บททั้ง ๒ เป็นสังขยา

เช่น จ วา ปญฺจ วา วาจา จปฺปญฺจวาจา.

วาจา ๕-๖ คำ ชื่อว่า จปฺปญฺจวาจา

๘. ทิสันตฺราพัตตะ ได้เนื้อความระหว่างทิส หรือทิสเนียง

เช่น ปุพฺพสุสา จ ทกฺขิณสุสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬ
 สายํ ปุพฺพทกฺขิณา. (วิทิสาย)
 ระหว่างทิสตะวันตกกับทิศใต้ ชื่อว่า ปุพฺพทกฺขิณา

๙. พยติหารลักขณะ ได้ลักษณะทำกิริยาต่อสัว (ฝ่ายตรงข้าม)

เช่น เกเสสฺสุ จ เกเสสฺสุ จ คเหตุวา อิทํ ยฺยุทฺธํ ปวตฺตติตี
 เกสาเกลี.

การดึงที่ผมต่อสัวกันไป ชื่อว่า เกสาเกลี

๖. ทวันทสมาส

ทวันทสมาส คือสมาสที่ย่อบทที่เป็นคู่กัน มีวิภัตติเหมือนกัน ตั้งแต่
 ๒ บทขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน มี ๒ อย่าง คือ

๑. สมาหาระ ย่อนามที่มีลิงค์และวณะต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง มี
 รูปสำเร็จเป็นนปฺงสกลิงค์เอกวณะ

เช่น ปตฺโต จ จีวรํ จ ปตฺตจีวรํ.
 บาตรและจีวร ชื่อว่า ปตฺตจีวร
 สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ.
 สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่า สมถวิปสฺสน

๒. อสมาหาระ ย่อนามที่มีวณะเหมือนกัน สำเร็จแล้วมีลิงค์ตามบท
 หลัง และเป็นพหุวณะ

เช่น มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร.
 มารดาและบิดา ชื่อว่า มาตาปิตุ
 สฺสุโร จ อสุโร จ นโร จ อรุโค จ นาโค จ ยกุโข จ
 สุราสุรนโรรคฺชนาคยฺกฺขา.
 เทวดา อสุร คน ภู นาค และยักษ์ ชื่อว่า
 สุราสุรนโรรคฺชนาคยฺกฺข

จบ สมาสกัณฑ์ที่ ๓

๔. ตัทธิศกัณท์

ตัทธิศ = นาม+ปัจจัย+วิภัตตินาม

ตัทธิศ คือ ปัจจัยที่เกี่ยวคู่แก่คำนาม ๓ เพราะประกอบอยู่หลังคำนาม ๓ อย่าง ได้แก่ สมาสนาม ตัทธิศนาม และกิตนาม (หรือสุทธานาม)

ตัทธิศ ถูกแบ่งออกตามอรรถของปัจจัยแล้วเรียกชื่อ มี ๗ หมวด คือ
อปัจจตัทธิศ อนกัตถตัทธิศ ภาวตัทธิศ วิเสศตัทธิศ อัสนัตถิตตัทธิศ สังขยัตถิต
และ อัพยยตัทธิศ

อปัจจตัทธิศ (หรือโคตตตัทธิศ) อนกัตถตัทธิศ อัสนัตถิตตัทธิศ และ
สังขยัตถิต ทั้ง ๔ นี้ รวมเข้ากันเรียกว่า “สามัญญัตถิต” และมักใช้เป็นบท
วิเสสนะ (หรือคุณนาม)

๑. อปัจจตัทธิศ

อปัจจตัทธิศ คือ ตัทธิศที่มีอรรถว่า “เหล่ากอ ลูก หลาน” ลงปัจจัย ๔
ตัว คือ ณ ฌายน ฌาน ฌย ฌนิ ฌน ฌว ฌเณร แทนศัพท์เหล่านี้

แทน อปจ ศัพท์ เรียกว่า “อปัจจตัทธิศ” ก็ได้

แทน โคตต ศัพท์ เรียกว่า “โคตตตัทธิศ” ก็ได้

แทน ปุตต ศัพท์ เรียกว่า “ปุตตตัทธิศ” ก็ได้

เช่น วสิฏฺฐสฺส อปจํ วสิฏฺฐโ. (ณ)

เหล่ากอของวสิฏฺฐจะ ชื่อว่า วสิฏฺฐ

กจฺจสฺส อปจํ กจฺจายโน, กจฺจโน. (ฌายน, ฌาน)

เหล่ากอของกจจะ ชื่อว่า กจฺจายน, กจฺจ

กตติกาย ปุตุโต กตติเกยโย. (ณฺยุย)

ลูกของนางกัตติกา ชื่อว่า กตติเกยโย

สกุยปุตุตสส อปจจํ สกุยปุตุติ. (ณิ)

ลูกหลานของสกุยบุตร ชื่อว่า สกุยปุตุติ

สกุยปุตุตสส อปจจํ สกุยปุตุติโก. (ณิก)

ลูกหลานของสกุยบุตร ชื่อว่า สกุยปุตุติก

อทิตียา อปจจํ อาทิจฺโจ. (ณฺย)

ลูกหลานของนางอทิตี ชื่อว่า อาทิจจ

มนฺโน อปจจํ มานโว. (ณว)

ลูกหลานของนายมนุ ชื่อว่า มานว

สมณฺสส อปจจํ สามณฺเวิ. (ณฺเรว)

ลูกหลานของสมณะ ชื่อว่า สามเณร

๒. อเนกัตถัทธิต

อเนกัตถัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถมาก ลงปัจจัย ๑๔ ตัว คือ ณ ณฺยุย อิม อีย กิย ย ณฺย กณฺ ตา आयิตตฺต ล อาลฺ มย

แทน สํสฺฏจ คัพพํ เรียกว่า “สังสฺฏฐตัทธิต” แปลว่า “ผสม เจือ คลุก”

แทน ตรติ คัพพํ เรียกว่า “ตรติตัทธิต” แปลว่า “ข้าม”

แทน จรติ คัพพํ เรียกว่า “จรติตัทธิต” แปลว่า “เที่ยวไป”

แทน วหติ คัพพํ เรียกว่า “วหติตัทธิต” แปลว่า “นำไป” เป็นต้น

เช่น ดิเลนํ สํสฺฏจํ เตลิกํ. (ณิก)

ข้าวมผสมงา ชื่อว่า เตลิก

นาวายํ ตรติตํ นาวิกํ. (ณิก)

ผู้ข้ามด้วยเรือ ชื่อว่า นาวิก

ปาเทน จรตติ ปาทิโก. (ณิก)

ผู้เที่ยวไปด้วยเท้า ชื่อว่า ปาทิก

อัสเสน วหตติ อัสสิโก. (ณิก)

ผู้นำไปด้วยป่า ชื่อว่า อัสสิก

กสาเวน รตตํ กาสาวํ, กาสายํ. (ณ)

ผ้าย้อมด้วยน้ำฝาด ชื่อว่า กาสาว, กาสาย

วเน ชาตํ วาเนยุยํ. (ณยุย)

ดอกไม้เกิดในป่า ชื่อว่า วาเนยุย

ปจฺจนา ชาโต ปจฺจนิโม. (อิม)

ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่า ปจฺจนิม

มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย. (อีย)

ผู้เกิดด้วยชาติมนุษย์ ชื่อว่า มนุสฺสชาติย

ชาติยา นิยุตโต ชาติกิโย. (กีย)

ประกอบด้วยชาติ ชื่อว่า ชาติกีย

สภายํ สาธุ สพฺภํ. (ย)

ดีในสภา ชื่อว่า สพฺภ

สมณานํ หิตา สามณฺณา. (ณฺย)

เกื้อกูลสมณะ ชื่อว่า สามณฺณ

ราชปุตฺตานํ สมฺภูโห ราชปุตฺตโก. (กณ)

หมู่แห่งราชบุตร ชื่อว่า ราชปุตฺตก

คามานํ สมฺภูโห คามตา. (ตา)

หมู่แห่งชาวบ้าน ชื่อว่า คามตา

ฐโม วีย ทิสฺสตีติ ฐมายิตตตํ. (อายิตตต)

ปรากฏเหมือนควันไฟ ชื่อว่า ฐมายิตตต

ทญฺจุ จานํ ทญฺจุลลํ. (ล)

ฐานะอันไม่ดี ชื่อว่า ทญฺจุลล

อภิขุฉา อสฺส ปกตํติ อภิขุฉาลุ. (อาล)

ผู้มีอภิขุฉาเป็นปกติ ชื่อว่า อภิขุฉาลุ

สุวณฺณน ปกตณฺติ สุวณฺณมโย. (มย)

ทำด้วยทอง ชื่อว่า สุวณฺณมย

๓. ภาวตัทธิต

ภาวตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถว่า “มี เป็น” ลงปัจจัย ๗ ตัว คือ ญย ตุต ตา ตุตฺน เณยฺย ณ กณฺ ฌน ภาว คัพฺพ เรียกว่า “ภาวตัทธิต” แปลว่า “ความมี ความเป็น” รูปสำเร็จส่วนมากเป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์

เช่น อโรคฺสฺส ภาวो อาโรคฺยํ. (ญย)

ความเป็นผู้ไม่มีโรค ชื่อว่า อาโรคฺย

ปัสสุลิกสฺส ภาวो ปัสสุลิกตฺตํ, ปัสสุลิกตา. (ตต, ตา)

ความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ชื่อว่า ปัสสุลิกตต, ปัสสุลิกตา

ปฺฤชฺชนสฺส ภาวो ปฺฤชฺชนตฺตณํ. (ตตฺน)

ความเป็นปฺฤชชน ชื่อว่า ปฺฤชฺชนตตฺน

อธิปติสฺส ภาวो อาธิปเตยฺยํ. (เณยฺย)

ความเป็นใหญ่ ชื่อว่า อาธิปเตยฺย

วิสมสฺส ภาวो เวสมํ. (ณ)

ความเป็นที่ไม่สม่ำเสมอ ชื่อว่า เวสม

รมณียสฺส ภาวो รามณียกํ. (กณ)

ความเป็นที่น่ายินดี ชื่อว่า รามณียก

๔. วิเศษตัทธิ

วิเศษตัทธิ คือ ตัทธิที่มีอรรถว่า “พิเศษ” ลงปัจจัย ๕ ตัว คือ
 ทร ตม อธิก อีย อัญ แทน วิเศษ คัพพ์ เรียกว่า “วิเศษตัทธิ” แปลว่า
 “พิเศษ, มากกว่า”

เช่น สพุเพ อิม ปาปา,

อยมิเมส วิเสสน ปาโปติ ปาปโตร. (ตร)

คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคนเลว,

บุคคลนี้เป็นคนเลวมากกว่าคนเหล่านี้ ชื่อว่า ปาปตร

ตโตปิ อธิโก ปาปตโม, ปาปสิโก, ปาปิโย, ปาปิญโจ.

(อธิก, อีย, อัญ)

คนเลวยิ่งกว่าคนนั้นอีก ชื่อว่า ปาปตม, ปาปสิก, ปาปิย, ปาปิญ

สพุเพ อิม วุฑฒา,

อยมิเมส วิเสสน วุฑโฒติ เชยโย, เชญโจ. (อีย, อัญ)

คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นผู้เจริญ,

คนนี้เป็นผู้เจริญพิเศษ กว่าคนเหล่านี้ ชื่อว่า เชยย, เชญ

สพุเพ อิม ปสตุถา,

อยมิเมส วิเสสน ปสตุถติ เสยโย, เสญโจ. (อีย, อัญ)

คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นผู้ประเสริฐ,

คนนี้เป็นผู้ประเสริฐพิเศษ กว่าคนเหล่านี้ ชื่อว่า เสยย, เสญ

๕. อัสนัตติตัทธิ

อัสนัตติตัทธิ คือ ตัทธิที่มีอรรถว่า “ผู้มี” ลงปัจจัย ๑๒ ตัว คือ วิ
 โส อิล ว อาล ส อิก อี ร วนตุ มนตุ ณ แทน อสตุติ (อส+อตุ) คัพพ์

เรียกว่า “อัสสัถิตัทธิ” แปลว่า “ของเขามีอยู่, ผู้มี”

เช่น เมธา อสฺส อตฺถิติ เมธาวิ. (วี)

ผู้มีปัญญา ชื่อว่า เมธาวิ

สุเมธา อสฺส อตฺถิติ สุเมธโส. (โส)

ผู้มีปัญญาดี ชื่อว่า สุเมธโส

ชฎา อสฺส อตฺถิติ ชฎิโล. (อิล)

ผู้มีชฎา (ผู้มีต้นท้าว) ชื่อว่า ชฎิล

เกสา อสฺส อตฺถิติ เกสโว. (ว)

ผู้มีผมดกดำ ชื่อว่า เกสว

วาจา อสฺส อตฺถิติ วาจาโล. (อาล)

ผู้มีวาจาไพเราะ ชื่อว่า วาจาล

ตโป อสฺส อตฺถิติ ตปสฺสี. (สี)

ผู้มีตบะ ชื่อว่า ตปสสี

ทณฺเฑ อสฺส อตฺถิติ ทณฺฑิกโก, ทณฺฑี. (อิก,อี)

ผู้มีไม้เท้า ชื่อว่า ทณฺฑิก, ทณฺฑี

มธุ อสฺส อตฺถิติ มธุโร. (ร)

ผู้มีความหวาน (ไพเราะ) ชื่อว่า มธุร

คุโณ อสฺส อตฺถิติ คุณฺวา. (วนฺตุ)

ผู้มีคุณ ชื่อว่า คุณฺวานฺตุ

สติ อสฺส อตฺถิติ สติมา. (มนฺตุ)

ผู้มีสติ ชื่อว่า สติมนฺตุ

สทฺธา อสฺส อตฺถิติ สทฺโธ. (ณ)

ผู้มีศรัทธา ชื่อว่า สทฺธ

๖. สังขยัตถัตติ

สังขยัตถัตติ คือ ตัถัตติที่มีอรรธว่า “เต็ม” ลงปัจจัย ๖ ตัว คือ ดิย
ถ ม จ อี ก หลังจากปกติสังขยา แทน ปุรณ ศัพท์ จึงเรียกว่า “สังข
ยัตถัตติ” สำเร็จเป็นปุรณสังขยา แปลว่า “เต็ม, ลำดับที่” และแทน ปริมาณ
ศัพท์ ที่อรรธว่า “เต็ม” เหมือนปุรณศัพท์ เป็นต้น

เช่น ทูวินัน ปุรโณ ทุตติโย. (ดิย)

เต็ม ๒ ชื่อว่า ทุตติ (ที่ ๒)

ตติณัน ปุรโณ ตตติโย. (ดิย)

เต็ม ๓ ชื่อว่า ตตติ (ที่ ๓)

จตุณัน ปุรโณ จตุตติโย. (ถ)

เต็ม ๔ ชื่อว่า จตุตติ (ที่ ๔)

ปณณัน ปุรโณ ปณจโม. (ม)

เต็ม ๕ ชื่อว่า ปณจม (ที่ ๕)

ฉนณัน ปุรโณ ฉนจโจ. (โจ)

เต็ม ๖ ชื่อว่า ฉนจจ (ที่ ๖)

เอกาทสนัน ปุรณี เอกาทสี. (อี)

เต็ม ๑๑ ชื่อว่า เอกาทสี (ที่ ๑๑)

เทว ปริมาณานิ เอตสฺสาติ ทฺวิโก. (ก)

หมวดมีปริมาณ ๒ ชื่อว่า ทฺวิก (หมวด ๒)

๗. อพยยัตถัตติ

อพยยัตถัตติ คือ ตัถัตติที่เป็นอพยยศัพท์ มีรูปคงที่ ลงปัจจัย ๕ ตัว
คือ กฺษตุตุ ธา โส ธา ถิ หลังจากนามและสัพพนาม

แทน วาร ศัพท์ แปลว่า “ครั้ง คราว วาระ”

แทน วิภาค ศัพท์ แปลว่า “แบ่ง แจก จำแนก”
 แทน ปการ ศัพท์ แปลว่า “ประการ” เป็นต้น

เช่น เอกสุมี วาเร ภูษชิตติ เอกภษตุตฺ. (ภษตุตฺ)

กินครั้งเดียว ชื่อว่า เอกภษตุตฺ

ทวิหิ วิภาเคหิ ทวิธา. (ธา)

โดยแบ่ง ๒ ส่วน ชื่อว่า ทวิธา

อุปาเยน วิภาเคน อุปายโส. (โส)

โดยจำแนกด้วยอุบาย ชื่อว่า อุปายโส

โส ปกาโร ตถา. (ถา)

ประการนั้น ชื่อว่า ตถา

โก ปกาโร กถิ. (ถิ)

ประการไร ชื่อว่า กถิ

จบ ตัทธิดกัณท์ที่ ๔

๕. อาขยาตกัณฑ์

อาขยาต = ฅาตุ+ปัจจัย+วิภัตติอาขยาต

อาขยาต คือ กิริยาศัพท์ที่แสดงกิริยาท่าทาง ยืน เดิน นั่ง นอน ตี๋ม กิน ทำ พุด คิด เป็นต้น มักเรียกว่า กิริยาอาขยาต

กิริยาอาขยาต มีส่วนประกอบ ๓ อย่าง คือ ฅาตุ ปัจจัย และ วิภัตติ

ฅาตุ ๘ หมวด

ฅาตุ คือ คำที่ทรงไว้ซึ่งอรรถกิริยา มีอรรถเป็นกิริยา เป็นรากของศัพท์อาขยาตและกิต

ฅาตุที่มีอรรถเป็นกิริยาอาการทางกายและวาจา ให้แปลอรรถว่า “การ” เช่น “ลี สเย ในการนอน, วจ วิยตุติยํ วาจายํ ในการกล่าว” เป็นต้น

ฅาตุที่มีอรรถเป็นภาวะหรือสภาวะธรรม ให้แปลอรรถว่า “ความ” เช่น “ภู สตุตตายํ ในความมี ความเป็น, จินต จินตตายํ ในความคิด” เป็นต้น

ในไวยากรณ์ ท่านลงวิภณปัจจัย ๑๓ ตัว แบ่งฅาตุเป็น ๘ คณะ ดังนี้

๑. ภูวาทิคณะ

ภู ฅาตุเป็นต้น ลง อ วิภณปัจจัย

ฅาตุ	อรรถ	แปลอรรถของฅาตุ	อาขยาต	แปลไทย
ภู	สตุตตายํ	ในความมี ความเป็น	ภวติ	ย่อมมี ย่อมเป็น
หุ	สตุตตายํ	ในความมี ความเป็น	โหติ	ย่อมมี ย่อมเป็น
ลี	สเย	ในการนอน	เสติ สยติ	ย่อมนอน

มร	มรณ	ในความตาย	มรติ	ย่อมตาย
ปจ	ปาเก	ในการหุง ต้ม แกง	ปจติ	ย่อมหุง ย่อมต้ม
ลภ	ลาภ	ในการได้	ลภติ	ย่อมได้
คมุ	คติมุหิ	ในการไป	คจฺจติ	ย่อมไป, ย่อมถึง
วจ	วิยตฺติยํ วาจายํ	ในการพูดชัดเจน	วจติ	ย่อมกล่าว
วส	นิวาเส	ในการอยู่	วสติ	ย่อมอยู่

๒. รุชาทิกณะ

รุช ธาตุเป็นต้น ลงนิคหิตอาคมหลังสระตัวแรก และลง อ วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถของธาตุ	อาชยาต	แปลไทย
รุช	อวารณ	ในการปิดกั้น	รฺนุชติ รฺนุเชติ	ย่อมปิด-กั้น
มฺจ	โมจเน	ในการปล่อย	มฺญจติ	ย่อมปล่อย
ภฺช	พฺยวหฺรณ	ในการกิน	ภฺญชติ	ย่อมกิน-บริโภค
ภฺท	วิทธารณ	ในการผ่า ทำลาย	ภฺนฺทติ	ย่อมผ่า-ทำลาย
ฉฺท	ทฺวิธการณ	ในการตัด	ฉฺนฺทติ	ย่อมตัด
ยฺช	โยเค	ในการประกอบ	ยฺญชติ	ย่อมประกอบ

๓. ทิวาทิกณะ

ทิว ธาตุเป็นต้น ลง ย วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถของธาตุ	อาชยาต	แปลไทย
ทิว	กීฬายํ	ในการเล่น	ทิวพฺพติ	ย่อมเล่น
ปท	คติมุหิ	ในการไป	อุปฺปชฺชติ	ย่อมเข้าไป

พุธ	อวคมเน	ในการตรัสรู้	พุชฌติ	ย่อมตรัสรู้
กุธ	โกเป	ในความโกรธ	กุชฌติ	ย่อมโกรธ
มน	ณาณ	ในความรู้	มณฺณติ	ย่อมรู้
สมุ	อุปสเม	ในความสงบ	สมฺมติ	ย่อมสงบ
ชน	ชนเน	ในการเกิด	ชายติ	ย่อมเกิด

๔. สุาติคณะ

สุ ฐาตุเป็นตัน ลง ณฺ ณา อุณา วิกรณปัจจย

ฐาตุ	อรรธ	แปลอรรธของฐาตุ	อาขยาด	แปลไทย
สุ	สวเน	ในการฟัง	สุโณติ สุณฺนาติ	ย่อมฟัง
หิ	คติมฺหิ	ในการไป	ปหิณาติ	ย่อมส่งไป
อป	ปาปุณฺเน	ในการถึง บรรลุ	ปาปุณฺนาติ	ย่อมถึง บรรลุ
สก	สตุตฺติมฺหิ	ในความสามารถ	สกุณฺณาติ	ย่อมอาจ สามารถ

๕. กิยาติคณะ

กิ ฐาตุเป็นตัน ลง นา วิกรณปัจจย

ฐาตุ	อรรธ	แปลอรรธของฐาตุ	อาขยาด	แปลไทย
กิ	ทพฺพวินิมเย	ในการซื้อ-ขาย	กิณฺนาติ	ย่อมซื้อ
ชิ	ชเย	ในการชนะ	ชินาติ	ย่อมชนะ
จิ	จเย	ในการสะสม	จินาติ	ย่อมสะสม
ณา	อวโพธเน	ในความรู้	ชานาติ	ย่อมรู้
ลฺล	เฉทเน	ในการตัด	ลฺลนาติ	ย่อมตัด

๖. กหาทิกณะ

คห ธาตุเป็นต้น ลง ปุ ป ญหา วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถของธาตุ	อาชยต	แปลไทย
คห	อุปาทาเน	ในการถือเอา	เพปุปติ คณหาติ	ย่อมถือเอา

๗. ตนาทิกณะ

ตณฺ ธาตุเป็นต้น ลง โอ ยิร วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถของธาตุ	อาชยต	แปลไทย
ตณฺ	วิตถารเ	ในความแผ่ไป	ตโนติ	ย่อมแผ่ไป
กร	กรณเ	ในการกระทำ	กโรติ กยิรติ	ย่อมกระทำ
สก	สตติมุหิ	ในความสามารถ	สกุโกติ	ย่อมสามารถ
อป	ปาปฺณเน	ในการถึง บรรลุ	ปโปติ	ย่อมถึง บรรลุ

๘. จุราทิกณะ

จฺร ธาตุเป็นต้น ลง เณ ฌย วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถของธาตุ	อาชยต	แปลไทย
จฺร	เญเย	ในการลัก ขโมย	โจเรติ โจรยติ	ย่อมลัก ขโมย
มนฺต	คฺตฺตภาสเน	ในการปรึกษา	มนฺเตติ มนฺตยติ	ย่อมปรึกษา
ปาล	รฺกฺขเน	ในการดูแล รักษา	ปาเลติ ปาลยติ	ย่อมดูแล รักษา
ฆณฺ	ฆณเ	ในการสืบท่อ	ฆาณฺเตติ ฆาณฺยติ	ย่อมสืบท่อ
วิท	ถาเณ	ในความรู้	เวเทติ เวทยติ	ย่อมรู้
คณ	สงฺขยาเน	ในการนับ	คณฺเตติ คณฺยติ	ยอมนับ
ตฺกฺก	จินฺตายํ	ในความคิด	ตฺกฺเกติ ตฺกฺกยติ	ย่อมคิด ตรึก
จินฺต	จินฺตายํ	ในความคิด	จินฺเตติ จินฺตยติ	ย่อมคิด

ธาตุ ๒ กลุ่ม

ธาตุทั้ง ๘ หมวดนั้น จัดเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. **อภัมมกธาตุ** ธาตุที่ไม่มีกรรม (คือไม่มองหาอรรถกรรม แต่มองหาอรรถของวิภัตติอื่นที่ไม่ใช่ทุติยา)

เช่น ภิกขุ สยเน เสติ. ภิกษุนอนบนที่นอน
 โส เคเห วสติ. เขาอยู่ในบ้าน

๒. **สภัมมกธาตุ** ธาตุที่มีกรรม (คือมองหากรรมอันเป็นอรรถของทุติยาวิภัตติเป็นต้น) แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ธาตุที่มี ๑ กรรม และธาตุที่มี ๒ กรรม

เช่น บุริโส กมมํ กโรติ. บุรุษกำลังทำซึ่งงาน
 โส คาโว คามํ เนติ. เขานำวัวทั้งหลายไปสู่บ้าน

เพิ่มกรรมให้ธาตุ

เมื่อลงอุปสรรคหน้าธาตุ จะทำให้ธาตุที่ไม่มีกรรม กลายเป็นธาตุมีกรรม

เมื่อลงการิตปัจจัยในอรรถเหตุ ๔ ตัว คือ เณ ฌย ฌาเป ฌาปย ข้างหลังธาตุ จะเป็นการเพิ่มการิตกรรมให้แก่ธาตุ ซึ่งจะได้ผลดังนี้

ทำให้ธาตุที่ไม่มีกรรม กลายเป็นธาตุมี ๑ กรรม

ทำให้ธาตุมี ๑ กรรม กลายเป็นธาตุมี ๒ กรรม

ทำให้ธาตุมี ๒ กรรม กลายเป็นธาตุมี ๓ กรรม

ปัจจัยในอาขยาต

ปัจจัย คือ ศัพท์สำหรับประกอบหลังธาตุ เพื่อกำหนดวาจก มี ๕ หมวด คือ

๑. **หมวดกัตตวาจก** ได้แก่ วิกรณปัจจัยประจำหมวดธาตุ ๑๓ ตัว คือ อ, - อ (เอ), ย, ญ, ณา อุณา, นา, ปุป ฌหา, โอ ยิริ, เณ ฌย

๒. **หมวดกัมมวาก** ได้แก่ ย ปัจจย หรือ ย ปัจจยที่มี อิ อี อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น อีย, อีย)

๓. **หมวดเหตุกัตตวาก** ได้แก่ การิตปัจจย ๔ ตัว คือ เณ ฌย ฌาเป ฌาปย

๔. **หมวดเหตุกัมมวาก** ได้แก่ การิตปัจจย ๔ ตัว คือ เณ ฌย ฌาเป ฌาปย และ ย ปัจจยที่มี อิ อี อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น ฌีย, ฌียย, ฌาปีย, ฌาปียย)

๕. **หมวดภาววาก** ได้แก่ ย ปัจจย และวิภัตติฝ่ายอััตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวณะ ทั้ง ๘ หมวด (รวมกันเป็น ยเต ยตฺ ยะถ ยตุถ ยิตฺถ ยา ยิสฺสเต ยิสฺสถ) รูป ยเต ในวัตตมานาวิภตติ จะมีใช้มากกว่า

ธาตุปัจจย ๓ กลุ่ม

ธาตุปัจจย คือปัจจยพิเศษ ๕ ตัว ที่รวมเข้ากับธาตุและนาม

๑. ปัจจย ๓ ตัว คือ ข ฉ ส ประกอบหลัง ดิซ คุป กิต มาน ธาตุเป็นอันเดียวกันกับธาตุ และมีการซ้อนพยัญชนะต้นธาตุพร้อมสระ

เช่น	ติดิคุขติ	ย่อมอดทน
	ชิคุฉุฉติ	ย่อมดำหนิ
	ติกิฉุฉติ	ย่อมเยียวยา
	วิมฺสติ	ย่อมทดลอง

๒. ปัจจย ๓ ตัวเดิม คือ ข ฉ ส ประกอบหลัง ภูช ฆส หร สุ ปา ธาตุเป็นต้น ป็นอันเดียวกันกับธาตุ และมีการซ้อนพยัญชนะต้นธาตุพร้อมสระในอรรด “ปรารธนาเพื่อ” หรือ “อยาก”

เช่น	พภูคุขติ	ย่อมปรารธนาเพื่อกิน (อยากกิน, หิว)
	ชิฆฉุฉติ	ย่อมปรารธนาเพื่อกิน (อยากดื่ม, กระหาย)

ชีสตัด	ย่อมปรารถนาเพื่อนำไป (อยากนำไป)
สุตสุต	ย่อมปรารถนาเพื่อฟัง (อยากฟัง)
ปิวาสดิ	ย่อมปรารถนาเพื่อดื่ม (อยากดื่ม)

๓. ปัจจัย ๒ ตัว คือ **อายุ** **อีย** ประกอบหลังนาม เป็นเหมือนธาตุ ใน
อรรถประพจน์เพียงดัง หรือ เหมือน

เช่น จิรายติ ย่อมประพฤติเหมือนข้าวอยู่
 ปรตติยติ ย่อมประพฤติเพียดังบุตร

วิภัตตอาขยาต

กาลาทิวเสน เอกตตาทิวเสน จ ธาตวตถํ วิภชนตีติ วิภตติโย.

วิภัติ คือ คำศัพท์ที่ประกอบอยู่หลังปกติธาตุต่อจากปัจจัย เพื่อทำหน้าที่จำแนกธาตุให้มีรูปศัพท์และความหมายต่างกันโดย กาล บท บุรุษ วณะ มี ๔๖ ตัว แบ่งเป็น ๘ หมวด หมวดละ ๑๒ ตัว ดังนี้

ตารางวิภัตติอาขยาต ๘ หมวด ๔๖ ตัว												
บท ๒	ปรัสสบท						อັตตโนบท					
	ปฺรุมบุรุษ		มฺชฌิมบุรุษ		อุตตมบุรุษ		ปฺรุมบุรุษ		มฺชฌิมบุรุษ		อุตตมบุรุษ	
	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
วจนะ ๒	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
วตฺตมานา	ติ	อนฺติ	ลี	ถ	มิ	ม	เต	อนฺเต	เส	วฺเท	เอ	มฺเท
ปญฺจมี	ตุ	อนฺตุ	หิ	ถ	มิ	ม	ตํ	อนฺตํ	สฺสํ	วฺโห	เอ	อามเส
สฺตตมี	เอยฺย	เอยฺยํ	เอยฺยาลิ	เอยฺยถ	เอยฺยามิ	เอยฺยาม	เอถ	เอวํ	เอโถ	เอยฺยวฺโห	เอยฺยํ	เอยฺยามฺเท
ปโรกฺษา	อ	อุ	เอ	ตฺถ	อํ	มฺท	ตถ	เร	ตฺถโถ	วฺโห	อี	มฺเท
หิยฺยตฺตนี	อา	อุ	โอ	ตฺถ	อํ	มฺทา	ตถ	ตฺถํ	เส	วฺหํ	อี	มฺทเส
อชฺชตฺตนี	อี	อุ	โอ	ตฺถ	อี	มฺทา	อา	อุ	เส	วฺหํ	อํ	มฺเท
ภวิสฺสฺสนี	สฺสฺติ	สฺสฺสนฺติ	สฺสฺสลิ	สฺสฺสถ	สฺสฺสามิ	สฺสฺสาม	สฺสฺสเต	สฺสฺสฺสนฺเต	สฺสฺสเส	สฺสฺสวฺเท	สฺสฺสํ	สฺสฺสามฺเท
กาลาปิฺตติ	สฺสฺสา	สฺสฺสํ	สฺสฺเส	สฺสฺสถ	สฺสฺสํ	สฺสฺสามฺทา	สฺสฺสถ	สฺสฺสลิ	สฺสฺสเส	สฺสฺสวฺเท	สฺสฺสํ	สฺสฺสามฺทเส

วิภัตติอาชยาดและคำแปล

๑. วัตตมานา ติ อนุติ สี ติ มิ ม,
เต อนุเต เส วุเห เอ มุเห.
แปลว่า “อยู่ ย่อม จะ กำลัง”
๒. ปัญจมี ตุ อนุตุ หิ ติ มิ ม,
ตํ อนุตํ สุสุ วุโห เอ อามเส.
แปลว่า “จง ขอจง ช่วย กรุณา โปรด...เกิด, เทอญ”
๓. สัตตมี เอยฺย เอยฺยํ เอยฺยาสี เอยฺยาย เอยฺยามี เอยฺยาม,
เอถ เอวํ เอโถ เอยฺยาวุโห เอยฺยํ เอยฺยามุเห.
แปลว่า “พึง ควร อาจ สามารถ น่าจะ”
๔. ปโรกขา อ อุ เอ ตถ อํ มุห,
ตถ เร ตโถ วุโห อี มุเห
แปลว่า “แล้ว” (อดีต ๓ วันขึ้นไป)
๕. หียยัตตนิ อา อุ โอ ตถ อํ มุหา,
ตถ ตถํ เส วุหํ อี มุหเส.
แปลว่า “แล้ว” “ได้...แล้ว” (อดีตเมื่อวาน)
๖. อัชชตนิ อี อุ โอ ตถ อี มุหา,
อา อุ เส วุหํ อํ มุเห.
แปลว่า “แล้ว” “ได้...แล้ว” (อดีตวันนี้)
๗. ภวิสสันตี สุสติ สฺสฺสนฺติ สุสฺสี สฺสฺสธ สุสฺสามิ สฺสฺสาม,
สุสฺเต สฺสฺสนฺเต สุสฺเส สฺสฺสวฺเห สุสํ สฺสฺสามุเห.
แปลว่า “จัก จะ” (อนาคตไม่จำกัด)
๘. กาลาติปัตติ สุสา สฺสํสุ สุเส สฺสธ สุสํ สฺสฺสามุหา,
สุสธ สฺสํสุ สุสเส สฺสวฺเห สุสํ สฺสฺสามุหเส.
แปลว่า “จัก...แล้ว” “จักได้...แล้ว” (อดีตล่วงเลยไปเปล่า)

จำแนกวิภัตติ ๘ หมวด โดยกาล ๓

กาล คือ ช่วงเวลาที่ทำกริยา มี ๓ กาล คือ ปัจจุบัน อดีต และ อนาคต
วิภัตติทั้ง ๘ หมวดนั้น แบ่งออกเป็น ๓ กาล ดังนี้

วัตตมานา	}	เป็นปัจจุบันกาล (กำลังทำ)
ปัญจมี		
สัตตมี		
ปโรกษา	}	เป็นอดีตกาล (ทำเสร็จแล้ว)
หิยัตถนี		
อชชตนี		
ภวิสสันตี		เป็นอนาคตกาล (ยังไม่ทำ)
กาลาติปัตติ		เป็นอนาคตกาลล่วงเลยไปกับอดีต (ไม่ได้ทำ)

ปัจจุบันกาล ๓

๑. ปัจจุบันใกล้จะเป็นอดีต ใช้วัตตมานาวิภัตติ แปลว่า “ย่อม” (หรือไม่แปลวิภัตติ)

เช่น กูโต นู ตว อาคจฉลิ.

ท่านมาจากที่ไหนหนอ

เทวมหานครโต อาคจฉามิ.

มาจากกรุงเทพมหานคร

๒. ปัจจุบันแท้ ใช้วัตตมานาวิภัตติ แปลว่า “อยู่, กำลัง”, ปัญจมี
วิภัตติ แปลว่า “จง ขอจง จงช่วย กรุณา โปรด...เถิด”, และสัตตมีวิภัตติ แปล
ว่า “พึง ควร อาจ สามารถ น่าจะ”

เช่น ภิกขุ ธมมํ เทเสติ.

ภิกษุแสดงอยู่ซึ่งธรรม, ภิกษุกำลังแสดงธรรม

ตฺวํ ปุณฺณํ กโรหิ.

ท่านจงทำซึ่งบุญ, เชิญท่านทำบุญ

อหํ สมาธิํ ภาเวยฺยามี.

เราสามารถเจริญสมาธิ, เราควรเจริญสมาธิ

๓. ปัจจุบันกาลอนาคต ใช้วัตตมานาวิภัตติ แปลว่า “จะ”

เช่น กุหิ คจฺฉลฺลิตฺติ. จะไปที่ไหน

อุตฺตรนคฺรํ คจฺฉามิ. จะไปอุดรธานี

อดีตกาล ๓

๑. อดีตที่ล่วงตั้งแต่ ๓ วันขึ้นไปโดยไม่มีกำหนด ใช้ปโรกขาวิภัตติ แปลว่า “แล้ว”

เช่น โส กิร ราชา พฺภว.

ได้ยินว่า เขาเป็นพระราชาแล้ว

เตนาห ภาควา.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแล้ว

๒. อดีตที่เพิ่งล่วงไปเมื่อวาน ใช้หิยัตตนิวิภัตติ แปลว่า “แล้ว”, ถ้ามี อ อาคมนำหน้า นิยมแปลว่า “ได้...แล้ว”

เช่น โส โอทนํ ปจา. เขาหุงข้าวแล้ว

โส คามํ อคฺฉจา. เขาได้ไปบ้านแล้ว

๓. อดีตที่เพิ่งล่วงไปในวันนี้ ใช้อัชชตนิวิภัตติ แปลว่า “แล้ว”, ถ้ามี อ อาคมนำหน้า นิยมแปลว่า “ได้...แล้ว”

เช่น มยํ ทานาทิณี ปุณฺณานิ กริมฺหา.

พวกเราทำแล้วซึ่งบุญมีทานเป็นต้น

ภิกขุ ปิณฑาย คามิ ปาวลิตี.

ภิกษุได้เข้าไปแล้วสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต

อนาคตกาล ๒

๑. อนาคตของปัจจุบัน ใช้ภวิสสันตวิภัตติ นิยมแปลว่า “จัก, จะ”

เช่น มยิ ธมฺมํ สุณิสฺสาม.

พวกเราจักฟังธรรม

กทา ปญจ สีลานิ สมาทียิสฺสธ.

เมื่อไรพวกท่านจักสมาทานศีล ๕

๒. อนาคตของอดีต คือในอดีตไม่ได้ทำเหตุไว้ในอนาคตจึงไม่สามารถมีได้ ใช้กาลาติปัตติภัตติ นิยมแปลว่า “จัก...แล้ว”, ถ้ามี อ อาคมนำหน้าแปลว่า “จักได้...แล้ว”

เช่น โส เจ ปจฺมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺสา,

อรหา ภวิสฺสา.

หากว่าเขาจักได้บวชในปฐมวัยแล้วไซ้,

จักเป็นพระอรหันต์แล้ว

ตารางแสดง วิภัตติ กาล บท บุรุษ วจนะ โยคะ

วัตตมานา เป็นปัจจุบัน แปลว่า อยู่ ย่อม จะ กำลัง

ฝ่าย	ปรสสบท		อัตตโนบท	
	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
วจนะ				
ปฐมบุรุษ : นาม	โส - ติ	เต - อนฺติ	โส - เต	เต - อนฺเต
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	ตวํ - ลี	ตุมฺहे - ถ	ตวํ - เส	ตุมฺहे - วฺเห
อุตตมบุรุษ : อมฺห	อหํ - มิ	มยํ - ม	อหํ - เอ	มยํ - มฺเห

ปรัสสบทนินยมเป็นกัตตุรูป อัตตโนบทนินยมเป็นกัมมรูป
 กิริยาที่เป็นปฐมบุรุษ ใช้ สุทธานาม ปฐมาวิภัตติ เป็นประธาน
 กิริยาที่เป็นมัชฌิมบุรุษ ใช้ ตุมห คัพห์ ปฐมาวิภัตติ เป็นประธาน
 กิริยาที่เป็นอุตตมบุรุษ ใช้ อมฺห คัพห์ ปฐมาวิภัตติ คัพห์เป็นประธาน
 วิภัตติ ๗ หมวดที่เหลือ นักศึกษาสามารถจำแนกได้ด้วยวิธีเดียวกันนี้

สัทพทมาลา

วัตตมานาวิภัตติ

ภูธาดุ กัตตุวาก (ย้อมมี ย้อมเป็น)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	ภวติ	ภวนติ	ภวเต	ภวานเต
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	ภวสิ	ภเวถ	ภวเส	ภวเวเห
อุตตมบุรุษ : อมฺห	ภวามิ	ภวาม	ภเว	ภวามเห

ภูธาดุ เหตุกัตตุวาก (ย้อมให้มี ให้เป็น เจริญ)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	ภาวติ	ภาวเณติ	ภาวยติ	ภาวยณติ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	ภาวสิ	ภาวเถ	ภาวยสิ	ภาวยถ
อุตตมบุรุษ : อมฺห	ภาวามิ	ภาวาม	ภาวยามิ	ภาวยาม

อนุப்புพะ ภูธัตถ์ กัมมวาทก (เสวย)

ฝ่าย	ปรัศสบท		อัดตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	อนญยติ	อนญยนติ	อนญยเต	อนญยन्เต
มัชฌิมบุรุษ : ตมฺห	อนญยสิ	อนญยถ	อนญยเส	อนญยวฺहे
อุตตมบุรุษ : อมฺห	อนญยามิ	อนญยาม	อนญเย	อนญยามฺहे

ภูธาดู เหตุก็มมวจาก (ให้มี ให้เป็น ให้เจริญ)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อັตตโนบท	
วณะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	ภาวียติ	ภาวียนติ	ภาวียเต	ภาวียนเต
มัชฌิมบุรุษ : ตมฺห	ภาวียสิ	ภาวียถ	ภาวียเส	ภาวียวฺहे
อุตตมบุรุษ : อมฺห	ภาวียามิ	ภาวียาม	ภาวียเ	ภาวียามฺहे

ตัวอย่างประโยคจาก ๕

๑. โส ปณฺหิโต ภวติ, เต ปณฺหิตา ภวานฺติ.
๒. ตํ ปณฺหิโต ภวสิ, ตุมฺहे ปณฺหิตา ภเว.
๓. อหํ ปณฺหิโต ภวามิ, มยํ ปณฺหิตา ภวาม.
๔. โส สมาริ ภาเวติ, เต สมาริ ภาเวณฺติ.
๕. ตํ สฬิ ภาเวสิ, ตุมฺहे ปณฺณ ภาเว.
๖. อหํ กุสํ ภาเวมิ, มยํ เมตตํ ภาเวม.
๗. เตน เวทนา อนฺนญฺติ, เตน เวทนาโย อนฺนญนฺติ.
๘. ตยา ทุกํ อนฺนญติ, ตุมฺहेหิ โสมนสฺสา อนฺนญนฺติ.
๙. มยา สุขํ อนฺนญติ, มมฺहेหิ โทมนสฺสเวทนาโย อนฺนญนฺติ.
๑๐. ปุคฺคเลน สมาริ ภาวีติ, ปุคฺคเลน สมารโย ภาวีณฺติ

๑๑. ตยา สมาธิ ภาวียติ,
ตุมุเหหิ สมาธโย ภาวียนติ
๑๒. มยา สมาธิ ภาวียติ,
อมุเหหิ สมาธโย ภาวียนติ.

ปัญจมีวิภัตติ

ปจธาดู กัตตุวาก (จงหุง จงตัม)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วณะ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	ปจตุ	ปจนตุ	ปจตัม	ปจนตัม
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	ปจ ปจาหิ	ปจถ	ปจสสุ	ปจวโห
อุตตมบุรุษ : อมุห	ปจามิ	ปจาม	ปจเ	ปจามเส

ปจธาดู เหตุกัตตุวาก (จงให้หุง จงให้ตัม)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วณะ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	ปาเจตุ	ปาเจนตุ	ปาจยตัม	ปาจยนตัม
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	ปาเจหิ	ปาเจถ	ปาจยสสุ	ปาจยวโห
อุตตมบุรุษ : อมุห	ปาเจมิ	ปาเจม	ปาจเย	ปาจยามเส

ปจธาดู กัมมวาก (จงหุง จงตัม)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วณะ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	ปจจตุ	ปจจนตุ	ปจียตัม	ปจียนตัม
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	ปจจ ปจจาหิ	ปจจถ	ปจียสสุ	ปจียวโห
อุตตมบุรุษ : อมุห	ปจจามิ	ปจจาม	ปจียเ	ปจียามเส

ปจธาดู เหตุกัมมวากจ (จงให้หุง จงให้ต้ม)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตรโนบท	
วณะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	ปาจียตุ	ปาจียนตุ	ปาจียตัม	ปาจียนตัม
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	ปาจียาหิ	ปาจียถ	ปาจียสสุ	ปาจียวโ
อุตตมบุรุษ : อมห	ปาจียามิ	ปาจียาม	ปาจีเย	ปาจียามเส

ประโยคทดลองแปล

๑. สูโท โอทนํ ปจตุ, ปจตัม.
ปจกา โอทนํ ปจนตุ, ปจนตัม.
๒. ตวํ โอทนํ ปจ, ปจาหิ, ปจสสุ.
ตุมเห โอทนํ ปจถ, ปจวโ.
๓. อหํ โอทนํ ปจามิ, ปजे. มยํ โอทนํ ปจาม, ปจามเส.
๔. อิมสฺมี ทิเน เช ตวํ มุทฺกํ โอทนํ ปจ.
๕. ตวํ เสว เตสํ ภตฺตํ ปจาหิ.
๖. สาทู ภนฺเต อธิวาเสถ, ยาคูํ เต ปจาเปมิ.
๗. มยํ โอทนญจ พุณฺณชนญจ สฺอุปญจ เอกโตว ปจาปยาม.
๘. ทายกา อารามิกภิกฺขุสฺส อาคนฺตฺกภิกฺขุสฺส จ ภิกฺขํ ปจยนตุ.
๙. สูเทน โอทโน ปจียตุ, ยาคู สฺฐิกาย ปจจตัม.
๑๐. สามีเกน สฺสทํ ปหฺรโต โอทโน ปจาปียตุ.
๑๑. น ปจามิ น ปาเจมิ น จินฺทามิ น เจทเย
ตํ มํ อภิญฺจนํ ญตฺวา สพฺพปาเปหิ อารตํ

(ช. ขา. ๒๗/๒๘๕/๓๒๔)

สัตตมวีวักตติ

คมุธาทุ กัตตฺตฺวากก (พึงไป ควรไป)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	คจฺजे คจฺเจยฺย	คจฺจํ คจฺเจยฺยํ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	คจฺजे คจฺเจยฺยาสี	คจฺเจยฺยายถ
อุตตมบุรุษ : อมฺห	คจฺजे คจฺเจยฺยามิ	คจฺเจยฺยาม

ฝ่าย	อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	คจฺเจถ	คจฺเจวํ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	คจฺเจถ	คจฺเจยฺยวาทฺโห
อุตตมบุรุษ : อมฺห	คจฺजे คจฺเจยฺยํ	คจฺเจยฺยามฺเห

คมุธาทุ เหตุกัตตฺตฺวากก (พึงให้ไป ควรให้ไป)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	คจฺจําเปยฺย	คจฺจําเปยฺยํ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	คจฺจําเปยฺยาสี	คจฺจําเปยฺยายถ
อุตตมบุรุษ : อมฺห	คจฺจําเปยฺยามิ	คจฺจําเปยฺยาม

คมุธาคู กัมมวาทก (พึงไป ควรไป)

ฝ่าย	อัตรโนบท	
วณะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	คจฉิเยถ	คจฉิเยริ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	คจฉิเยโถ	คจฉิเยยฺยาจฺวโห
อุตตมบุรุษ : อมฺห	คจฉิเยยฺยํ	คจฉิเยยฺยามเห

คมุธาคู เหตุกัมมวาทก (พึงให้ไป ควรให้ไป)

ฝ่าย	อาเทศอัตรโนบท เป็นปรัสสบท	
วณะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	คจฉาปีเยยฺย	คจฉาปีเยยฺยํ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	คจฉาปีเยยฺยาลิ	คจฉาปีเยยฺยาล
อุตตมบุรุษ : อมฺห	คจฉาปีเยยฺยามิ	คจฉาปีเยยฺยาม

ประโยคทดลองแปล

๑. โส คามํ คจฺเจยฺย,
เต คามํ คจฺเจยฺยํ.
๒. ตวํ อตฺตโน คามํ คจฺเจยฺยาลิ,
ตุมฺเห อตฺตโน คามํ คจฺเจยฺยาล.
๓. อหํ อรณฺณํ วา นทึ วา คจฺเจยฺยามิ,
มยํ อรณฺณํ วา นทึ วา คจฺเจยฺยาม.
๔. น หิ เอเตหิ ยานะหิ คจฺเจยฺย อคตํ ทิสํ
ยถาตฺตนา สุทฺถเตน ทนฺโต ทนฺเตน คจฺจติ.

(ขุ.ธ. ๒๕/๓๒๓/๗๒)

ปโรทวาทิตติ

พฐธาดุ กัตตุวาก (กล่าวแล้ว, พูดแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วณะ	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	อาห	อาหุ อาหิสฺ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	อาเห	อาหิตถ
อุตตมบุรุษ : อมฺห	อาหํ	อาหิมฺห

ปโรทวาทิตติ มีใช้น้อย จึงแสดงไว้เท่านั้น

ประโยคทดลองแปล

๑. เย ธมฺมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห
เตสญจ โย นิโรธํ จ เอวํ วาที มหาสมฺมโน. (ขุ.อป. ๓๒/๒๘๖)
๒. มาตาเปตฺติภริ ชนฺตํ กุเล เชฏฺฐจาปจายินํ.
สณฺหํ สชิลสมฺภาสํ เปสฺสญฺญยุปฺปหายินํ.
มจฺเจววินเย ยุตฺตํ สจฺจํ โกธากิภฺนํ.
ตํ เว เทวา ตาวตีสํ อาหุ สปฺปรีโส อิติ. (สํ.ส. ๑๕/๒๕๗)

หิยัตตนีวิภัตติ

วจธาดุ กัตตุวาก (กล่าวแล้ว, พูดแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วณะ	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	อวจา	อวจุ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	อวจ อวโจ	อวจุตถ
อุตตมบุรุษ : อมฺห	อวจ อวจํ	อวจมฺหา

หิยัตตนีวิภัตติ มีใช้น้อย จึงแสดงไว้เท่านั้น

อักษบตนิวิภัตติ

กรธาดตุ กัตตุวากจ (ทำลั้ว ทำลั้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	อกาลิ อกริ กริ	อกรีสสุ อกัสมุ อกรุ อกาสมุ กรีสสุ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	อกาลิ อกริ กริ	อกาลิตถ อกริตถ กริตถ
อุตตมบุรุษ : อมห	อกาลิ อกริ กริ	อกาลิมห อกริมห กริมห

กรธาดตุ กัมมวากจ (ทำลั้ว, ทำลั้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	อกรียิ	อกรียิสสุ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	อกรียิ	อกรียิตถ
อุตตมบุรุษ : อมห	อกรียิ	อกรียิมห

ประโยคทดลองแปล

๑. โส โรทิตวา ปรีเทวิตวา ปีตุ สรีริกัจจ อกาลิ.

๒. ปณทิตา จิตตมตฺตโน อุกฺกํ อกัสมุ.

๓. อกาลิ สตถุ วจนํ ยถา มํ โอรทํ ชินอ.

(ขุ.เถร. ๒๖/๖๒๖)

๔. จนนทราควิตฺโต โส ภิกขุ ปณณณวา อิตฺ.

อชฌคา อมตํ สนฺตี นิพพานํ ปทมจจุตํ.

(ขุ.ส. ๒๕/๒๐๖)

ภวิสสันตวิภัตติ

สุธาดุ กัตตฺวาจก (จักฟัง)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	สุณิสฺสติ	สุณิสฺสนติ	สุณิสฺสเต	สุณิสฺสนเต
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	สุณิสฺสสิ	สุณิสฺสส	สุณิสฺสเส	สุณิสฺสวहे
อุตตมบุรุษ : อมฺห	สุณิสฺสามิ	สุณิสฺสาม	สุณิสฺสํ	สุณิสฺสามเห

กาลาติปัตติวิภัตติ

กรธาดุ กัตตฺวาจก (จักได้ทำแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ปฐมบุรุษ : นาม	อกริสฺส	อกริสฺสํสุ	อกริสฺส	อกริสฺสิสุ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมห	อกริสฺเส	อกริสฺส	อกริสฺสเส	อกริสฺสวहे
อุตตมบุรุษ : อมฺห	อกริสฺสํ	อกริสฺสามเห	อกริสฺสิ	อกริสฺสามเหเส

ประโยคทดลองแปล

๑. สทฺทํ อนิทฺสฺสนํ สปปญฺหิํ สุณิ วา สุณฺนาติ วา สุณิสฺสติ วา.
๒. โส เจ หิยุโย กมฺมุนฺตํ อกริสฺส, อชฺช กหาปณานิ อลภิสฺส.
๓. สเจ อิทานิ อนฺเสนํ กริสฺสํ, อายติมฺปิ ทูลลภสฺสุโข ภวิสฺสามิ.

ธาดุคณเณอื่นจากภวาทิกณะ นักศึกษาสามารถจำแนกตามวิธีเช่นนี้ จะต่าง
กันบ้าง เพียงการลงปัจจัยประจำหมวดธาดุแต่ละหมวด และการเปลี่ยนแปลงรูป
ของธาดุด้วนนั้นๆ เท่านั้น

ตัวอย่างกริยาอาขยาตที่มีใช้มาก

ภาวาทิคณะ

ภาวติ ภาวนติ	ย่อมมี-เป็น	พฐุหิ พฐุถ	จงบอก-กล่าว
โหติ โहनติ	ย่อมมี-เป็น	อิจุเจติ เอสติ	ย่อมปรารภนา
ภาวตุ ภาวนตุ	จงมี-เป็น	สญญมติ	ย่อมสำรวจ
โหตุ โहनตุ	จงมี-เป็น	อจฺจติ อฺปาสติ	ย่อมเข้าอยู่
อโหสิ อเหสุ	ได้มี-เป็นแล้ว	อนฺโกติ	ย่อมเสวย
ภเว ภเวยย	พึงมี-เป็น	ลภติ ลภนติ	ย่อมได้
ลียา ลียํ	พึงมี-เป็น	อลภิ อลภีสุ	ย่อมได้
ลภิสฺสติ	จักได้	วจติ วจนติ	ย่อมกล่าว
วฺจฺจติ วฺจฺจเต	ย่อมถูกกล่าว	อโวจ	ได้กล่าวแล้ว
วสติ วสนติ	ย่อมอยู่	วจฺจติ วจฺจามิ	ย่อมอยู่
โรทติ โรทนติ	ย่อมร้องให้	คจฺจติ คจฺจนติ	ย่อมไป
คจฺจ คจฺจahi	จงไป	วหติ วहनติ	ย่อมนำไป
อคฺมาสิ	ได้ไปแล้ว	อชฺฌคา	บรรลุแล้ว
ซีรติ ซีรนติ	ย่อมแก้	อกุโอสติ	ย่อมดำ
อกุโอกฺจนิ	ได้ดำแล้ว	อกุโกลิ	ได้ดำแล้ว
อธิวาเสตุ	จงรับ	มรติ มียฺยติ	ย่อมตาย
เทเสตุ	จงแสดง	ปสฺสติ ปสฺสนติ	ย่อมดู-เห็น
นีสิตติ	ย่อมนั่ง	ทกฺขติ ทกฺขนติ	ย่อมดู-เห็น
นีสิตฺถิ นีสิตฺถีสุ	นั่งแล้ว	ยชติ ยชนติ	ย่อมบูชา
วชฺเชติ วชฺชติ	ย่อมกล่าว	วเทติ วทติ	ย่อมกล่าว
วเทมิ วทามิ	ย่อมกล่าว	จลติ จญฺจลติ	ย่อมหวนไหว

ตุทติ ตุนนติ	ย้อมทิมแทง	ฌายติ ฌายนติ	ย้อมคิด-เพ่ง
อุททิสติ	ย้อมสวด	ปวิสติ ปวิสนติ	ย้อมเข้าไป
ลิขติ ลิขนติ	ย้อมขีดเขียน	มุสติ มุสนติ	ย้อมสั้มผัส
เสติ เสนติ	ย้อมนอน	ปวิตติ ปวิตนติ	ย้อมดื่ม
สยติ สยนติ	ย้อมนอน	ติฏฺจติ ติฏฺจนติ	ย้อมตั้งไว้
อตฺถิ สนติ	ย้อมมี	อตฺถุ สนตุ	จงมี
อสฺส อสฺสุ	พึงมี-เป็น	หนฺติ หนฺติ	ย้อมเบียดเบียน
อาห อาหุ	กล่าวแล้ว	หฺนฺยติ หฺนฺยเต	ย้อมถูกฆ่า
ชหาติ ชหนฺติ	ย้อมสละ	ททาติ ททนฺติ	ย้อมให้
เทติ เทนฺติ	ย้อมให้	ทชฺชา ทชฺชํ	พึงให้ ควรให้
อทาสิ อทฺสु	ได้ให้แล้ว	นิเรติ นิเรนฺติ	ย้อมฝังไว้

รูปาทิกณะ

รฺนฺธติ รฺนฺธนฺติ	ย้อมปิด-กั้น	จฺินฺทติ จฺินฺทนฺติ	ย้อมตัด
ยฺญชติ ยฺญชนฺติ	ย้อมประกอบ	ภฺญชติ ภฺญชนฺติ	ย้อมกิน
มฺญจติ มฺญจนฺติ	ย้อมปล่อย-พ้น	ลฺญจติ ลฺญจนฺติ	ย้อมรด

ทิวาทิกณะ

ทฺิพฺพติ ทฺิพฺพนฺติ	ย้อมรุ่งเรือง	ลฺิพฺพติ ลฺิพฺพนฺติ	ย้อมเย็บ
อุปฺปชฺชติ	ย้อมอุบัติ-เกิด	พฺุชฺฌติ พฺุชฺฌนฺติ	ย้อมตรัสรู้
ยฺุชฺฌติ ยฺุชฺฌนฺติ	ย้อมต่อสู้	กฺุชฺฌติ กฺุชฺฌนฺติ	ย้อมโกรธ
สนฺนยฺุหติ	ย้อมผูกมัด	มฺนฺยติ มฺนฺยนฺติ	ย้อมรู้
สมาทฺิยติ	ย้อมสมาทาน	สฺมมฺติ สฺมมฺนฺติ	ย้อมสงบ
กฺุปฺปติ กฺุปฺปนฺติ	ย้อมโกรธ	ชฺายติ ชฺายนฺติ	ย้อมเกิด

สวาทิคณะ

สุณาทิ สุโณติ	ย่อมฟัง		ปหิณาทิ	ย่อมส่งไป
อาวุณาทิ	ย่อมสำรวจ		มิโนติ มินนุติ	ย่อมใส่ไว้
ปาปุณาทิ	ย่อมบรรลु		สกุณุณาทิ	ย่อมสามารถ

กียาทิคณะ

วิกุกิณาทิ	ย่อมขาย		ชินาทิ ชินนุติ	ย่อมชนะ
จินาทิ จินนุติ	ย่อมก่อ-สะสม		ชานาทิ ชานนุติ	ย่อมรู้
วิชานาทิ	ย่อมรู้แจ้ง		วิชานียา วิชณฺญา	พึงรู้แจ้ง
สมชานิ สณฺชานิ	รู้ดีแล้ว		อณฺณาลิ	ได้รู้แล้ว
มินาทิ มินนุติ	ย่อมนับถือ		ลุนาทิ ลุนนุติ	ย่อมตัด-เด็ด
ธุนาทิ ธุนนุติ	ย่อมหว่านไหว		คณฺหติ คณฺหาติ	ย่อมถือเอา
คยฺหติ คยฺहनฺติ	ย่อมถูกถือเอา		คณฺหิ คณฺหิสฺสุ	ถือเอาแล้ว
อคฺคฺเหลฺลิ	ได้ถือเอาแล้ว		อฺคฺคฺคณฺหาติ	ย่อมถือเอา

ตนาทิคณะ

ตโนติ ตโนนุติ	ย่อมแผ่ไป		กโรติ กโรนุติ	ย่อมทำ
กฺุพฺพนฺติ	ย่อมทำ		กฺุรุเต	ย่อมทำ
กเร กเรยฺย	พึงทำ ควรทำ		กยิรา กยิราถ	พึงทำ ควรทำ
อกาสิ อกาสฺ	ได้ทำแล้ว		อกริ อกริสฺสุ	ได้ทำแล้ว
กริสฺสุ อกิสฺ	ได้ทำแล้ว		กาหติ กาहनฺติ	จักทำ
กริสฺสติ กริสฺส	จักทำ		อภิสงฺขโรติ	ย่อมปรุงแต่ง
ปปฺโปติ ปปฺโปนฺติ	ย่อมบรรลุ		สโกติ สโกนฺติ	ย่อมสามารถ

จฺรทกคณะ

โจเรติ โจเรนติ	ย่อมลัก-ขโมย	โจรยติ โจรยนติ	ย่อมลัก-ขโมย
จินฺเตติ จินฺตยติ	ย่อมคิด	จินฺเตสิ จินฺตยิ	คิดแล้ว
มนฺเตติ มนฺตยติ	ย่อมปรึกษา	ปาเลติ ปาลยติ	ย่อมรักษาไว้
ฆาณฺเติ ฆาณฺยติ	ย่อมสืบต่อ	เวเทติ เวทยติ	ย่อมรู้
คณฺเติ คณฺยติ	ย่อมนับ	คณฺเติ คณฺยติ	ย่อมนับ

ธตฺตปจยจันตคณะ

ติติกฺขติ	ย่อมอดกลั้น	ชิตฺจฺจติ	ย่อมคั่นครอง
ติกฺกฺจติ	ย่อมเยียวยา	วิกฺกฺกฺจติ	ย่อมเยียวยา
วิมฺสติ	ย่อมทดลอง	พฺรฺกฺกฺขติ	ย่อมปรารภนาเพื่อกิน
ชิตฺจฺจติ	ย่อมปรารภนาเพื่อกิน	ชิตฺคฺสติ	ย่อมปรารภนาเพื่อกิน
สฺสฺสฺสติ	ย่อมปรารภนาเพื่อฟัง	ปิวาสติ	ย่อมปรารภนาเพื่อดื่ม
วิชิตฺคฺสติ	ย่อมปรารภนาเพื่อชนะ		

นามปจยจันตคณะ

สมฺทุกฺทายติ	ทำตัวดุจสมุท	ปพฺพฺตายติ	ทำตัวเช่นภูเข
ธฺมฺมายติ	ทำเหมือนคว้น	จตฺตฺยติ	ทำเหมือนร่วม
ปฺตฺตฺยติ	ทำเหมือนบุตร	ปตฺตฺยติ	ต้องการบาตร
วตฺถฺยติ	ต้องการผ้า	ปริกฺขารฺยติ	ต้องการบริขาร
จีวฺรฺยติ	ต้องการจีวร	ปฏฺยติ	ต้องการผ้า
ธฺนฺยติ	ต้องการทรัพย์	ปฺตฺตฺยติ	ต้องการบุตร
จิรฺยติ	ประพฤติช้าอยู่		

คำแปลภาษาไทยนั้น นักศึกษาสามารถใช้สำนวนการแปลได้หลายนัย แม้จะแปลต่างกันก็ขอให้ให้ความหมายเดียวกัน เวลาแปลพระไตรปิฎกจะได้ไม่ติดอยู่เพียงสำนวนเดียว ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อคนผู้มีอัธยาศัยต่างกัน

กิริยาบทอื่นนอกจากนี้ สามารถหาอุทาหรณ์ได้จากหนังสือว่าด้วยเรื่อง ธาตุและกิริยาทั่วไป เช่น คัมภีร์ธาตุวัตตสังคหะ หนังสือรวมบทกิริยาอาขยาต และอาขยาตกัณฑ์ในไวยากรณ์อื่นๆ เป็นต้น

โปรดจำไว้ว่า บทกิริยาอาขยาตในประโยคบาลี จะมี บุรุษ และ วจนะ ตรงกับบทประธานที่เป็น นามศัพท์ ตมฺหศัพท์ และ อมฺห คัพท์เสมอ

จบ อาขยาตกัณฑ์ที่ ๕

๒. **กิตปัจจัย** คือ ปัจจัยที่ (ให้เพิ่มจำนวนตามปทรูปลัทธิ) มี ๗๕ ตัว
คือ ณ อ ฌว ตุ อาวิ ฐ รตฺถ ริดฺ ราชฺ กุวิ รมฺม ณี รุ ฌก ร อิตฺติ

วิธี ย อิน ช กตฺ ตุก อิก ณี ฆณฺ ญตฺ มาน อาน ญ มิ มนฺ ถ ม ล ย
 ยาน ลาน ล ฤ ตฺติม ฌิม อานิ ตฺรณฺ ฌิตฺต ตฺติ ฌ จ ฐ ท อิทฺท ก
 อร อล อม ตฺ ทู อีวร ฐร ญ นฺ อุตฺต นฺต อิตฺ การ (รูปสำเร็จเป็นนาม
 กิต) เป็นต้น, และ ต ตวนฺตฺ ตาวี ตเว ตํ ตุน ตวาน ตวา มาน อนฺต
 (รูปสำเร็จเป็นกิริยากิต)

วิภัตติ

วิภัตติ ก็เป็นวิภัตติ ๑๔ ตัว ที่แบ่งการกะ ๖ และวณะ ๒ อย่างเดียวกัน
 ทั้งใน นาม สมาส ดัทธิต และ กิต นั่นเอง

กิต ๒ ประเภท

กิต เมื่ออาศัยกลุ่มปัจจัยเป็นตัวแบ่ง และผ่านวิธีการปรับเปลี่ยนครบ
 ถ้วนทุกขั้นตอนแล้ว มีบทสำเร็จเป็น ๒ ประเภท คือ นามกิต และ กิริยากิต

๑. นามกิต คือ ศัพท์กิตที่มีรูปสำเร็จเป็นสุทธานามบ้าง คุณนามบ้าง

๒. กิริยากิต คือ ศัพท์กิตที่มีรูปสำเร็จเป็นกิริยา

นามกิตและกิริยากิตทั้ง ๒ เมื่อผ่านสาธนะ ๗ อันเป็นกระบวนการสร้าง
 คำศัพท์ให้สำเร็จ โดยผสมผสานอรรถของธาตุ อรรถของปัจจัย และอรรถของ
 วิภัตติ ให้เข้ากันอย่างลงตัว ตามขั้นตอน ๓ ขั้น ดังนี้

กิต ๓ ขั้นตอน

ขั้นตอนที่ ๑ เริ่มจากนำปกติธาตุที่มีอรรถเป็นกิริยาทั้ง ๘ หมวด มาตั้ง
 ไว้แล้ว นำปัจจัยที่กำหนดจาก ๕ หมวด มาประกอบเข้ากัน ลงท้ายด้วยวิภัตติ
 อาขยาตที่กำหนด กาล บท บุรุษ และวณะ

เช่น พุช+ย+ติ = พุชฺฌติ ย่อมตรัสรู้

ขั้นตอนที่ ๒ นำปกติธาตุเดียวกันกับกิริยาอาขยาตมาตั้งไว้แล้ว นำปัจจัย

ที่กำหนดกาล รวมกันเข้าโดยการประกอบอรรถวิภัตติในนามให้สำเร็จเป็นสถานะ ๗ มีกัตตุสถานะเป็นต้น อันเป็นขั้นตอนของกิต

เช่น พุธ+ต = พุทุธ ผู้ตรัสรู้

ขั้นตอนที่ ๓ นำเอา พุทุธ ที่สำเร็จมาจากวิธีของกิต ส่งไปเป็นนาม เพื่อเตรียมประกอบวิภัตติในนาม

เช่น พุทุธ+ลิ = พุทุโธ พระพุทธเจ้า

วิธีการสร้างคำศัพท์ทั้ง ๓ ขั้นตอนนั้น จะปรากฏสถานะที่เป็นฐานะของ บทสำเร็จตามอรรถของวิภัตตินาม ๗ อย่าง ดังนี้

สถานะ ๗

สถานะ คือ วิธีสร้างคำศัพท์ที่ถูกกำหนดด้วยอรรถของวิภัตตินาม มี ๗ อย่าง คือ กัตตุสถานะ กัมมสถานะ ภาวสถานะ กรณสถานะ สัมปทานสถานะ อปาทานสถานะ และ อธิกรณสถานะ

๑. กัตตุสถานะ ผู้ทำกิจด้วยตนเองหรือให้ผู้อื่นทำ รูปสำเร็จจัดเป็น กัตตุและเหตุกัตตุ แปลว่า “ผู้” เป็นต้น

เช่น พุชฌตติ พุทุโธ

ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า พระพุทธเจ้า

ททตติ ทายโก

ผู้ให้ ชื่อว่า ทายก

๒. กัมมสถานะ ผู้ที่ถูกกระทำ รูปสำเร็จจัดเป็นกัมมะและเหตุกัมมะ แปลว่า “ผู้ถูก, ผู้อันเขา, ผู้ที่เขา” เป็นต้น

เช่น มาตาปิตุหิ ธริยตติ ธิตา.

ธิตาที่มารดาบิดาคุ้มครอง ชื่อว่า ธิตา

สียเต พนธียตติ สีส.

อวัยวะอันคอผูกไว้ ชื่อว่า ศีรษะ

๓. ภาวสถานะ สิ่งที่สำคัญว่าเป็นกิริยาอาการหรือสภาวะตามปกติ รูปสำเร็จเป็นภาวะ แปลว่า “การ, ความ” เป็นต้น

เช่น จชชเต จชนํ วา จาโค.
การสละ ชื่อว่า จาคะ
รชชเต รชนํ วา ราโค.
ความกำหนด ชื่อว่า รากะ

๔. กรณสถานะ อุปกรณ์ช่วยทำกิริยา รูปสำเร็จเป็นกรณะ แปลว่า “เป็นเครื่อง, เป็นเหตุ” เป็นต้น

เช่น วิเนติ เอเตนาติ วินโย.
ธรรมเป็นเครื่องแนะนำ จึงชื่อว่า วินัย
ปชชเต อนেনาติ ปาโท.
ทำเป็นเครื่องช่วยไป จึงชื่อว่า บาท

๕. สัมปทานสถานะ ผู้รับจากกิริยา รูปสำเร็จเป็นสัมปทานะ แปลว่า “ผู้ที่เขาให้, ผู้รับ” เป็นต้น

เช่น สมฺมา ปกาเรน ททาติ อสุสาติ สมฺปทานํ.
ผู้รับสิ่งที่เขาให้ทุกประการ ชื่อว่า สัมปทาน

๖. อปาทานสถานะ เขตที่ถูกละทิ้งไป รูปสำเร็จเป็นอปาทานะ แปลว่า “เป็นที่, เป็นเขต” เป็นต้น

เช่น ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโว.
สถานที่เริ่มต้น ชื่อว่า ปภาวะ (เขตเริ่มต้น)

๗. อธิกรณสถานะ สถานที่หรือกาลเวลาของกิริยา รูปสำเร็จเป็นโอกาสะ (ที่ว่าง) ภูมมะ (ที่อยู่ประจำ) อธิกรณะ (ที่ตั้ง) อาธาระ (ที่รองรับ) แปลว่า “เป็นที่, เป็นเวลา” เป็นต้น

เช่น สยติ เอตถาติ สยณั.
 ที่เป็นที่นอน จึงชื่อว่า สยณะ (เป็นที่นอน)
 รมติ เอตถาติ รตติ.
 เวลาที่เขายินดี จึงชื่อว่า รัตรี (เป็นเวลายินดี)

ตัวอย่างนามกิต

นามกิต	ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติ	คำแปล
ลิสฺโส	สาส+ณฺย+ลิ	ศิษย์
กิจจํ	กร+ริจฺจ+ลิ	กิจ
มาลาการโ	มาลา+กร+ณ+ลิ	นายมาลาการ
ธมฺมธโร	ธมฺม+ธฺร+อ+ลิ	ผู้ทรงธรรม
การโก	กร+ณฺว+ลิ	ผู้กระทำ, นายช่าง
กตฺตา	กร+ตฺ+ลิ	ผู้กระทำ
ภยทสฺสาวี	ภย+ทิส+อาวี่+ลิ	ผู้เห็นภัย, ผู้เห็นว่าเป็นภัย
สตุถา	สาส+รตฺถ+ลิ	พระศาสดา, ผู้ปราศสอน
ปิตา	ปา+ริตฺ+ลิ	บิดา
มาตา	มาน+ราตฺ+ลิ	มารดา
สยมฺภู	สยฺ+ภู+กวิ+ลิ	พระสยัมภู
ธมฺโม	ธฺร+รฺมฺม+ลิ	ธรรมะ, ทรงไว้ซึ่งสภาวะนั้นๆ
พฺรหฺมจารี	พฺรหฺม+จฺร+ณี่+ลิ	ผู้ประพฤติพรมจรรย์
โฆสนา	ฆฺส+ยฺ+อา+ลิ	การประกาศ
ภวปารคฺค	ภว+ปาร+คฺม+ฐ+ลิ	ผู้ถึงฝั่งแห่งภพ
ภีรฺโก	ภี+รฺอาคฺม+ณฺก+ลิ	ผู้ขลาดกลัว
สโฆ	ลํ+หน+ร+ลิ	พระสงฆ์, ผู้พร้อมเพรียงกัน
อุทฺธิ	อุท+ธฺา+อิ+ลิ	มหาสมุทร, ทรงไว้ซึ่งน้ำ
สุติ	สุ+ติ+ลิ	การฟัง, เสียง

กิริยา	กร+วิริย+อา+ติ	กิริยา, อาการที่ควรทำ
ชีโน	ชี+อิน+ติ	ผู้ชนะ
ทุกริ	ทุ+กร+ช+ติ	อันใครๆทำได้ยาก
พุทฺธ	พุธ+ต+ติ	ผู้ตรัสรู้, ผู้ให้ตรัสรู้
อาคนตุโก	อา+คมุ+ตฺก+ติ	อาคันตุกะ, ผู้มาเยือน
คมิโก	คมุ+อิ+ก+ติ	ผู้ควรไป, คนเดินทาง
อการโร	อ+การ+ติ	อักษร

ตัวอย่างกิริยาภิต

กิริยาภิต	ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติ	คำแปล
ทาทพฺพ	ทา+ตพพ+ติ	พึงให้, ควรให้
ทานีย	ทา+อนีย+ติ	พึงให้, ควรให้
ณาเตยฺย	ณา+เตยฺย+ติ	พึงรู้, ควรรู้
คโต	คมุ+ต+ติ	ไปแล้ว
หุตฺวา	หุ+ตฺวาน+ติ	บูชาแล้ว
หุตาวี	หุ+ตาวี+ติ	บูชาแล้ว
กาตเว	กร+ตเว+ติ	เพื่อทำ
กาตุ	กร+ตุ+ติ	เพื่อทำ
กาตุน	กร+ตุน+ติ	เพื่อทำ
กตฺวาน	กร+ตฺวาน+ติ	ทำแล้ว
กตฺวา	กร+ตฺวา+ติ	ทำแล้ว
คจฺจมาโน	คมุ+มาน+ติ	ไปอยู่, เมื่อไป
คจฺจนฺโต	คมุ+อนฺต+ติ	ไปอยู่, เมื่อไป

ตัวอย่างศัพท์ภิตที่มีใช้มาก

เตกาลิกะ กิจจคณะ

ภวิตพุพฺ	พฺงมี พฺงเป็น	ภวนียํ	พฺงมี พฺงเป็น
อภิวิตพุโพ	พฺงครอบงำ	อภิวานียโย	พฺงครอบงำ
อาสิตพุพฺ	พฺงเข้าไป	อาสนียํ	พฺงเข้าไป
สยิตพุพฺ	พฺงนอน	สยณียํ	พฺงนอน
อติสยิตพุโพ	คฺวรนอนให้มาก	อติสยณียโย	พฺงนอนให้มาก
ปฏฺปิขชิตพุโพ	พฺงปฏิบัติ	ปฏฺปิขชณียโย	พฺงปฏิบัติ
พฺขุฉิตพุโพ	พฺงตรัสรู้	พฺขุฉณียโย	พฺงตรัสรู้
โสิตพุโพ สฺถิตพุโพ	พฺงฟัง	สวณียโย	พฺงฟัง
กตตพุพฺ กาดพุพฺ	พฺงทำ	กรณียโย กรณียํ	พฺงทำ
ภริตพุโพ	พฺงเลี้ยง	ภรณียโย	พฺงเลี้ยง
คเหตพุโพ	พฺงถือเอา	คหณียโย	พฺงถือเอา
รมิตพุโพ	น่ำรึนรมย์	รณณียโย	น่ำรึนรมย์
ปตฺตพุโพ	พฺงบรรลุ	ปาปณียโย	พฺงบรรลุ
คนฺตพุโพ	พฺงไป	คณณียํ	คฺวรไป
หนตพุพฺ	พฺงเปียดเปียน	हनณียํ	พฺงเปียดเปียน
มนตพุโพ	พฺงรู้	มณฺณณียํ	พฺงรู้
ปฺชยิตพุโพ	พฺงบูชา	ปฺชณียโย	ผู้คฺวรบูชา
หริตพุพฺ	พฺงนำไป	หารียํ	พฺงนำไป
ลภิตพุพฺ ลพฺภ	พฺงได้	สาสิตพุโพ	พฺงพฺร่ำสอน
วจนียํ วากุยํ	พฺงกล่าว	ภขณียํ ภาคุยํ	พฺงคฺบหา
เนตพุพฺ เนยฺโย	พฺงนำไป	ภวิตพุโพ ภพฺโพ	พฺงมี พฺงเป็น
วชฺชํ วทณียํ	พฺงกล่าว	มชฺชํ มทณียํ	พฺงมั่วเมา
คนฺตพุพฺ คมมํ	พฺงไป	โยคคํ	พฺงประกอบ
คารยฺโฮ คฺรหณียํ	พฺงดำหนิ	คชฺชํ คทณียํ	พฺงกล่าว

ปชฺชํ ปชฺชนียํ	พึงถึง	ชชฺชํ ชาพนียํ	ควรคบเคี้ยว
ทมฺโม ทมฺนียो	ควรฝึก	โภคํ โภชฺชํ	ควรบริโภค
คยฺหํ คเหตุพฺพํ	ควรถือเอา	เทยฺยํ ทาตพฺพํ	ควรให้
เปยฺยํ ปาณียํ	ควรดื่ม	เหยฺยํ หาณียํ	ควรสละ
เณยฺยํ ณาตพฺพํ	ควรรู้	ชานิตพฺพํ วิชานณียํ	ควรทราบ
สงฺเขยฺยํ	ควรนับ	กตตพฺพํ กรณียํ	ควรทำ
ภจฺโจ	ควรเลี้ยงดู	ทฏฺฐพฺพํ	ควรทราบ
โภชฺชํ โภชนียํ	ควรกิน	ภุญฺชิตพฺพํ	ควรกิน
อชฺฌเมยฺยํ	ควรบรรลु	ภาเวตพฺโพ	ควรให้เจริญ

เตกาลิกะ กิตกคณะ

กุมภกาโร	ช่างหม้อ	มาลากาโร	ช่างดอกไม้
รถกาโร	ช่างรถ	สฺวณฺณกาโร	ช่างทอง
สฺตฺตกาโร	ช่างทอหูก	ปตฺตคฺคาโห	ผู้ถือบาตร
รสมฺมคฺคาโห	ผู้ถือเอาเชือก	รชฺชคฺคาโห	ผู้ถือเอาเชือก
ตฺนฺนวาโย	ผู้ทอผ้า	ธณฺณมาโย	ผู้ตวงข้าว
ทานทาโย	ผู้ให้ทาน	ธมฺมกาโม	ผู้ใคร่ธรรม
อตฺตกาโม	ผู้ใคร่ประโยชน์	ธมฺมปาโล	ผู้รักษาธรรม
สฺขกาโม	ผู้ใคร่ความสุข	อรินฺทโม	ผู้ข่มศัตรู
เวสฺสสฺนตฺโร	ผู้ข้ามทางค้าขาย	ตณฺหฺงโร	ผู้สร้างต้นหา
เมธฺงฺกโร	ผู้สร้างปัญญา	สฺรณฺงฺกโร	ผู้สร้างที่พึ่ง
ทีปฺงฺกโร	ผู้สร้างที่พึ่ง	ปฺรินฺทโท	ผู้เคยให้ทาน
ธมฺมธโร	ผู้ทรงธรรม	วินยฺธโร	ผู้ทรงวินัย
ทินฺนโร ทิวาโร	ผู้ทำกลางวัน	สพฺพทโท	ผู้ให้ทุกสิ่ง
อนฺนโท	ผู้ให้ข้าว	ธนฺโท	ผู้ให้ทรัพย์

สจฺจสนฺโธ	ผู้ยึดมั่นคำสัจ	โคตตํ	ผู้รักษาชื่อเสียง
นยนํ	เครื่องนำทาง	วินโย	เครื่องแนะนำ
นิสฺสโย	ผู้อาศัย	อนุสโย	ธรรมที่นอนเนื่อง
วินิจฺจโย	การวินิจฉัย	ปจฺจโย	ธรรมยังผลให้เป็นไป
อุจฺจโย สญฺจโย	การสะสม	ธมฺมวิจโย	ผู้วิจยธรรม
ชโย	ความสิ้นไป	วิชโย ชโย	การชนะ
กโย วิกฺกโย	การซื้อ การขาย	อาลโย ลโย	ที่อาศัย อาลัย
อาสโว	อาสวะ	รวโ	เสียงร้อง
ปภโว	ที่เกิด	นิคฺคโห	การชม
ปคฺคโห	การยกย่อง	สงฺคโห	การรวบรวม
สํวโร	การสำรวจ	อาทโร	ความเอื้อเฟื้อ
อาคโม	การมา อาคม	สปฺโป	งู
เทโว	เทวดา, ฝน	วนจโร	นักท่องไพร, พราน
กามาวจโร	กามาวจร	โคจโร	โคจร
ปาทโป	ต้นไม้	กจฺจโป	เต่า
สิโรรุโห	เส้นผม	คุหาสยํ	จิต
โอสถํ	ยาสมุนไพรร	เคหํ คหํ	เรือน
โลกนายโก	ผู้แนะนำชาวโลก	วินายโก	ผู้แนะนำสัตว์
การโก	ผู้ทำ ช่าง	ทายโก	ผู้ให้ ทายก
สาวโก	ผู้เชื่อฟัง สาวก	อุปาสโก	ผู้นั่งใกล้
ปาจโก	ผู้หุง พ่อครัว	ชนโก ชนิกา	ผู้ให้กำเนิด
สมโก	ผู้สงบ	วธโก	นักฆ่า
ฆาตโก	นักฆ่า	กายโก	นักขาย
ชานนโก	ผู้รู้	การาปโก	ผู้ใช้ให้ทำ
ภตฺตา	ผู้เลี้ยงดู สามี	ทาตา	ผู้ให้
วตฺตา	ผู้กล่าว	พฺชฺฌิตา	ผู้ตรัสรู้

ฌาตา	ผู้รู้	โสตา	ผู้ฟัง
สริตา	ผู้ระลึกถึง	มนฺตา	ผู้รู้
ภยทสฺสาวี	ผู้เห็นภัย	สตฺถา	พระศาสดา
ปีตา	ผู้รักษานุตร	ธิดา	ผู้มารดาบิดาดูแล
มาตา	ผู้ยกย่องเทิดทูนบุตร	ราโค	เครื่องกำหนด
ปาโท	เครื่องช่วยไป เท้า	โกโค	โกศทรัพย์
ลาโภ	สิ่งที่ควรได้	โวหาโร	โวหาร
วิหาโร	ที่อยู่สงบ	อาราโม	ที่นารัณรมย์
โสโก	ความเศร้าโศก	จาโค	การสละ
ปริพาโห	ความร้อนรุ่ม	สงฺฆาโร	สังฆาร
ปริกฺขาโร	บริหาร	โลโภ	ความโลภ
โทโส	ธรรมประทุษร้ายจิต	โมโห	ธรรมที่จิตหลง
สมฺภู สยมฺภู	ผู้เป็นเอง	วิภู อภิภู	ผู้เป็นใหญ่
วิภา ปภา	แสงสว่าง	สภา	ที่ประชุม
กฺุณฺชโร	ช้าง ผู้ชอบหุบเขา	กมฺมุโข	เกิดจากกรรม
จิตฺตฺขั	เกิดจากจิต	อฺุตฺตฺขั	เกิดจากอฺุตฺ
อาหาารขั	เกิดจากอาหาร	อฺุตฺตฺโข	เกิดจากตน
ทฺวิโข	เกิดสองครั้ง	อนฺุโข	เกิดภายหลัง

อดีตคณะ

ภูโต	เป็นแล้ว ภูต พระอรหันต์	หฺุโต หฺุตฺวา	บูชาแล้ว
วฺุตฺโต	จำพรรษาแล้ว	อฺุสิโต วฺุสิโต	อยู่แล้ว
ภฺุตฺโต	กินแล้ว	ยฺุตฺโต	ประกอบแล้ว
วิวฺุตฺโต	สังกัดแล้ว	มฺุตฺโต	พ้นแล้ว
วิมฺุตฺติ	ความหลุดพ้น	กฺุทฺโต	โกรธแล้ว
อารทฺุโต	เริ่มขึ้นแล้ว	สิทฺุโต	สำเร็จแล้ว

วุฑฺฒโต	เจริญแล้ว	พุทฺธิ	การตรัสรู้
ลํปฺณโต	สมบูรณ์แล้ว	สนฺโต	สงบแล้ว
คิฺติ	คำที่สวด	นจฺจํ นญฺญํ	การฟ้อนรำ
หฺลิตํ	การยืมแย้ม	ภาสิโต	ภาสิตแล้ว
เทฺลิตโต	แสดงแล้ว	วุดฺตํ	กล่าวแล้ว
ปุชฺชิตโต	บูชาแล้ว	มานิโต	นับถือแล้ว
วนฺทิตโต	ไหว้แล้ว	สกุการิโต	สักการะแล้ว

ตเวตฺตนาทิกคณะ

กาดเว กาดฺ	เพื่อทำ	กาดุน กตฺวา กตฺวาน กริตฺวา	ทำแล้ว
โสฺตเว โสฺตฺ	เพื่อฟัง	สุณฺติวฺวา สุตฺวา สุตฺวาน	ฟังแล้ว
คนฺตฺ	เพื่อไป	คนฺตฺวฺวา	ไปแล้ว
ปสฺสฺติตฺ	เพื่อดู	ปสฺสฺติย ปสฺสฺติวฺวา ทิสฺวา	เห็นแล้ว
สยฺยิตฺ	เพื่อนอน	สยฺยิตฺวฺวา สยฺยิตฺวาน	นอนแล้ว
ภุญฺชิตฺ	เพื่อกิน	ภุญฺชิตฺวฺวา ภุญฺชิตฺวาน	กินแล้ว
ทาดฺ	เพื่อให้	ทตฺวา ทตฺวาน	ให้แล้ว
อภินฺนุทฺย	ไหว้แล้ว	อภินฺนุทิตฺวฺวา	ไหว้แล้ว
นิสฺสํสา	อาศัยแล้ว	วิภชฺช วิภชฺช	จำแนกแล้ว

วัตตมานกาลิกคณะ

คจฺจํ คจฺจนฺโต คจฺจมาโน	ไปอยู่
มหํ มหฺนฺโต มหฺมาโน	บูชาอยู่
จรํ จรมาโน	เที่ยวไปอยู่
ภวํ ภวฺนฺโต อภิวมาโน	เจริญอยู่
ลภํ ลภมาโน ลพฺภมาโน	ได้อยู่

อิจฺจํ อิจฺจมาโน	ปรารธนาอยู่
ปสฺสํ ปสฺสมาโน	เห็นอยู่ ดูอยู่
ททํ ททมาโน	ให้อยู่
ภุจฺจํ ภุจฺจมาโน	บริโภคอยู่
กุกฺกํ กุกฺกมาโน	กระทำอยู่

อุณาทิกณะ

การุ	นายช่าง	วายุ	ลม
สาธุ	ของหวาน	สาธุ	ยินดี ขอบคุณ
พณฺธุ	เผ่าพันธุ์	อายุ	อายุ
ทารุ	พืน ท่อนไม้	ราหู	อสุรินทราหู
กรุณา	ความสงสาร	วาโต	ลม
ภูมิ	ภาคพื้น	เซโม	ความสิ้น-เสื่อม
อดฺดา	ด้วตณฺ ตณ	สมโถ	ธรรมสงบกิเลส
สปโถ	สภ สภาแข่ง	อาวสโถ	ที่อยู่ เป็นต้น

ศัพท์ประเภทกิต สามารถนำไปจำแนกรูปและอรรถด้วยวิภัตตินามได้ เพราะจัดเข้าเป็นศัพท์ประเภทนาม ยกเว้นเฉพาะศัพท์กิตที่ลง ตเวตฺตนาภิปัจจัย ๕ ตัว คือ ตเว ตฺวํ ตุน ตฺวา ตฺวาน ที่จำแนกวิภัตติไม่ได้ ผู้รู้จึงจัดเป็นอภัยยศัพท์ ลง ลี วิภัตติแล้วลงไป

นักศึกษาควรค้นคว้าหาศัพท์อื่นเพิ่มเติมจาก พจนานุกรมบาลี-ไทย

จบ กิตกัณฑ์ที่ ๖

๗. การกัณฑ์

ประโยค = การกะ+วากะ

ตามที่ได้เรียนบาลีไวยากรณ์มาแล้ว ๖ กัณฑ์ คือ สนธิกัณฑ์ นามกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ ตัทธิตกัณฑ์ อาชยาดกัณฑ์ และกิตกัณฑ์ ทำให้ได้ทราบว่ ภาษาบาลีในพระไตรปิฎก มีคำศัพท์อยู่เพียง ๒ ประเภท คือ คำนาม และคำกริยา

คำนาม และ คำกริยา เมื่ออยู่ในประโยคเดียวกัน จะมีเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน สิ่งที่เชื่อมโยงคำนามและคำกริยาให้เกี่ยวข้องกันก็คือ วิภัติ ๒ อย่าง ได้แก่ วิภัตตินาม และ วิภัตติอาชยาด

นาม เป็น การกะ, อาชยาด เป็น วากะ

การกะ

นามผู้ทำกริยาให้สำเร็จ

กตตุกมมญฺจํ กิริยํ ภโรติ นิปฺพาเทตฺติ การโก.

นามผู้ทำกริยาที่ตั้งอยู่ในกัตตุและกัมมะให้สำเร็จ ชื่อว่า การกะ

นาม ๓ ประเภท คือ สมาสนาม ตัทธิตนาม กิตนาม (หรือ สุทธนาม นามนาม วิเสสนาม ปกติลิงค์) ที่ประกอบด้วยวิภัตตินามเพื่อ จำแนกอรรถของลิงค์ ให้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับกริยา สามารถทำกริยาให้สำเร็จ ท่านเรียกว่า “การกะ” หรือ “การก” แปลว่า “ผู้ทำกริยาให้สำเร็จทั้งโดยตรงและโดยอ้อม”

การกะ ๒ (๑)

๑. มุขยการกะ ผู้ทำกริยาให้สำเร็จโดยตรง ได้แก่ กัตตุการกะ
๒. อุปจการการกะ ผู้ช่วยทำให้กริยาสำเร็จโดยอ้อม ได้แก่

กัมมการกะ กรณการกะ สัมมปทานการกะ
อปาทานการกะ โอภาสการกะ

การกะ ๒ (๒)

๑. สภาวการกะ การกะตามสภาพที่มีอยู่จริง (โดยปกติ)
 เช่น จกฺขุ รูปํ ปสฺสตี.
 ตา ย่อมเห็น ซึ่งรูป
 โสถํ สทฺทํ สุณฺณตี.
 หู ย่อมได้ยิน ซึ่งเสียง
๒. ปริกัปปการกะ การกะที่ให้เป็นไปตามประสงค์
 เช่น สุวณฺณกาโร สุวณฺณํ เกยฺยํ กณฺท์ว กโรตี.
 ช่างทอง ย่อมกระทำ ซึ่งทอง ให้เป็นนกงูบบ้าง
 กำไลบ้าง

การกะ ๖

๑. กัตตุการกะ ปฐมาวิภัตติ และ ตติยาวิภัตติ
 กิริยานิปพาทนสัตติ มีความสามารถทำกิจให้สำเร็จได้โดยตรง
๒. กัมมการกะ ปฐมาวิภัตติ และ ทุตติยาวิภัตติ
 กิริยาปาปฺพนสัตติ มีความสามารถตั้งกิจให้มาหา
๓. กรณการกะ ตติยาวิภัตติ
 กิริยาสาธกตมสัตติ มีความสามารถเป็นอุปกรณ์ช่วยทำกิจให้สำเร็จดียิ่งขึ้น
๔. สัมมปทานการกะ จตุตถวิภัตติ
 กิริยาวัตถุปฏิกคากสัตติ มีความสามารถรับสิ่งของจากกิจ

๕. อปาทานการกะ ปัญจมีวิภัตติ
กิริยาอปคณสัตติ มีความสามารถผลักกิริยาออกไปจากตน
๖. โอกาสการกะ สัตตมีวิภัตติ
กิริยาปติฏฐापณสัตติ มีความสามารถเป็นที่ตั้งและกาลเวลา
ของกิริยา

การกะ ๒๖

๑. กัตตุการกะ ๕

กัตตุการกะ คือ กิริยานิปพานสัตติ มีความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จ
ได้โดยตรง มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. สุทธกัตตา หรือ สยกัตตา กัตตาทำกิริยาเอง
เช่น **สุโท** โอนํ ปจติ.
พ่อครัว ย่อมหุง ซึ่งข้าว
๒. เหตุกัตตา กัตตาที่ใช้ให้ผู้อื่นทำกิริยา
เช่น **สามิโก** สุทํ โอนํ ปาเจติ.
เจ้านาย ใช้พ่อครัว ย่อมให้หุง ซึ่งข้าว
๓. กัมมกัตตา กัตตาที่เป็นกรรมสำเร็จเอง
เช่น **สยํ** ปจฺเจเต **โอฟโน**.
ข้าว ย่อมสุก เอง
๔. อภิहितกัตตา หรือ วุตตกัตตา กัตตาที่ถูกกิริยากล่าว
(มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา)
เช่น **กณฺ्हํ** กโรติ **เทวทตฺโต**.
นายเทวทัต ย่อมกระทำ ซึ่งเลื้อ

๕. อนภินิหารกัฏฐา หรือ อวุตตกัฏฐา กัฏฐาที่ไม่ถูกกิริยากล่าว (ไม่มีบุรุษและวณะตรงกับกิริยา)

เช่น พุกุเณ เทลิตโต ธมฺโม.

พระธรรม อันพระพุทฺธเจ้า ทรงแสดง

๒. กัมมการกะ ๗

กัมมการกะ คือ กิริยาปาปบุญสันตติ มีความสามารถถึงกิริยาให้มามี ๗ อย่าง ได้แก่

๑. นิพัตตนิยกรรม กรรมที่เป็นผลอันเกิดขึ้น

เช่น อาหาโร สุขํ ชนยติ.

อาหาร ยังความสุข ย่อมให้เกิดขึ้น

๒. วิกรณียกรรม หรือ วิกติกรรม กรรมที่แปรรูปแล้ว

เช่น มนุสโส กญฺจํ องฺคารํ กโรติ.

มนุษย์ ย่อมทำ ซึ่งพิน ให้เป็นถ่าน

๓. ปาปณียกรรม กรรมที่กิริยามุ่งไปหา

เช่น เทวตฺโต นิเวสนํ ปวิสติ.

นายเทวทัต ย่อมเข้าไป สู่ที่อยู่

๔. กถิตกรรม หรือ ปธานกรรม กรรมที่กิริยากล่าวก่อน

เช่น ยถุทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมणे.

พราหมณ์ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล กะนายยัญญัต

๕. อกถิตกรรม หรือ อปธานกรรม กรรมที่กิริยากล่าวภายหลัง

เช่น อชปาโล อชํ คามํ เนติ.

คนเลี้ยงแพะ ย่อมนำไป ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

๖. อภิหิตกรรม หรือ วุตตกรรม กรรมที่กริยากล่าว
(มีบุรุษและวณะตรงกับกริยา)

เช่น สุแทน โอทโน ปจฺจเต.
ข้าว อันพ่อครัว ย่อมหุง

๗. การิตกรรม กรรมของการิตปัจจัย

เช่น ลิสฺสํ ฌมฺมํ โปเชติ อาจริโย.
อาจารย์ ยังศิษย์ ย่อมให้รู้ ซึ่งธรรม

๓. กรณการกะ ๒

กรณการกะ คือ กริยาสาธกตมสัตติ มีความสามารถเป็นอุปกรณ
ช่วยทำกริยาให้สำเร็จดียิ่งขึ้น มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑. อัชฌัตติकरणะ เครื่องมือภายในร่างกาย

เช่น การโก หตฺเถน กมฺมํ กโรติ.
ช่าง ย่อมกระทำ ซึ่งงาน ด้วยมือ

๒. พาหิรकरणะ เครื่องมือนอกร่างกาย

เช่น กสโก ทาตฺเตน วิหโย ลฺนาติ.
ชาวนา ย่อมเกี่ยว ซึ่งข้าวเปลือก ท. ด้วยเคียว

๔. สัมปทานการกะ ๓

สัมปทานการกะ คือ กริยาวัตถุပ္ปฏิคคาหสัตติ มีความสามารถรับ
สิ่งของจากกริยา มี ๓ อย่าง ได้แก่

๑. อนิรากรณสัมปทาน หรือ อนิวารณะ ผู้รับไม่ได้ห้าม

เช่น บุริโส โพธิรุกฺขสุสฺส ชลํ ททาติ.
บุรุษ ย่อมให้ ซึ่งน้ำ แก่ต้นโพธิ์

๒. อัชฌะสนสัมปทาน หรือ อาราธนะ ผู้รับวิงวอน
 เช่น เสด็จ **ยาจกาน** ธน ททาทิ.
 เศรษฐี ย่อมให้ ซึ่งทรัพย์ แก่ขอทาน ท.
๓. อนุมตีสัมปทาน หรือ อัพภานุญญะ ผู้รับอนุญาต
 เช่น คหบดี **ภิกขุสฺส** จีวร เทติ.
 คฤหบดี ย่อมถวาย ซึ่งจีวร แก่ภิกษุ

๕. อปาทานการกะ ๕

อปาทานการกะ คือ กิริยาอปคมณัตตติ มีความสามารถลักกิริยา ออกไปออกตน มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. นิททิฏฐวิสยาปาทาน แดนที่ควรหลีกเลี่ยง
 เช่น **คามา** อเปนติ มุนโย.
 พระมุนี ท. ย่อมหลีกเลี่ยง จากหมู่บ้าน
๒. อุปัตตตวิสยาปาทาน แดนออกจากที่เคยอยู่
 เช่น **วลาหกา** วิชฺโชตเต วิชฺช.
 สายฟ้า ย่อมสว่าง จากก้อนเมฆ
๓. อนุเมยยวิสยาปาทาน แดนหลีกเลี่ยงที่อนุमानว่ายิ่งกว่า
 เช่น มาตุรา **ปาณฺณลิปฺตเกหิ** อภิรฺฐปา.
 ชาวมถุรา ท. มีรูปงาม กว่าชาวปาณณลิบุตร ท.
๔. จลาปาทาน แดนหลีกเลี่ยงที่เคลื่อนที่ไป
 เช่น ธวตา **หตฺถิมฺหา** ปติโต องฺกุสธาริ.
 ควาญช้าง ตกแล้ว จากช้าง ตัววิ่งไปอยู่
๕. อจลาปาทาน แดนหลีกเลี่ยงที่ไม่เคลื่อนที่
 เช่น **ปพฺพตา** โอตฺรณฺติ วนจฺรา.
 พรานป่า ท. ย่อมลง จากภูเขา

๖. โอกาสการกะ ๔

โอกาสการกะ คือ กิริยาปติฐฐานปณัตติ มีความสามารถเป็นที่ตั้งและกาลเวลาของกิริยา มี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. พุยาปิโกกาสะ หรือ พุยาปิกาธาระ เป็นที่แผ่ไปทั่วถึง

เช่น **ติเลสุ** ติลํ อตถิ.

น้ำมันงา มีอยู่ ในเมล็ดงา

๒. โอปสิเลสิโกกาสะ หรือ โอปสิเลสิกาธาระ ที่ตั้งที่ติดแนบแน่น

เช่น **อาสเน** นิสินโน ภิกขุสโม.

พระภิกษุสงฆ์ นั่งแล้ว บนอาสนะ

๓. สามิปีโกกาสะ หรือ สามิปีกาธาระ ที่ตั้งที่อยู่ใกล้

เช่น **คงคาย** โสมโส วสติ.

คอกปสุสัตว์ ย่อมอยู่ ใกล้แม่น้ำ

๔. เวสยิโกกาสะ หรือ เวสยิกาธาระ ที่ตั้งเป็นที่อาศัยอยู่ตามปกติ

เช่น **ภูมิสสุ** มนุสสา จรณติ.

มนุษย์ ท. ย่อมเที่ยวไป บนแผ่นดิน

วากกะ

วากกะ หรือ วากก หมายถึง ศัพท์กิริยาอาขยาตที่ทำหน้าที่ดึงดูดเอาการกะให้เข้ามาเกี่ยวข้องกับตน หรือมีหน้าที่เรียกหาการกะ ท่านจึงเรียกว่า “วากกะ” แปลว่า “ผู้เรียกหาการกะทั้งโดยตรงและโดยอ้อม”

ปัจจัย และ วิภัติอาขยาต ที่ประกอบอยู่หลังธาตุ มีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าจะเรียกหาการกะใดใน ๖ อย่างนั้น ให้มาทำกิริยาอาขยาตให้สำเร็จ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

วากะ ๕

๑. กัตตุวากะ มีวิกรมปัจจัย ๑๓ ตัว คือ คือ อ, ิ อ (เอ), ย, ญ, ณา อุณา, นา, ปุป ฌหา, โอ ยีร, เณ ฌย และวิภัตติอาขยาตทั้ง ๙๖ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๒. กัมมวากะ มี ย ปัจจัย หรือมี ย ปัจจัยที่มี อิ อี อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น อีย, อีย) และวิภัตติอาขยาต ฝ่ายอัตตโนบท ๔๘ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๓. เหตุกัตตุวากะ มีการิตปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ ฌย ณาเป ณาปย และวิภัตติอาขยาตทั้ง ๙๖ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๔. เหตุกัมมวากะ มี การิตปัจจัย ๔ ตัว คือ เณ ฌย ณาเป ณาปย และ ย ปัจจัยที่มี อิ อี อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น ฌีย, ฌียีย, ณาปีย, ณาปียีย) และวิภัตติอาขยาต ฝ่ายอัตตโนบท ๔๘ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๕. ภาววากะ มี ย ปัจจัย และวิภัตติฝ่ายอัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ ทั้ง ๘ หมวด (รวมกันเป็น ยเต ยตฺ ยเถ ยตฺถ ยิตฺถ ยา ยิสฺสเต ยิสฺสถ) เป็นเครื่องหมาย รูปว่า ยเต ในวัดตมานาวินัดติ มีใช้มากกว่า

กิริยา ๒

กิริยา หมายถึง กิริยาอาขยาต และ กิริยากิต

๑. กิริยาอาขยาต คือคำที่ประกอบด้วย ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติอาขยาต
กิริยาอาขยาต บอกให้รู้กาล บท บุรุษ วจนะ
(ดูตัวอย่างกิริยาอาขยาต หน้า ๑๒๘-๑๓๑)

๒. กิริยากิต คือคำที่ประกอบด้วย ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตตินาม
กิริยากิต บอกให้รู้ลิงค์ วิภัตติ วจนะ
(ดูตัวอย่างกิริยากิต หน้า ๑๓๘)

ปทัตถวิธาน

วิธีแปลบทบาลีเป็นไทย

การแปลบาลีเป็นไทยนั้น ให้ถือหลักการแปลตามคำศัพท์ต่อไปนี้

๑. อาลปนะ เช่น ภิกขเว, ปุริส, ฆนเต, อาวุโส, โภ, ภทฺเท, เช
๒. นิบาตต้นข้อความ เช่น จ, ปน, หิ ตู, อถวา, ยนฺนฺ
๓. นิบาตบอกข่าวลือ เช่น กิร, ชลฺ, สฺ
๔. กาลสัตตมี เช่น อตีเต, อถ, เอกํ สมยํ, ปาโต, สายํ
๕. ประธานในประโยค (วิเสสยะ) เช่น พุทฺโธ, ปุริโส, อิตฺถิ, จิตฺตํ
๖. บทขยายประธาน (วิเสสนะ) เช่น มหาการุณิโก, โส, สฺ, ตํ
๗. กิริยาในระหว่าง หรือประโยคแทรก เช่น กตฺวา, ตสฺมี, คจฺจนเต
๘. บทขยายกิริยาในระหว่าง เช่น อตฺตโน, กมฺมนฺตํ, กตฺวา
๙. กิริยาคุมพากย์หรือกิริยาอาชยาด เช่น คจฺจติ, ปจติ, ปสฺสติ
๑๐. บทขยายกิริยาคุมพากย์ เช่น ทฺวกรํ, ทฺวกฺกํ, สฺ, น, โน, มา
๑๑. นิบาตคำถาม เช่น กิ, น, กิณฺ, วา

หลักการแปลทั้ง ๑๑ ข้อนี้ หากข้อใดไม่มีอยู่ในประโยคบาลีให้เว้นไป แล้วดูข้อต่อไป

วากยัตถวิธาน

วิธีการแปลประโยคบาลีเป็นไทย

ให้นักศึกษาอ่านประโยคบาลีต่อไปนี้แล้ว ดูว่าศัพท์ไหนเป็นอาลปนะ นิบาต ประธาน หรือกิริยาเป็นต้นแล้ว ทดลองแปลโดยถือตามหลักการแปล

๑๑ ข้อข้างต้นนั้น (ดูคำแปลหน้าถัดไป)

๑. พุทฺโธ ธมฺมํ เทเสติ.
๒. ภิกฺขุ ธมฺมํ สฺนฺนฺติ.

๓. ตวั ปาเทหิ สิปุปาคารํ อากัจฉสิ.

๔. ตุมฺเห รเถน คามํ คจฺฉณ.

๕. อหํ ยาจกสฺส เอกกหาปณํ ททามิ.

๖. มยํ ภิกขุสํภสฺส ทานํ เทม.

๗. มนุสฺสา ปาณาติปาตา วิรมนตุ.

๘. อุปาสกา คามา นิคฺคตา.

๙. มยํ อตฺตโน สนฺตํ ปริจฺจขาม.

๑๐. อิตฺโต อมฺหากํ คาโม อวิทุเร โหติ.

๑๑. โลเก มหาคารุณิโก พุทฺโธ เทวมนุสฺसानํ หิตาย สุขาย อุปปชฺชติ.

๑๒. อตีเต กิร พหุ มนุสฺสา ฅมฺมสฺสวานาย วิหารํ อคฺฉนฺตีสุ.

๑๓. เอกโกว ฆนฺเต ตวั ปิณฺฑาย อุปปสทฺธิกานํ อมฺหากํ เคหํ ปวิสาหิ.

๑๔. เสว ฆนฺเต นวหิ ภิกขุหิ สทฺธิ ภูณฺชนตฺถาย อมฺหากํ ฆรํ อากเมถ.

๑๕. อเถกทิวสํ สตฺถา ปจฺจุสกาลเ โลกํ โวลเณโต ตํ พุราหฺมณํ ทิสฺวา “กิณฺณุ โช”ติ อุปฺถาเรนฺโต “อรหา ภวิสฺสตี”ติ ญฺตฺวา สายณฺหสมเย วิหารจาริกํ จรฺนฺโต วีย พุราหฺมณสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา “พุราหฺมณ กิ ภโรนฺโต วิจฺรสี”ติ อาห.

๑๖. โส พุราหฺมณเ “ภิกขุณํ วตฺตปฺปฏฺวตฺตํ ภโรมิ ฆนฺเต”ติ อาห. “ลภ ตี เตสํ สนฺติกา สงฺคห”นฺติ. “आม ฆนฺเต, อาหารมตฺตํ ลภามิ, น ปน มํ ปพฺ พาเชนฺตี”ติ.

๑๗. สตฺถา เอตสฺมี นิทาเน ภิกขุสํภํ สนฺนิปาตาเปตฺวา ตมตฺถํ ปุจฺฉิตฺวา “ภิกขเว อตฺถิ โกจิ อิมสฺส พุราหฺมณสฺส อธิการํ สรณฺโต”ติ ปุจฺฉิ. สารีปุตฺตตฺเถโร “อหํ ฆนฺเต สรามี, อयํ เม ราชคเห ปิณฺฑาย จรฺนตฺสส อตฺตโน อภิหฺมํ กญฺจ จุกฺกัฏฺ ทาเปสิ, อิมสฺสหา อธิการํ สรามี, สาธุ ฆนฺเต, ปพฺพาเชสฺสามิ”ติ อาห.

๑๘. นิธินํ ปวตฺตารํ ยํ ปสฺเส วชฺชทสฺสินํ

นิคฺคยฺหาวาที เมธาวี ตาทิสํ ปณฺชิตํ ภช

ตาทิสํ ภชมานสฺส เสยฺโย โหติ น ปาปิโย. (ขุ.ธ. ๒๕/๗๖)

คำแปล

๑. พระพุทธรองค์ ทรงแสดง ซึ่งธรรม
๒. ภิกษุทั้งหลาย กำลังฟัง ซึ่งธรรม
๓. เธอ มา สู่วิหาร ด้วยเท้า (เธอเดินมาโรงเรียน)
๔. พวกเธอ ไป สู่บ้าน ด้วยรถ (พวกเธอนั่งรถกลับบ้าน)
๕. ข้าพเจ้า ให้ เงิน ๑ บาท แก่ขอทาน
๖. พวกข้าพเจ้า ถวาย ทาน แก่ภิกษุสงฆ์
๗. มนุษย์ทั้งหลาย จงพากันเว้น จากการเบียดเบียนสัตว์
๘. อุบาสกและอุบาสิกา ออกไปแล้ว จากบ้าน
๙. พวกข้าพเจ้า พากันบริจาค ซึ่งทรัพย์ ของตน
๑๐. หมู่บ้านของพวกข้าพเจ้า มีอยู่ ไม่ไกล จาก(โรงเรียน)นี้
๑๑. พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณา เสด็จอุบัติขึ้น ในโลก เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
๑๒. ได้ยินว่า ในอดีตกาล มนุษย์เป็นอันมาก ได้พากันไปแล้ว สู่วิหาร เพื่อฟังธรรม
๑๓. ท่านครับ ท่านผู้เดียวเท่านั้น นิมนต์เข้าไป สู่วิหาร ของพวกกระผม ผู้มีศรัทธาอ่อน เพื่อรับบิณฑบาต
๑๔. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในวันพรุ่งนี้ นิมนต์ท่าน มาสู่บ้าน ของพวก ข้าพเจ้า เพื่อฉันภัตตาหาร พร้อมด้วยภิกษุ ๙ รูป
๑๕. ครั้นนั้น วันหนึ่ง พระศาสดา ทรงตรวจดูสัตว์โลก ในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นั้นแล้ว ทรงใคร่ครวญอยู่ว่า “เหตุไรหนอ” ดังนี้แล้ว ทรงทราบว่ “ราธพราหมณ์จักเป็นพระอรหันต์” ในเวลาเย็น ทรงเป็นเหมือน เสด็จเที่ยวไปในวิหาร เสด็จไปสู่ที่อยู่ของพราหมณ์แล้วตรัสว่า “พราหมณ์ เธอ เที่ยวทำอะไรอยู่”

๑๖. พราหมณ์นั้นกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธองค์ทำวัตรและปฎิวัตรแก่ภิกษุทั้งหลายอยู่ พระพุทธเจ้าข้า” “เธอได้การสงเคราะห์จากสำนักของภิกษุเหล่านั้นหรือ” “ได้พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธองค์ได้แต่เพียงอาหาร แต่ท่านไม่ให้ข้าพระพุทธองค์บวช”

๑๗. พระศาสดารับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์ในเพราะเรื่องนั้นแล้ว ตรัสถามความนั้นแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ใครๆ ระลึกถึงคุณของพราหมณ์นี้ได้ มีอยู่บ้างหรือ” พระสารีบุตรเถระกราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธองค์ระลึกได้ เมื่อข้าพระพุทธองค์เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห พราหมณ์นี้ให้คน ถวายภิกษาทัพพีหนึ่งที่เขานำมาเพื่อตน ข้าพระพุทธองค์ระลึกถึงคุณของพราหมณ์นี้ได้ ดีแล้วพระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธองค์จักให้บวช”

๑๘. บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญา ซึ่งเป็นผู้กล่าวชี้โทษ ว่าเป็นเหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ พึงคบผู้มีปัญญาซึ่งเป็นบัณฑิตเช่นนั้น เมื่อคบท่านผู้เช่นนั้น มีแต่คุณอย่างประเสริฐ ไม่มีโทษอันเลวทรามเลย

คำทักทายท้ายบท

๑. สุปภาตัม ภนฺเต.
 สุปภาตัม อ้าวโส.
๒. กจฺจิ ขมนียํ ยาปนียํ ภนฺเต.
 ขมนียํ อ้าวโส, ตวํ ปน.
๓. กิณฺณาโมลิตฺ ตวํ. (กิณฺณามาลิตฺ ตวํ)
 มฺนี นาม ภนฺเต. (สิริมา นาม ภนฺเต)
๔. กุโธ อากจฺฉลิตฺ ภนฺเต.
 คามโต อากจฺฉามิ, ตวํ ปน.
 น้ำโสมนิคฺมโต อากจฺฉามิ.
๕. กุหิ คจฺฉถ ตุมฺहे.
 อาปณฺเ คจฺฉาม, ตุมฺहे ปน.
 อุตฺตรนคฺรํ คจฺฉาม.
๖. กํ ลิปฺปํ ลิกฺขถ ตุมฺहे
 ปาลิพฺยาการณํ ลิกฺขาม, ตุมฺहे ปน.
 ติปิฏกํ อุกฺคณฺหาม.
๗. สฺรตฺตํ ภนฺเต.
 สฺรตฺตํ อ้าวโส.

คันถนิตติ

๑. คนกับโค

อสนํ เมถุนํ นิทุทา	โคณเ โปเสปิ วิชฺชติ
วิสุชา วิเสโส โปสสุส	หิโน โคนสโม ภเว.
อาหารการหลับทั้ง	เสพกาม
มีแก่ชายโคนาม	นับผู้
ชายไววิทยางาม	เห็นแปลก โคแะ
แม้มีศิลปรู้	เลื่อมร้าย ราวโค

๒. เอาแต่เรียน

โย ลิสฺโส ลิปฺปโลเกน	พหุํ คนฺหาติ ตํ ลิปฺปิ
มุโคว สฺปิณํ ปสฺสํ	กเถตุเมปิ น อุตฺสเห.
ศิษย์เสพศิลป์มากล้น	เหลือจำ
ครรไลหลงจึงงำ	อัดอั้น
ป้อจต้อตอบคำ	นานนึ่ง
ดูจุจไปลิ้นสั้น	ไปแก้สฺปิน

๓. ชำดีกว่า

ลิเน ลิปฺปิ ลิเน ฌนํ	ลิเน ปพฺพตมารุหํ
ลิเน กามสฺส โกธสฺส	อิเม ปญฺจ ลิเน ลิเน.
เรียนศิลป์แสวงทรัพย์ด้อม	เดินไคล
สามสิ่งอย่าเร็วไว	ชอบช้า
เสพกามหนึ่งคือใจ	มักโกรธ
สองประการนี้ถ้า	ผ่อนน้อยเป็นคุณ

๔. เส้นทางบัณฑิต

สัจจุภาววิลิมุตโต

น หิ โส ปณฺหิตโต ภเว

สัจจุภาววิลิคาโห

ปณฺหิตโตติ ปวฺจุจติ.

เว้นวิจารณ์ว่างเว้น

สดับฟัง

เว้นที่ถามอันยัง

ไปรู้

เว้นเล่าลือขัดแย้ง

เกิดว่าง เว้นนา

เว้นตั้งกล่าวว่ามี

ปราชญ์ได้ฤามี

สุ = สุตน์ สนใจฟัง

จิ = จินตน์ คิดพิจารณา

ปุ = ปุจฉน์ ถามข้อสงสัย

ภา = ภาสน์ ท่องป่นสาธยาย

วิ = วิสขุชน์ อธิบายความได้

ลิ = ลิขน์ บันทึกจดจำ

๕. ศิลป์กับทรัพย์

โปตฺถเกสฺ จ ยํ ลิปฺปี

ปรหฺตฺถเกสฺ ยํ ฌนํ

ยทา กิจฺเจ สมนุปนฺเน

น ตํ ลิปฺปี น ตํ ฌนํ.

ปะจำความรู้ไว้

โปลาณ

ทรัพย์ฝากท่านสาธารณ์

ปนฺนํ

คาบใดกิจบันดาล

ดลเกิด บ้างแฮ

ทรัพย์แลความรู้นี้

ห่อนได้เป็นคุณ

๖. เกียจคร้านเสียคน

อลสฺสฺส กุโต ลิปฺปี

อลิปฺปสฺส กุโต ฌนํ

อธนฺสฺส กุโต มิตฺตํ

อมิตฺตสฺส กุโต สุขํ

อลฺลสฺส กุโต ปุณฺณํ

อปุณฺณสฺส กุโต วรํ.

มักคร้านถรรพวัฏ	วิทยา
ศิลปศาสตร์เสื่อมลินหา	ไปได้
ไรทรัพย์อับผู้มา	เป็นเพื่อน
เว้นมิตรสุขบุญไซ้	เลิศล้ำแรมโรย

๗. มนต์กับมลทิน

อสชฌาย มลา มนตา	อนุทธาน มลา พรา
มล วรรณสุต โกสชช	ปมาโท รกชโต มล.
เจ็ดวันเว้นว่างซ่อม	ดนตรี
ห้าวันอักขระหนี	เน้นซ้ำ
สามวันจากนารี	เป็นอื่น
วันเดียวปล้ำหน้า	อับเศร้าศรีหมอง

๘. ศิลปปัจจุภาค

อาจริยา ปาถมาทตเต	ปาทำ ลิสฺโส สชานนา
ปาทำ สพรหมจารีหิ	ปาทำ กาลกุกเมน จ.
ส่วนหนึ่งจากครูผู้	สอนสั่ง
ส่วนสองปัญญาหลัง	รอบรู้
ส่วนสามจากเพื่อนนั่ง	เคียงคู่ ดนแฮ
ส่วนสี่คืนวันสู้	ศาสตร์ได้สมถวิล

ไวยากรณ์บาลีปฐมภูมิ
สำหรับผู้เริ่มศึกษาภาษาบาลี

เสนอร่างโดย
พระมหาสมปอง มุทิโต